ENCICLOPEDIA CATALUNYA

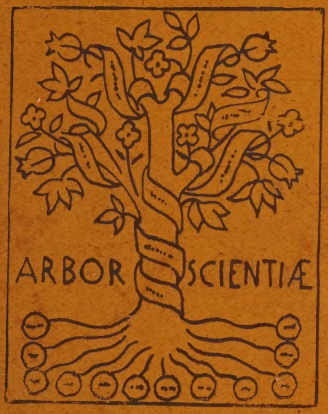

EDITORIAL BARCINO

HESPERIA
LIBRERIA ANTICUARIA
ZARAGOZA

THE LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF
NORTH CAROLINA

ENDOWED BY THE
DIALECTIC AND PHILANTHROPIC
SOCIETIES

DP402
.G4
R3
V.1

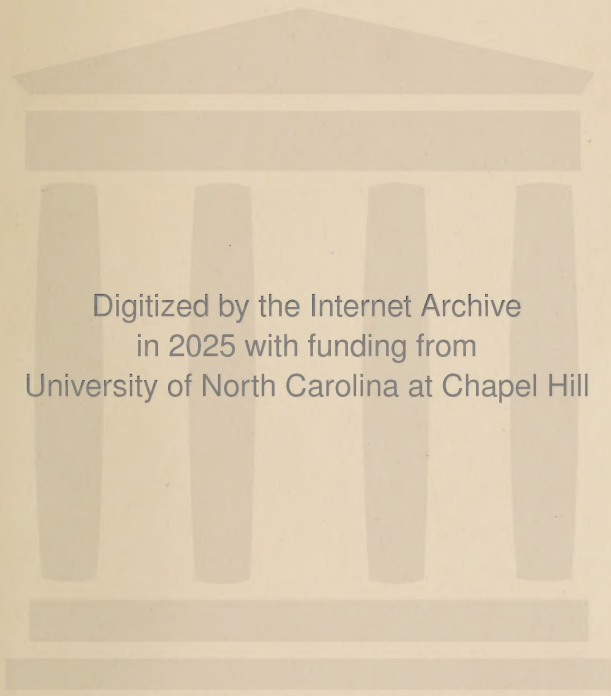
Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
University of North Carolina at Chapel Hill

https://archive.org/details/laciutatdegirona01raho

LA CIUTAT DE GIRONA

ENCICLOPEDIA "CATALUNYA"

SOTA LA DIRECCIÓ DE:

R. D'ABADAL: *Dret.*—J. M. BATISTA I ROCA: *Etnografia i Folklore.*—P. FONT I QUER: *Història Natural.*—A. DURAN I SAMPERE: *Art i Arqueologia.*—P. MIQUEL D'ESPLUGUES, O. M. Cap.: *Religió.* — L. NICOLAU D'OLWER: *Llengua i Literatura.* — C. PI I SUNYER: *Economia.* — F. VALLS-TABERNER: *Història.* — P. VILA: *Geografia.*

VOLUM 11

LA CIUTAT DE GIRONA

EDITORIAL BARCINO

BARCELONA - 1929

DP402
.G4
R3
V.1

CARLES RAHOLA

LA CIUTAT DE GIRONA

VOLUM I

EDITORIAL BARCINO
BARCELONA - 1929

És propietat.
Drets reservats i garantits.

Impremta de JOAN SALLENT. St. Quirze, 32. Sabadell

ADVERTIMENT

Quan l'«Editorial Barcino» va demanar-nos que iniciéssim els volums de la seva ENCICLOPÈDIA CATALUNYA dedicats a les nostres ciutats, amb el de Girona, la comanda va afalagar-nos, sobretot pel pregon amor que sentim per aquesta ciutat, que cada dia voldríem veure més gran i més pròspera.

La nostra tasca, però, era bon xic difícil, puix que calia recollir i triar d'antuvi dades i notícies sobre els principals aspectes de la ciutat, d'alguns dels quals, certament, no havíem pas tingut l'avinentesa de tractar encara en cap de les nostres anteriors publicacions.

Sortosament, podem dir que hem comptat amb el concurs de totes les corporacions, autoritats, entitats i personalitats de Girona a les quals ens hem adreçat, per tal com podien facilitar les nostres recerques en els arxius i biblioteques i posar al nostre abast dades del major interès per al nostre objecte. A tots ells, i especialment al Dr. Josep Pascual, al geògraf Sr. Miquel Santaló, al Sr. Josep Martínez, cap de la Biblioteca provincial de l'Institut, al Sr. Joan Viñas, secretari de l'Ajunta-

ment, a l'Arxiver municipal Sr. Santiago Almeda, a mossèn Lluís Puigmitjà, rector de l'església de Sant Feliu, a mossèn Carles de Bolós, bibliotecari del Seminari, al Dr. Josep Estalella, a l'arquitecte Sr. Rafael Masó, al secretari del Jutjat Municipal Sr. Josep Grahit, a l'Institut d'Estudis Catalans i a la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona, a l'editor i escriptor Sr. Joaquim Pla, a mossèn Mateu Duran, a la direcció d'*El Autonomista,* a l'hispanista M. Georges Gaillard, al Foment de la Sardana, a la Companyia d'Aigües Potables d'aquesta ciutat, que ens han facilitat interessants gravats que il·lustren aquest llibre; als principals industrials gironins; a tots ells, i a molts altres, vagi l'expressió del nostre cordial agraïment.

Quant al pla del llibre, si bé primerament era d'un sol volum, les nombroses dades que hem anat recollint, la majoria de les quals són de veritable interès, han fet necessari de donar-li una major extensió i dividir-lo en dos volums, en cadascun dels quals quedaran les respectives matèries perfectament delimitades. En el primer volum tractarem dels aspectes geogràfic, històric i monumental de la ciutat, i en el segon parlarem de l'ensenyament i la cultura, de la vida econòmica, de la beneficència, dels gironins il·lustres i de la creixença i esdevenidor de Girona.

I ara, amic lector, aquí tens aquest llibre, *La Ciutat de Girona*, en el qual hem procurat fer interessants àdhuc aquells punts que, per fonamentar-se especialment en les dades estadístiques, solen tenir menys amenitat.

Solament hem de dir-te una cosa: i és que no voldríem que vegessis mai en el nostre entusiasme per Girona un localisme estret, car podem assegurar-te ben verament que sentim, com el qui més pugui sentir-les, les corrents universals d'altres èpoques (que també varen arribar algunes vegades fins als murs d'aquesta ciutat) i les dels temps presents, que emplenen el nostre cor de neguits i d'esperances.

Val a dir, doncs, que el nostre ideal no és pas el d'una Girona d'esperit migrat, sinó (bo i conservant sempre tot allò que li és més propi i aquella ànima que li han fet els segles) ben oberta i vibrant a aquells problemes que preocupen a tots els homes prou nobles i prou conscients per a no esguardar amb indiferència totes aquelles coses que es relacionen amb els destins col·lectius de la humanitat.

CARLES RAHOLA

Girona, maig 1929.

BIBLIOGRAFIA

ALBERTINI, Eugène : *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis. Gérone.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», 1911-12.

Asociación Literaria de Gerona. Girona, 1872-1901.

BASSEGODA, Joaquim : *La Catedral de Gerona.* Barcelona, 1889.

BLANCH ILLA, Narcís : *Gerona histórico-monumental.* Girona, 1853.

BOFARULL, Antoni de : *El sitio de Gerona en tiempo de Pedro el Grande.* 1875.

ID. : *El príncipe de Gerona.* Barcelona, 1860.

BONNET, Emile : *Les sarcophages chrétiens de l'église Saint Félix de Gérone et l'École Arlésienne de Sculpture funéraire.* «Bulletin Archéologique du Comité des Travaux historiques». Montpellier, 1911.

BOTET I SISÓ, Joaquim : *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Girona, 1890.

ID. : *Geografía General de Catalunya. Girona.* Barcelona, s. d.

ID. : *Sepulturas antiguas recién descubiertas en el Mercadal de Gerona.* 1890.

ID. : *Sarcófagos romano-cristiano esculturados que se conservan en Cataluña.* «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», 1896.

ID. : *Las Ferias de Gerona.* 1881.

ID. : *Notas para el estudio de las monedas catalanas de la época de los Condes y en especial de las de Gerona.* 1889.

Id.: *Sepulcro de Eleonor de Cabrera.* 1890.

Id.: *Notes sobre els vescomtes de Gerona.* 1909.

Id.: *Les monedes catalanes.* Barcelona, 1909.

Brutails, Auguste: *Bible de Charles V et autres manuscrits du Chapitre de Girona.* 1886.

Bucher, A. W.: *Diario del sitio de la plaza de Gerona,* 1812, trad. de Pablo Miranda.

Calmette, J.: *Rampon, comte de Girona, marquis de Gothie.* «Le Moyen Age», 1901.

Camós Cabruja, L.: *Girona després del siti de 1462.* «Diario de Gerona», 1928.

Campderà, Francisco: *Indagación estadística acerca de la reproducción y mortalidad en la ciudad de Gerona y en la villa de Lloret de Mar en el siglo último y en los siete primeros años del actual.* 1849.

Codera, Francisco: *Narbona, Gerona y Barcelona bajo la dominación musulmana.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», 1909-10.

Comisión Provincial de Monumentos: *Memoria acerca del mosaico romano descubierto en la Torre de Bellloc.* 1876.

Coroleu Inglada, Josep: *Noticias históricas sobre los muros de Gerona.* Girona, 1888.

Coulet, Jules: *Etude sur l'Office de Girone en l'honneur de Saint Charlemagne.* Montpellier, 1907.

Cuatro Torres, Barón de las: *Estatua llamada de San Carlomagno.* 1894.

Cúndaro, Manuel; *Historia política, crítica y militar de la plaza de Gerona.*

Cutchet, Lluís: *Historia del siti de Girona.* 1868.

Chía, Julián de: *Bandos y bandoleros en Gerona.* Girona, 1890.

Id.: *Inundaciones de Gerona.* Girona, 1861.

Id.: *El Ducado y el Principado de Gerona.* 1881.

Id.: *La Música en Gerona, de los siglos XIV al XVIII.* Girona, 1886.

Id.: *La festividad del Corpus en Gerona.* Girona, 1895.

Id.: *Epitafio de la urna cineraria de Odon, obispo de Gerona.* 1881,

DIDELOT: *Noticias arqueológicas de Gerona* (trad.), 1888.

DORCA, Francisco: *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona*, Barcelona, 1806.

«El Autonomista. Suplements literaris». Girona, 1923.

FERNÁNDEZ I GONZÁLEZ, Francisco: *Crónica de los reyes francos, por Gotmaro II, obispo de Gerona*. 1880.

ID.: *Nuevos datos sobre la Crónica de los reyes francos*. 1881.

FITA, Fidel: *Los Reys d'Aragó i la Seu de Girona*. Barcelona, 1873.

ID.: *Lápidas hebreas de Gerona*. Barcelona, 1874.

ID.: *Más sobre el mosaico de Bell-lloc*. 1877.

ID.: *Miliario romano e inscripciones hebreas de Gerona*. 1876.

ID.: *El Gerundense y la España primitiva*. 1879.

ID.: *Inventari de la Tresoreria de la Seu de Gerona, fet en 1470*.

GEBHARDT, Víctor: *Lo siti de Girona en lo any 1809*. Barcelona, 1868.

GELABERT, Alfons: *Ullada artística a Gerona*, 1871.

GELABERT I RIERA, Francesc: *Essai sur la Topographie médicale de Girone*. Montpeller.

GIFRE, Agustí: *Sellos de Gerona durante la dominación francesa (1808-1814)*. 1891.

ID.: *Tipógrafos y bibliópolas gerundenses*. 1888.

GILLY, Antoine: *Mémoire topographique médicale sur les causes des maladies epidémiques de Girone pendant les années 1810 et 1811*. 1812.

GIRBAL, Enric Claudi: *El príncipe de Gerona*. Girona. 1865.

ID.: *Guia-Cicerone de la inmortal Gerona*. Girona, 1866.

ID.: *Escritores gerundenses*. Girona, 1867.

ID.: *Los judíos en Gerona*. Girona, 1870.

ID.: *Memorias literarias de Gerona*. Girona, 1875.

ID.: *Album monumental de Gerona*. Girona, 1876.

ID.: *Estudios histórico-artísticos de los llamados Baños Arabes de Gerona*. Madrid, 1888.

ID.: Articles a la «Revista de Gerona».

González Hurtebise, Eduardo : *La Excolegiata de San Félix de Gerona.*

Gouvion Saint-Cyr : *Páginas históricas del sitio de Gerona de 1809* (trad. de Ferran Girbal) 1895.

Grahit, Emili : *Las murallas de Gerona.* Girona. 1889.

Id. : *El general don Blas de Fournas y su Diario del sitio de Gerona en 1809.* Girona 1890.

Id. : *Reseña histórica de los sitios de Gerona en 1808 y 1809.* Girona, 1894.

Id. : *Historia de los sitios de Gerona en 1808 y 1809.* Girona.

Id. : Articles a la «Revista de Gerona».

Grahit, Josep : *Les campanes de Girona.* Girona, 1926.

Haro, Miguel de : *Historia del sitio de Gerona.* 1815.

Id. : *Relación histórica de las defensas de Gerona en 1808 y 1809.* 1820.

Lambert, E. : *Saint Félix de Gérone, église romane.* «Revista de Catalunya», 1926.

Laurière, Jules de: *La mosaique romaine de Girone.* 1887.

Martínez Quintanilla, Pedro : *La provincia de Gerona.* Girona, 1865.

Martorell i Peña, Francesc : *Recintos fortificados. Muros de Gerona.* 1881.

Maspons i Labrós, Francesc : *Del gremi dels botiguers de tela y mercers de la ciutat de Girona.* 1872.

Matamoros, Antonio : *Memoria sobre los medios más fáciles y menos costosos para alejar de Gerona los males que causan las avenidas de los ríos Ter y Oñar.* 1841.

Memorias de la Cámara Oficial de Comercio e Industria de Gerona. Girona, 1913-1927,

Merino, Antolín, i José de La Canal : *España Sagrada,* vol. 43, 44 i 45. Madrid, 1819, 1826 i 1832.

Millàs Vallicrosa, Josep M. : *Els textos dels historiadors musulmans referents a la Catalunya carolingia.* «Quaderns d'Estudi». Barcelona, 1922.

Id. : *Documents hebraics de jueus catalans.* Barcelona, 1927 («Memòries de l'Institut d'Estudis Catalans»).

Minali, Guillermo : *Historia Militar de Gerona.* Girona, 1848.

MONSALVATGE, Xavier, i Joaquim Pla: *Terra de gestes i de beutat. Girona.* 1917.

MONSALVATGE, Xavier, Joaquim Pla, Josep Esteva i Manuel Ibarz: *Guia de Gerona y su provincia.* Girona, 1917.

MONSALVATGE I FOSSAS, F.: *Els antics gremis de Girona. Cultura,* vol. I. Girona, 1915.

ID.: *Els Remences* (trad de Carles Rahola). Palafrugell, 1908.

MORERA, Josep: *Les papiros de la Catedral de Gerona.* Girona, 1926.

NEGRE I PASTELL, Pelai: *Evolución del régimen de propiedad en Cataluña, singularmente en la diócesis de Gerona.* 1921.

NICOLAU D'OLWER, L.: *Clarícies per la història de Girona - Cabrera.* «Anuari de la Societat Catalana d'Heràldica», 1918.

NIETO SAMANIEGO, Andrés, J.: *Memorial histórico de los sucesos más notables de armas y estado de la salud pública durante el último sitio de Gerona.* 1819.

ID.: *Estado de la Plaza de Gerona el 29 de Noviembre de 1809.* 1891.

OLIU I PAGÈS, J.: *Estudio médico-topográfico de Gerona.* 1879.

PASCUAL PRATS, Josep: *Notas para una bibliografia médica de la provincia de Gerona.* Girona, 1896.

ID.: Articles a la «Revista de Gerona».

PEDRALS I MOLINÉ, Artur: *Monedas acuñadas en Gerona en los siglos X y XI.* 1868.

PEREANTON I RUIZ, Sebastián: *Guia de Gerona.* 1862.

PÈREZ GALDÓS, Benito: *Gerona (Episodios Nacionales).*

PEIRCOT, Lluís: *La col·lecció prehistòrica del Museu de Girona.* Barcelona, 1923.

PIFERRER I PI I MARGALL: *Cataluña.* Barcelona, 1884.

PORCALLA, Josep: *Historia del cólera morbo epidémico que invadió la ciudad y partido de Gerona en 1854.* 1859.

PUIG I CADAFALCH, Josep, J. Falguera i J. Goday, *L'Arquitectura Romànica a Catalunya.* Barcelona (1906-18).

PUJOL I CAMPS, Celestí: *Gerona en la revolución de 1640*. Girona, 1881.

ID.: *Apuntes acerca de las monedas que ha batido la ciudad de Gerona*, 1866.

RAHOLA, Carles: *Girona en la antiguitat* (treball publicat fragmentàriament). 1922.

ID.: *La dominació napoleònica a Girona*. Barcelona, 1922.

ID.: *Girona*. Girona, 1925.

ID.: *Visions històriques*. Barcelona, 1927.

RAMOS COBOS, Manuel: *Apuntes artístico-descriptivos de los monumentos y objetos artístico-arqueológicos existentes en Gerona desde la época romana hasta fines del siglo XVIII*. Girona, 1899.

REAL DE FONCLARA, Jeroni de: *Crònica*.

RELLES, Onofre: *Historia apologética de San Narciso*. 1679.

RIERA I BERTRAN, Joaquim: *Historia del siti de Girona en l'any 1809*. 1868.

ROCA, J. Narcís: *Recuerdos de la historia y de los monumentos de Gerona*. «Revista de Gerona», 1888.

ROCHER: *Les rapports historiques de l'église de Puy avec la ville de Girone, en Espagne. Tables historiques de Velay*, III,

RODRÍGUEZ GRAHIT, I.: *Excursió artístico-històrica per els vells carrers de Girona*.

ROIG I JALPÍ, Joan Gaspar: *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la Ciudad de Gerona*. Barcelona, 1678.

ROMAGUERA, Francesc: *Synodales diocesis gerundensis*. 1691.

ROQUÉ I PAGANI, Pere: *Análisis hidrométrico de las aguas de los pozos de Gerona y de las que se intentan traer a esta ciudad*. 1868.

SAGUER, Emili: *Régimen econòmic familiar de Girona y son bisbat, segons els més freqüents pactes matrimonials*. 1907.

SANPERE I MIQUEL, Salvador: *El frontal de oro de la Catedral de Gerona*. 1876.

ID.: *Memoria histórica de la invasión de los árabes en la provincia de Gerona*. 1866.

GIRONA DES D'UN AEROPLÀ. A L'ESQUERRA, LES ESGLÉSIES DE SANT FELIU I SANT PERE DE GALLIGANS; AL FONS, LA CATEDRAL I EL PALAU EPISCOPAL

Cl. Josep Canudas

SANTALÓ, M. : *El Gironès*. Girona, 1923.

SATUÉ, Francisco : *Manifiesto de cuanto sucedió a D. Mariano Alvarez desde que quedó prisionero hasta su fallecimiento, con un compendio de su vida*. 1816.

SCHULCZ-FERENCZ : *Gerona*. 1862.

THOMÀS, Cristòfor : *Historia del Colegio de Gerona fundado en Montpellier, por el Dr. D. Juan Bruguere* (treball publicat pel Dr. Pasqual Prats). «Revista de Gerona», 1882.

THOMÀS I ROSÉS, Cristòfor : *Noticia individual de las aguas minerales de Pedret*. 1787.

TORROELLA, Joan B. : *Lo dret civil gironí*. Mataró, 1889.

ID. : *El Estudi General o Universitat Literària de Girona*. Girona, 1906.

VALLS I TABERNER, F. : *Els Usatges i consuetuds de Girona*. «Revista de Catalunya», 1927.

ID. : *Els antics privilegis de Girona i altres fonts documentals de la compilació consuetudinària gironina de Tomàs Mieres*. 1928.

VIADER, Josep Antoni : *Memoria sobre las enfermedades que han afligido a los moradores y guarnición de Gerona y pueblos de su departamento desde junio de 1808 hasta junio de 1810*. 1810.

VILLANUEVA, Jaime : *Viaje literario á las iglesias de España*, vol. XII. Madrid, 1850.

VIÑAS I GRAUGÉS, Manuel : *Discurso sobre las Consuetudines Gerundenses*. Girona, «Sociedad Económica Gerundense de Amigos del País», 1881.

ID. : Articles a la «Revista de Gerona».

ID. : *Consuetudines gerundenses*. 1876.

VIÑAS I SERRA, Francisco : *El ajedrez y un códice de la Catedral de Gerona*. 1879.

VIVES I BACÓ, Ernest : *Observaciones meteorológicas*. 1884, 1885 i 1886.

VIVES I ESCUDERO, Antoni : *Arqueta arábiga de Gerona*. 1893.

I

NOTÍCIES GEOGRÀFIQUES

Importància i situació de Girona

La ciutat de Girona és una de les més importants de Catalunya i té un lloc ben assenyalat en la nostra història. La renomenada conquerida amb les seves gestes és universal. Aquest nom «Girona» té encara avui per tot arreu una puixança fortament evocadora. Hom no ha pas parlat prou, però, dels hàbits de treball dels seus fills. Ella ha estat gran en la pau i en la guerra. I si el seu passat és gloriós, el seu present és constructiu i el seu esdevenidor és ple de prometences. Hi ha ciutats endarrerides; n'hi ha que s'han aturat en el camí, sense un ideal i sense forces per a realitzar-lo; d'altres avancen amb certa ardidesa : bé podem dir, per fi, que Girona és d'aquestes.

Seu episcopal, capital de província i de partit judicial, la capitalitat oficial ha fet convergir a

Girona les principals vies de comunicació, establir-hi els centres d'ensenyament, administratius i bancaris, i concentrar-hi les forces militar i pública; però, ultra aquests factors, sens dubte preponderants, la ciutat, sobretot pels seus famosos mercats, pel seu comerç avui dia pròsper i per les indústries que van arrelant-s'hi, ha assolit una esplèndida vitalitat.

Girona, com remarca Maximilià Sorre, «no és pas solament el centre de La Selva, la capital d'un ric districte agrícola i forestal. Ella ha representat un gran paper històric perquè és la clau de l'Empordà per a la gent vinguda del sud, de Barcelona per a la gent vinguda del nord. Ella no pertany pas exclusivament a la vida de la Catalunya subpirenenca; tampoc pertany exclusivament a la vida de la Catalunya meridional : són necessàries les dues per a explicar-la» (1).

La ciutat està situada als 41° 59' i 21" latitud N. i als 2° 50' i 7" longitud E. del meridià de Greenwich i a 74,3 m. sobre el nivell del mar (estació de França), a la part central del Gironès i de la província del seu nom, al SE. de la muntanya de Roca Corba i al NO. de les Gavarres, al S. o a la dreta del riu Ter i als dos costats de l'Onyar. Dista 99 quilòmetres de Barcelona. El terme municipal de Girona té una extensió superficial d'un poc més de vuit quilòmetres quadrats.

(1) *Les Pyrénées Mediterranéennes* (París, 1913).

Població

A mitjans del segle xivè Girona tenia uns 5000 habitants. Més endavant la població augmentà, però les guerres freqüents varen impedir la seva creixença. L'any 1815 només tenia 4,551 habitants. En la resta del primer terç del segle passat el nombre dels seus habitants no arribava a 7000. Després s'inicià un augment, que no s'ha estroncat : el 1860 tenia 14.341 habitants; el 1817, 17.149; el 1900, 15.787; el 1910, 17.416; el 1920, 17.691.

En el període de la post-guerra la població s'ha anat intensificant, i actualment, segons les dades de la rectificació del cens de 1927, té 19.758 habitants, si bé hom calcula que, de fet, en té uns 25.000, la qual xifra encara augmentaria si fos duta a cap la projectada agregació del terme municipal de Santa Eugènia de Ter, de 810 habitants.

Natalitat i mortalitat

Les estadístiques posen de relleu la mínima natalitat i la màxima mortalitat a Girona, en relació amb les altres poblacions de la comarca del Gironès, fora la de Salt. Miquel Santaló [1] ho atribueix encertadament a què aquestes «són les dues poblacions més industrials i on la classe treballadora viu apilada en habitacions de males condicions hi-

(1) *El Gironès* (Girona, 1922).

gièniques». Prenent per base les dades del 1913 al 1917, la natalitat anyal hi fou del 20'77 °/oo i la mortalitat del 31'57 °/oo; però si hom descompta la mortalitat dels establiments provincials de beneficència, la xifra anual queda reduïda a 15'04 °/oo, que és la més petita de totes les poblacions importants de Catalunya.

Girona és una de les ciutats de la Península que té fama de donar un contingent més gros de mortalitat. Del 1901 al 1920 la mortalitat total ha estat de 11.757, que correspon a un promedi anual de 587'8. Només de tuberculosi hi ha hagut 1999 defuncions, que corresponen a un promedi per any de 99'9, o sigui a un 49'9 per deu mil.

En realitat, com remarca el doctor Bosch i Masgrau, un 30 °/oo de defuncions són de malalts que no pertanyen a la ciutat ni a la província, puix són enviats des de la frontera a l'Hospital de Girona. Aquests malalts solen ésser els més greus, perquè el pobre treballador que viu a França i sap que l'assistència pública als estrangers no és gratuïta, tan sols s'hospitalitza com a últim remei, essent tret dels hospitals fronterissos així que ha acabat els seus recursos.

De les esmentades defuncions per tuberculosis, en corresponen 845 a l'Hospital, 284 a l'Hospici i 821 a la ciutat. «Segons aquests números», diu el citat metge, «sembla que a la ciutat hi ha menys defuncions que a l'Hospital; però hem de tenir en compte que un 70 per cent de la classe pobre de Girona, per manca de mitjans i per horror a la malaltia, mor a l'Hospital».

Es interessant de fer constar que el màxim de mortalitat va ésser registrat els anys 1908 i 1918 i que de 1914 a 1917 hi ha una minva de defuncions. «Això s'explica molt bé tenint en compte que la guerra europea va privar-nos d'un tant per cent de mortalitat en els nostres hospitals, per estar tancada la frontera, evitant així que els malalts de les altres regions d'Espanya poguessin ésser expulsats per malalts, com es costum a França amb els malalts pobres, i ésser ingressats a Girona. El 1918 s'acaba la guerra, i és l'any de màxima mortalitat» (1).

Això no vol pas dir, naturalment, que les condicions higièniques i sanitàries de Girona siguin perfectes ni molt menys. La mortalitat, fins tenint en compte les circumstàncies assenyalades, és excessiva (durant l'any 1928 hi ha hagut 507 defuncions, i en canvi hom ha registrat solament 394 naixements i 160 casaments). I el primer deure dels administradors de la ciutat és, per damunt de tot, higienitzar-la i sanejar-la, sense plànyer-hi sacrificis. Si a més a més ella pot mostrar-se bella i agençada, millor que millor. Però no oblidem que la cosa més fonamental és que els seus habitants hi visquin bé, en bones condicions de salubritat. Assolir el mínim possible de mortalitat, és un afer de civilització i d'humanitat que no podem mai negligir, si és que estimem verament el poble on hem nascut i al qual dediquem les nostres activitats.

(1) Dr. Bosch Masgrau, *Estudio de la tuberculosis en la provincia y la ciudad de Gerona* («El Autonomista», gener, 1929).

Divisions administrativa i eclesiàstica

Segons el cens del 1920, Girona es compon de les següents entitats de població : Extramurs de Sant Pere, Ciutat, El Pla, Pont Major, La Sínia, Torre de Gironella i grups inferiors, amb 30, 16.710, 110, 456, 204, 43 i 61 habitants respectivament.

Per a l'administració municipal, la ciutat està dividida en quatre districtes, que tenen com a centre : el primer, la Plaça de l'Hospital; el segon, la de Sant Agustí o de la Independència; el tercer, la de l'Oli, i el quart la de Sant Pere, els quals es subdivideixen en cinc, dos, tres i quatre barris respectivament.

Als efectes eclesiàstics la ciutat està dividida en quatre parròquies, que són les de la Catedral, Sant Feliu, Mercadal i Pont Major. Aquesta darrera ha estat creada enguany. A l'ensems el vicariat de Palau Sacosta ha estat agregat al Mercadal. La Catedral té per filials les esglésies del Carme i de la Mercè, i Sant Feliu té per filial l'església de Sant Pere de Galligans.

L'escut i els títols de la ciutat

L'escut de Girona està format per un losange amb les quatre barres vermelles en or, en el centre del qual es destaca en forma d'escussó el primitiu blasó de la Ciutat, o siguin dues faixes i

mitja verades en ones roges sobre camp d'argent. Està sobremuntat per una corona de príncep. Dels costats penja la cinta dels setges amb la creu corresponent.

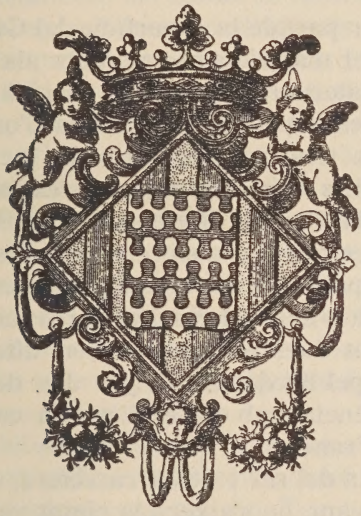

L'ESCUT DE GIRONA

Girona té els títols de «Molt noble», «Molt lleial», «Fidelíssima», «Immortal» i «Excel·lentíssima ciutat».

L'any 1351 el rei Pere el Cerimoniós va crear a favor del seu fill Joan el «Ducat de Girona», sens perjudici dels privilegis i franqueses de la ciutat, i Ferran d'Antequera va canviar aquest títol pel

de «Principat de Girona», malgrat d'haver-s'hi oposat els regidors gironins [1].

Estructura geològica del sol de Girona

La major part de la superfície del Gironès està formada per materials pertanyents als temps terciaris i quaternaris, de fàcies marina, volcànica i fluvial. Les roques sedimentàries d'origen marí ocupen les tres quartes parts de la comarca i reposen sobre terreny primari. L'estratificació és molt semblant en els diferents indrets [2].

Pel que es refereix concretament al sol del terme municipal i a la ciutat de Girona, estudiat per Lluís Marià Vidal i Manuel Cazurro, entre altres, correspon a dues formacions ben diferenciades, separades pel llit del riu Onyar des de Montilivi a la confluència amb el Ter i per la carretera de Madrid a França.

A la dreta del riu i de la carretera, o sigui a la part de llevant, on s'aixeca la ciutat vella, al peu del turó anomenat conjuntament Les Pedreres, d'una altitud de 160 metres, entre els congostos del Galligans i de l'Onyar, hi ha un terreny terciari, compost d'espessos bancs de calisses nummulítiques, amb gran nombre de fòssils *(N. perforata* i *N. lucassana)* que bussen cap a ponent,

(1) Enric C. Girbal, *El príncipe de Gerona* (Girona, 1865); Julià de Chía, *El duque y el príncipe de Gerona* (1881).—(2) M. Santaló, *El Gironès*.

amb una considerable inclinació, i que reposen sobre estrats de margues argiloses, sorrenques, calisses amb alveolines i un conglomerat poligènic roig, en contacte amb les pissarres silúriques de les Gavarres. La formació terciària és tallada gairebé verticalment del costat de Sant Daniel.

La naturalesa i disposició d'aquests materials ocasionen la presència de diverses fonts (d'en Pericot, del Bisbe, del Capritxo) en el nivell de les margues, i la població capta l'aigua, a més, mitjançant un bon nombre de pous. Les roques del sol gironí són molt aprofitades, com veurem més endavant, per a pedres de construcció i per a la fabricació de calç i ciment. Cal remarcar així mateix l'expansió de gasos carbònics entre elles, els quals acidulen l'aigua d'algunes fonts explotades industrialment, com la de la Pólvora i la d'en Miralles, i la intervenció en algunes formacions travertíniques d'estalactites.

La resta del sol de Girona és una terrassa quaternària en estratificació discordant amb l'anterior, produïda principalment pel riu Ter i composta d'un aluvió de còdols grossos de gneis, granit, basalt, toves i calisses, que aguanten un gruix de terra de conreu variable, des de 0'15 metres al voltant del Manicomi de Salt a 2'5 metres a la vora esquerra del riu, a Sarrià.

De la banda de migdia, estenent-se cap a Palau Sacosta, hi ha un important mantell argilós, amb humus, molt apte per als conreus i explotat per la indústria rajolera. En realitat, la composició no és homogènia, sinó que de baix a dalt hom hi

troba un sostre un poc més sorrenc, amb fòssils de mol·luscs i fragments d'ossos de mamífers; després uns altres de més argilosos i un altre de sorra i palets coberts per un petit gruix de terra vegetal.

Una bona part dels materials d'aquesta banda plana, d'un to roig en el conjunt, procedeixen de l'oxidació de roques antigues més o menys ferruginoses i de la decalcificació de les calisses. En tota aquesta banda hi ha gran abundor d'aigua a poca profunditat, i és per on s'estén la nova Girona, vorejant les grans vies de comunicació [1].

Topografia de la ciutat

Girona, tota voltada de muralles fins a les darreries del segle passat, s'aixeca part en terreny pla i part en el pendent dels darrers contraforts de la serra dels Àngels, que formen la vall del Galligans o de Sant Daniel, i s'enfila en forma d'amfiteatre a la muntanya de les Pedreres, per sol-ixent i un poc també per tramuntana, i a la muntanya Barufa o de Montjuïc.

Els rius.—Travessa la ciutat de N. a S. el riu Onyar, que la divideix en dues parts desiguals, la

(1) Vegeu Lluís Marià Vidal, *Reseña geológico-minera de la provincia de Gerona* (Madrid, 1886), i Manuel Cazurro, *El cuaternario y las estaciones paleolíticas en Cataluña* (Barcelona, 1919). Devem interessants observacions al professor i geògraf Miquel Santaló, al qual fem palesa la nostra gratitud.

major de les quals, que és la més antiga, és a la riba dreta, i la menor o més moderna, en contínua creixença, situada tota en el pla i anomenada el Mercadal, a la riba esquerra.

L'Onyar recull, dins mateix de Girona, les aigües de la sèquia Monar o Rec Comtal, provinents del Ter, que travessa d'O. a E. el Mercadal i regava les nombroses hortes que en aquesta banda de la ciutat hi havia; més al N. les del Güell, al costat del terraplè de la via del ferrocarril de França, i quasi enfront de la seva confluència amb aquest riu hi barreja les seves aigües el torrent Galligans, que corre d'E. a O. Uns 300 metres més amunt, l'Onyar dóna les seves aigües al Ter, davant del raval de Pedret.

Les inundacions de l'"Onyar han fet estralls a la ciutat [1]. Hom s'ha preocupat de defensar-se dels seus perills i de passada embellir-lo. L'any passat la Divisió Hidràulica del Pirineu Oriental, a petició de l'Ajuntament, va proposar quatre solucions, basades en la desviació del riu i en el seu endegament. Descartada la primera, com també el projecte de cobrir el llit del riu en la secció corresponent a la ciutat, ha estat aprovat el projecte consistent en la construcció de sòlids murs laterals, les superfícies superiors dels quals donaran lloc a dues noves vies urbanes, deixant entre elles una secció per a aigües mitges i altes, i una altra en el centre per al gruix d'aigües ordinari.

Aquest darrer projecte, remarca Santaló, «és

(1) Chia, *Las inundaciones de Gerona* (Girona, 1881).

més econòmic i no priva Girona de la gràcia i de l'encís que té sempre una via fluvial».

Els suburbis.—Vorejant els camins i carreteres que surten de la ciutat, es desenrotllen els suburbis, que són : Carrer de Pedret, a la sortida del lloc on hi havia l'antic Portal de Santa Maria, o de França; Carrer del Carme, a la sortida del portal del mateix nom, enderrocat ja fa anys, el qual segueix la carretera de Sant Feliu de Guíxols, fins a prop del cementiri, i ha estat ampliat amb algun carrer travesser i un altre de paral·lel, anomenat del Poble Sec, cap a Les Pedreres, on hom projecta construir l'Institut provincial d'Higiene; el de la Rutlla, a l'esquerra de l'Onyar, seguint el camí de Palau Sacosta i la carretera vella de Barcelona; el del Carril, que està en contacte amb el centre de la ciutat pel Carrer Nou o del Progrés (avui del General Primo de Rivera), i per la Plaça de l'Hospital, i amb el raval de la Rutlla per la Ronda del Dr. Robert, davant l'estació de França; i el de Figuerola, on hi havia el portal d'aquest nom, que segueix l'Avinguda de Ramon Folc, fins al pont sobre el Güell, a l'entrada de la Devesa. Finalment, encara que de menys importància, hi ha els caserius edificats a la sortida del Portal de Sant Pere, en el camí veïnal de Sant Daniel, i poc més enllà del Portal de Sant Cristòfor, a la Torre de Gironella, en el camí de Les Creus.

A tres quilòmetres de Girona, gairebé a l'extrem septentrional del seu terme, hi ha el raval de Pont Major, que forma un carrer de cases arrenglerades

a cada costat de la carretera de França i té una petita església, amb la façana de pedra, dedicada a la Mare de Déu de la Pietat. Entre la ciutat i el Pont Major es dóna l'anomalia de trobar part del terme de Sant Daniel, dins el qual està enclavada la granja dels Salesians.

En el terme de la ciutat que s'estén pel pla, al SO., a més de nombroses hortes, hi ha algunes masies escampades, que en altre temps constituïen una mena de municipi forà, amb autoritat local pròpia, anomenat Pla de Girona.

Els carrers. — Els principals carrers de la ciutat antiga, a la dreta de l'Onyar, segueixen una direcció paral·lela a aquest riu, essent els més amples i planers els de la part baixa. Els transversals són més estrets, i la majoria són costeruts, alguns de faisó tan sobtada, que cal guanyar el desnivell per mitjà de replans i escales.

Els carrers del Mercadal, a l'esquerra de l'Onyar, són planers, eren més estrets que els de la ciutat antiga i quasi tots feien cap, perpendicularment, al riu. Després en van ésser oberts de nous, com els del Progrés, de la Indústria i del Nord, i eixamplats d'altres, com els de Santa Clara i Sant Francesc, i amb l'enderroc de les muralles hom va obrir les avingudes de Jaume I o Gran Via i del 20 d'Agost, aquesta darrera en commemoració de la Solidaritat Catalana.

Hem d'esmentar, entre les places de la banda dreta de l'Onyar, la de la Catedral, d'un noble caient antic, i la del Vi, o de la Constitució, amb

porxos; i entre les del Mercadal la de la Independència, amb el monument als defensors de Girona, la del marquès de Camps, amb parterres i un brollador, i la de Sant Francesc, o del Gra, en la qual té lloc el mercat de cereals els dissabtes.

Entre les vies urbanes hem d'assenyalar també la de la Llibertat (antiga Plaça de les Cols), la d'Àlvarez, que és com una continuació de la mateixa, i la de Pi i Margall, a la banda dreta del riu; i la de Mossèn Jacint Verdaguer, a l'altre costat, davant per davant. A la Rambla de la Llibertat, constituïda per un passeig central amb una filera d'arbres a cada costat i dos rierols laterals molt estrets, es ve celebrant des de temps immemorial el mercat de proveïments. L'Ajuntament té el projecte (que ha estat molt discutit, sota l'aspecte de l'ornament urbà) de construir una gran plaça mercat sobre el riu.

Toponímia dels carrers gironins. —Un estudi de conjunt sobre aquest tema revelaria sens dubte aspectes psicològics ben interessants de la ciutat.

Primerament, és curiós de constatar com han estat associats els oficis als noms d'alguns carrers. Així tenim Ballesteries, de l'ofici al qual es dedicaven els que vivien en aquest carrer: ballesters, daguers, punyalers... Aquests noms evoquen encara temps bèl·lics. Després, en èpoques més pacífiques, els oficis s'han transformat, però el nom ha perdurat i hom no el canviarà pas fàcilment. Cal remarcar també els noms dels carrers de les Sabateries i de les Ferreries Velles, Calderers, Cana-

GIRONA DES D'UN AEROPLÀ. AL CENTRE, L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU; EN PRIMER TERME L'ONYAR

Cl. Josep Canudas

ders, Argenteria, etc. En aquest darrer els mestres argenters hi foren nombrosos i renomenats.

A aquells temps bèl·lics hem d'associar els noms d'altres carrers com el de la Força, lloc principal de defensa de la ciutat en l'Edat Mitjana, i el d'Alemanys, que prové de la caserna anomenada «d'Alemanys», que hi havia en aquell indret i que es va arruïnar a causa del setge de 1809.

Els noms de molts carrers, sobretot a la part vella de la ciutat, recorden els de les institucions religioses que els serviren de primitiu nucli: tals són els de Sant Josep, Santa Clara, Sant Francesc, Sant Martí, Sant Agustí, Sant Domènec, Santa Llúcia, Bernardes, Carme, Mercè... La majoria dels convents que portaven aquestes denominacions han desaparegut o han estat destinats a altres serveis. El nom del carrer, tanmateix, ha restat, fins i tot allí on ha estat substituït: la Plaça de la Independència, p. e., encara és nomenada Plaça de Sant Agustí.

Hi ha altres carrers que deuen el seu nom als productes que hom hi venia antigament: places del Vi, de l'Oli i de les Cols i carrer de la Neu, o als que encara hom hi ven: Plaça del Gra. La Plaça de les Cols va ésser engrandida en 1574. Hom l'anomenava també Plaça dels Tres Caps, per les tres testes de pedra que hi havia a la façana d'una de les seves cases, davant la qual, segons tradició, foren penjats tres frares per haver assassinat un abat. La Plaça del Vi ha estat transformada, com les places de la majoria dels nostres pobles i ciutats en les quals hi ha l'edifici de la

Casa de la Vila, en Plaça de la Constitució. Aquest nom, segons hem vist en els documents de l'Arxiu Municipal, va sofrir algunes vicissituds; però, malgrat tot, ha perdurat fins als nostres dies. La Plaça de les Cols està dividida ja fa temps en dues Rambles : la més important porta un nom que simbolitza una de les més altes i més nobles aspiracions dels homes i dels pobles, sense la qual no hi podria haver veritable progrés ni veritable civilització : Llibertat; l'altra està dedicada al cabdill que simbolitzà la resistència a ultrança contra Napoleó el Gran : Álvarez de Castro.

Alguns carrers han conservat una denominació tradicional i vaga: el de Figuerola n'és un : en un document del segle XIVè trobem ja el «Rec de Figueroles».

Hi ha alguns carrers moderns als quals, amb bon encert, hom ha donat el nom d'il·lustres personatges gironins: Eiximenis, Bonastruc de Porta, Antic Roca, Cerverí, Real de Fonclara; i el nom d'altres carrers o places palesa l'agraïment de la ciutat als qui li han fet algun benefici d'ordre espiritual o material, com són el bisbe Lorenzana, el Marquès de Camps, el senyor Ferran Puig.

Jaume el Conqueridor i Martí l'Humà han rebut també aquesta consagració ciutadana a Girona, on hi ha la Granvia o Avinguda de Jaume I i la Pujada del Rei Martí. Aquest darrer fou homenatjat com a gironí; però després hom ha provat que l'honor de la seva naixença escau a Perpinyà. Amb motiu del centenari del *Quixot,* fou posat el nom de Cervantes a l'antic Carrer de les Dones.

Un dels carrers més nobles és el de Ciutadans, en el qual tenien llurs senyorials estades els «ciutadans honrats», o cavallers, de Girona. Algunes d'aquestes estades es conserven encara; n'hi ha que han estat convertides en hotels; d'altres, com la Duana Vella, que havia pertangut a l'Orde del Temple, han desaparegut, i en el seu lloc hom ha construït edificis vulgars.

Modernament hom ha retolat Passeig de Canalejas una de les noves vies paral·leles al riu Onyar; Plaça del General Marvà el simpàtic indret on hi ha el Jardí de la Infància, i Carrer del General Primo de Rivera el Carrer Nou, que també havia estat anomenat del Progrés, malgrat la subsistència de la primitiva denominació popular.

La ciutat no ha pas oblidat un dels seus herois del setge del 1285: Ramon Folc de Cardona, que tan bravament va defensar-la contra els soldats de Felip l'Ardit, hi té també la seva Avinguda.

Darrerament s'ha parlat força, amb motiu d'haver estat exclaustrats els Banys Àrabs per la Diputació, del carrer on hi havia, i hom tornarà a obrir aviat, la porta d'entrada a aquest monument. El tal carrer té una denominació estranya: Saccimort, paraula que, segons alguns escriptors, vol dir «dolor i amarguesa».

Hi ha noms de carrers que conserven un noble caient medieval, com el de la Cort Reial, on hi havia la Cort Reial o del Veguer. Aquest és un dels carrers que formen els Quatre Cantons, lloc on algú ha suposat, ben fantasiosament per cert, que començava l'Empordà.

No volem allargar més aquestes notes, que desitjaríem que els estudiosos de la ciutat ampliessin amb noves observacions. Només remarcarem que Girona no ha pas complert encara el seu deure d'admiració i agraïment envers aquell estol de patricis benemèrits de la *Revista de Gerona* que tanta de glòria havien de donar-li amb llurs investigacions, com són els Girbal, Botet i Sisó, Grahit, Pujol i Camps, Ametller i d'altres.

Les voltes gironines.—Josep Pla remarca que «a Girona hi ha una cosa catalaníssima: els porxos». N'hi ha a la Rambla, a la Plaça del Vi, a la Plaça de la Independència i en alguns carrers, com les Voltes d'en Rosés. N'hi ha de nobles, com les de Casa Carles i Casa Vinyals. N'hi ha d'altes i airejades, com les de Sant Agustí. N'hi ha, sobretot, de populars, com les de la Plaça de les Cols...

Aquestes darreres, d'arcs baixos i desiguals, fora en llurs dos extrems, on les cases, de construcció moderna, tenen els arcs més elevats, són les de més caràcter de la ciutat. Són les voltes de les clàssiques botigues. El P. Roig i Jalpí en el segle XVIIè, ja parla d'aquests porxos de la Plaça de les Cols, en els quals «hi ha moltes botigues on hom ven tota mena de robes per a vestir, draps, sedes, teixits d'or i argent, teles, i totes les altres coses que són necessàries, segons la qualitat de les persones». Són aquelles voltes «endomassades de mantes peludes i flassades inversemblants», al·ludides per Josep Carner en el pròleg d'*Auques i Ventalls*.

Sota aquests porxos hom feia les eleccions, i els adversaris polítics pactaven, transigien o es declaraven la guerra a ultrança. Allí han florit en tot temps els més bells idil·lis. Allí han llegit els poetes gironins els seus primers versos i els prosistes les seves primeres proses. Allí, tot assabentant-se dels telegrames fixats en els cafès, hom comentava, durant la gran guerra, les desfetes i les victòries dels bel·ligerants.

Santiago Rossinyol, que s'ha passat hores i hores assegut en un dels cafès de les voltes de la Rambla, tot contemplant el deambular de les noies i els joves, ha sentit tot l'encís d'aquells arcs de mitja ametlla, «o més ben dit, de quart d'ametlla, dels quals, per a goig dels ulls que saben veure, no n'hi ha dos de parions».

Hom no podria concebre Girona sense les seves voltes, i els gironins no sabrien pas prescindir-ne, car elles són un bon refugi en les hores de la tardor en què la pluja cau monòtonament, o en les vetlles interminables de l'hivern en què bufa la tramuntana, o en els matins ardents d'estiu en què el sol abrusa.

No tot, però, han estat idil·lis i benestances sota les voltes gironines: elles han conegut també les hores tràgiques de la ciutat. El metge Nieto Samaniego hi al·ludeix prou bé, quan, en la seva patètica memòria sobre l'estat de la plaça de Girona a les acaballes del setge de 1809, el 29 de novembre diu: «La resta dels portals i carrers, ocupats per miserables víctimes de la fam, successores de les innombrables que ja reposen en

pau, presenten objectes que reclamen la compassió, aviven el dolor i exciten l'admiració, en veure-les allargar una mà trèmula i moribunda, en senyal de demanar socors a qui, no podent donar-l'hi, car ja no hi ha a Girona qui sigui més ric que altre, sols pot prendre part en la seva aflicció, sense poder remeiar-la».

Josep Pla ha fet, amb el seu estil personalíssim, l'elogi de les voltes de Girona: «Aquests arcs pesants, baixos, galtainflats i ventruts, fan un gran efecte... I el curiós és veure com aquests porxos tan pesats i tan poc esvelts no donen un aire troglodític a Girona. Al contrari. Són potser el més civil de la ciutat, el més humà, el més fi, el que s'acosta més a la nostra sensibilitat treballada» (1).

Els ponts.—Les dues parts de la ciutat, separades per l'Onyar, es comuniquen per tres ponts: el de Pedra, o d'Isabel II (construït en el mateix indret on s'aixecava el vell pont de Sant Francesc), ample, de tres arcs, inaugurat l'any 1856, el qual forma part de la travessia de la carretera de Madrid a França, i dos de ferro: el de les Peixeteries o Palanques Vermelles, que recolza sobre els seus extrems i uneix la Rambla de la Llibertat amb la placeta de les Peixeteries, i el de Sant Agustí, amb un pilar de pedra al mig, que comunica el Carrer de l'Argenteria, continuació d'aquella rambla, amb la Plaça de la Independència. També hi ha, una mica més avall, un pont estret de ciment armat, que

(1) *Coses vistes* (Barcelona, 1925).

uneix el modern Passeig de Canalejas amb el Carrer de les Ballesteries.

GIRONA DES DEL PONT DE PEDRA. — Jules Tellier parla d'aquests ponts i de l'«encisador» espectacle que d'ells estant hom veu. «Les cases», diu, «són desiguals, i per tot, a dalt, a baix, arreu on adrecem l'esguard, hi ha un davassall de balcons — de balcons irregulars, capriciosos, voluntaris, cap dels quals no es creu obligat a guardar la mateixa alineació que l'altre. En aquests balcons penja multitud de roba blanca. Els murs són pintats de colors exquisits i desproveïts de gravetat. Hom no veu més que façanes grogues i façanes verdes, façanes blau pàl·lid i façanes rosa viu. D'altra banda, no hi ha pas moll; les cases es submergeixen en el riu directament. O, almenys, s'hi submergirien, si no fos sec, o poc se'n falta» (1).

El nostre Joaquim Ruyra fa també, per la seva part, una evocació magnífica d'aquest típic indret gironí, vist des del Pont de Pedra.

«Des d'allí», diu, «un hom veu les cases de Girona estendre's a banda i banda de riu, tot malgirbades, desiguals i tosques, formant un conjunt virolat com una munió de captaires vestits amb robes apedaçades amb tota mena de parracs. Cap arquitecte ha ideat una sola de llurs línies; han crescut sense art ni regla, seguint les sinuositats del riu i adoptant amb franquesa, a la vista de tothom, l'actitud més convenient per a llençar a l'aigua

(1) *Reliques* (París, 1890).

llurs immundícies. La policia urbana tindrà molt a tocar-hi; però el pintor i el poeta, que saben prescindir de certes misèries, s'hi encanten. Hi ha riquesa de color, hi ha exuberància de vida, hi ha quelcom de l'instint diví que ha presidit la formació del niu de les orenetes. I amb tot el seu aspecte de captaires i miserables, aquelles cases tenen una ànima jovençana i alegre, que reïx de llurs finestres i balcons al primer raig del sol. La llum hi troba milers de vidres on emmirallar les seves onades d'or; el vent hi troba cortines de totes formes per a jugar a banderetes» (1).

Aquest és, a través de dos temperaments d'escriptor, l'aspecte pintoresc de l'Onyar. Però encara n'hi ha un altre de més interessant, i aquest és el bell espectacle del riu, i dels ponts, i de les cases, vist a la nit. Aleshores hom no en veu pas les lletgeses i les sutzures. El clar de lluna poetitza magníficament aquest indret. Les aigües són suaus i argentades. Les cases ja no tenen aquell posat de «captaires i miserables» de què parla Ruyra, i fàcilment la folla imaginació podria transformar-les en palaus d'ensomni. La claror ho embelleix tot i unifica les línies. I més enllà els campanars de la Seu i de Sant Feliu vetllen, coronats d'estrelles misterioses, damunt la ciutat dormida.

L'Onyar és un riu evocador de la història de Girona. Així hom ha pogut dir: «Jo he compartit també les joies i les sofrences de la ciutat memorable. Seguint el ritme de les seves campanes, li he can-

(1) *La fi del món a Girona* (*La Parada*. Barcelona, 1919).

tat una pietosa complanta en els dies trasbalsats de les guerres. Aquelles jornades d'esglai, en què la gent, els de dins i els de fora, van com enfollits per a escometre's, han sovintejat massa. Jo he vist passar per la ciutat gent de les races i de les religions més diverses, i el soroll de les armes m'ha fet extremir moltes vegades. ¡Quants de records històrics podria contar-vos! La contalla no s'acabaria mai, car els setges i les escomeses contra la ciutat estimada han estat innombrables, i així ella, a través dels segles, s'ha faisonat una ànima ben forta i un esperit ben trempat per l'adversitat i el sacrifici» (1).

La situació de Girona, en la confluència de quatre rius, dos dels quals, l'Onyar i el Galligans, sobretot el primer, passen per dins la ciutat, fa, com hem dit, que la part baixa sigui fortament perjudicada pels aiguats, quan les crescudes dels rius coincideixen, convertint el Ter, que és el més abundós, en barrera per al curs dels altres, que alesho-res s'emboteixen i escampen per carrers i places.

Les cases gironines

M. Santaló remarca que les cases de Girona, «apilonades i arrenglerades en carrers estrets o en places porticades, són esquifides i mancades generalment de comoditats»; si bé afegeix que,

(1) Carles Rahola, *La cançó del riu Undàrius* («La Publicitat», agost, 1927).

«d'uns anys ençà, s'observa en l'edificació una tendència a renovar-la, que és ben encoratjadora» (1).

Girona, fins a les darreries del segle passat, estava tancada dins un cercle de muralles i no podia expandir-se. Les cases hi havien d'ésser amuntegades, altes i d'habitacions migrades, sense cap condició higiènica. (No parlem, és clar, de les antigues cases senyorials, a les quals ja tindrem ocasió de referir-nos en descriure els monuments de la ciutat). Les cases del barri de Sant Pere, ben típiques en aquest cas, demostren prou bé el que diem : n'hi ha moltes que no han vist mai la llum del sol, i quan les veiem, ens fa pena sobretot de pensar que hi viuen infants. Una de les millores més transcendentals fóra enderrocar-les i deixar en son lloc grans espais urbans.

Aquestes cases foren construïdes ja fa molts anys (algunes han sentit l'esclat de les bombes franceses) i durant més d'un segle han sofert adobs i reformes de tota mena. El viatger que travessa en auto la ciutat prou que s'adona de l'aspecte sòrdid i miserable de les al·ludides cases quan es veu obligat a aturar-se en el Carrer de la Barca, per a deixar pas a l'auto que va en direcció contrària.

Les altres cases gironines, la majoria de les quals foren construïdes en la segona meitat del segle darrer, son també, com aquelles, de tres o quatre pisos, però molt més confortables, i gaire-

(1) *Op. cit.*

bé totes tenen terrat. El que hi ha, quant a l'aspecte exterior, és que totes s'assemblen i en conjunt donen una impressió de monotonia. En les edificacions més modernes, però, és albiradora la tendència a la casa d'un gust més personal, que no es pugui confondre amb les altres. El que cal és que, tot volent donar un segell propi a la casa, hom no caigui en exageracions de mal gust. Potser encara no s'ha trobat ben bé en això aquell just mig i aquell ponderat sentit de la mesura que fan que un hom accepti una innovació sense sentir-ne cap violència.

Amb la creixença de la ciutat en els anys de post-guerra, hom ha construït i construeix als afores, sobretot cap a Palau Sacosta i Santa Eugènia, petites cases «a l'anglesa», de planta baixa, o de planta baixa i un pis, algunes aïllades i altres acarrerades, amb els seus hortets o jardinets. Aquestes casetes tan modestes, sense cap pretensió, són, tanmateix, l'ideal per a la població obrera gironina i àdhuc per a gran part de la classe mitjana. Hi ha bona ventilació, llum i sol, i unes petites flors ho embelleixen tot. Un hom pensa, per contrast, en aquelles cases rònegues i ombrívoles del barri de Sant Pere o del de l'Hospital i amb aquelles criatures que s'hi esllangueixen, mentre no són prou grans per anar a córrer i a jugar pels carrers i pels afores, en una fretura biològica d'aire lliure i de llibertat que, per dissort, no té sempre el control necessari.

Hem de remarcar també que d'uns quants anys ençà l'Ajuntament dóna facilitats per a la cons-

trucció de galeries exteriors a les cases que donen al riu.

S'han iniciat aquests darrers anys a Girona algunes que podríem dir-ne temptatives de Ciutat Jardí, especialment a Les Pedreres, que és un dels llocs més airejats, assolellats i sanitosos de la ciutat. Hom hi ha construït barraques i casetes i hi ha arranjat jardinets. Una casa magnífica domina totes les altres : la de Bartina. Mancava a Les Pedreres l'aigua potable, i aquest greu inconvenient ha desaparegut amb la instal·lació d'un dipòsit a la torre d'Alfons XII. Ara el que hi manca és urbanització i arbrat. De tota manera, Les Pedreres és un indret força àrid i limitat que no sembla pas a posta per a ésser convertit en Ciutat Jardí. Aquesta Ciutat serà construïda més aviat cap a la banda de Palau Sacosta i de Fornells de la Selva, on hi ha llocs d'una situació immillorable per les combinacions de plans i ondulacions suaus, amb arbrat esponerós i margenades florides.

Impressió de la ciutat i el paisatge

El cronista Desclot, a començaments del segle XIV^è^, ja fa una sòbria descripció de la Girona antiga : «E devets saber», diu, «que la ciutat de Girona és posada en un recost qui és riba de una aygua, e ha nom Teer; e és murada en gir de bon mur e forts, que és bé antic; e sus alt, al cap de la ciutat, vers levant, és la sgleya de Santa Maria, qui és la seu major. E als llats de la sgleya, vers

migjorn, es lo palau del bisbe». I damunt de tot, a mà dreta del palau del bisbe, hi ha la Torre Gironella.

«Poques poblacions espanyoles», diu Street, «resulten més interessants que la ciutat de Girona, insignificant i poc coneguda en l'actualitat (1865). No sols conté alguns monuments d'extraordinari mèrit arquitectònic, sinó que també reuneix els avantatges de la seva pintoresca situació a les vores del ràpid corrent de l'Onyar i sobre els abruptes vessants dels turons que l'endeguen. El seu principal atractiu radica en la Catedral...»

Schulcz Ferencz descriu la ciutat, amb les seves fortes muralles, que «encara es conserven en part i li donen un aspecte de ruïna singular i pintoresc», tenint per fons un ombrívol cinturó de muntanyes, damunt del qual s'eleven majestuosament algunes cimes nevades. Aquest quadro de Girona «deixa en l'esperit un record inesborrable» [1]. Ja el podeu contemplar des d'on vulgueu : sempre us impressionarà i sempre veureu com mai un singular agermanament entre la ciutat i el paisatge. Les mateixes pedres dels campanars de Sant Feliu i de la Catedral van agafant el to bru de la muntanya de Montjuic i del seu castell arruïnat.

Com ha remarcat Sorre, «el panorama que ofereixen la ciutat i la seva plana és impressionant. En un bell matí d'hivern, quan les bromes diàfanes s'esvaeixen sobre els pendents poblats de castanyers, d'alzines sureres i de pins, tot és gràcia

(1) *Gerona* (Leipzig, 1868).

i frescor a les valls, on corren aigües abundoses sota els sàlzers i els roures, on vapors lleugers s'arrosseguen encara sobre les argiles roges recentment treballades. Aparteu l'esguard d'aquest lloc agrest : sobre pendents cremats, les muralles enderrocades de la ciutat recorden un llarg passat militar, sagnant i gloriós. Tanmateix, a la part baixa, les altes xemeneies de les fàbriques palesen l'esforç industrial de la Catalunya moderna. La comparació de la ciutat alta i de la ciutat baixa fa encara més sensible l'oposició entre el present i el passat. Al costat de les visions d'altres èpoques (la catedral teatralment isolada al cim de la seva graonada monumental, carrerons estrets on regna un silenci recollit, arcades i passatges porticats, cases sòrdides les façanes leproses de les quals es vesteixen, al sol ponent, de porpra reial sobre les vores de Ter), la vida moderna agitada i sorollosa a l'entorn dels grans edificis nous, de les fàbriques i de les banques. Aquesta saborosa barreja d'arcaisme i d'activitat moderna és ben catalana» [1].

La visió és justa; el contrast és evident. Poques ciutats ofereixen, com Girona, un doble caràcter tan marcat d'antigor i de modernitat. Hi conviuen dues ciutats perfectament caracteritzades : la del passat, que recorda invasions, setges, matances de jueus, concilis famosos, silenciosa vida monacal...; i la dels nostres dies, que tot just fa un quart de segle començà a rompre el cercle de les seves

(1) *Op. cit.*

muralles i avui, com si els seus pulmons es dilatessin lliurement, es va estenent pel pla.

La beutat gironina, ha dit bellament Xavier Monsalvatge, és aspra i suau alhora. Girona és el pont que uneix la Garrotxa amb les planes de l'Empordà i de la Selva. «Fortitud de celta i suavitat clàssica, fusió harmònica de la muntanya ombrívola amb la claror oriental del Mediterrani... De les viles monumentals de la nostra terra, Girona és la que més caràcter femení té en ses màgiques belleses. L'afinament gòtic de les grans arquitectures, la gràcil sentimentalitat del paisatge, la llum suau plena de transparències i animada d'exquisitats generoses, la prodigalitat de recers oblidats i la vida que s'escola meravellada del seu passat magnífic, donen la sensació d'una gaia feminitat» (1).

La suavitat del paisatge de Girona l'ha dita també amb mots plens de suggestions un dels nostres millors prosistes, gironí, per bé que nat a Tordera, Prudenci Bertrana, en parlar del Pla. «El Pla de Girona és un pla modest, amable, fidel a la petja i a l'esguard. No us produeix el respecte ni l'encís formidable de la planície empordanesa... Allà on fiteu els ulls poden arribar-hi les vostres cames. No hi perdeu l'esma, no us lassa, abans d'hora, la sensació d'infinit... Mai no deixeu d'albirar els seus contorns naturals: la dent feresta de Roca Corba, la punxa de Sant Grau, l'onatge encrespat de les serralades de ponent, la

(1) *Elogi de Girona* («La Publicidad». Barcelona, 9 març 1919).

modesta carena de Sant Marçal, els alzinars i rouredes del Perelló i Palau Sacosta» [1].

Aquest pla, guarnit de petites masies i de campanarets, amb minúsculs ponts «del diable» sobre les rieres eixutes, travessat per un tren menut i lent que sembla de joguina; aquest pla, delícia del caminant, sobretot cap al tard, quan les muntanyes es tornen de color violeta i hi ha un gran silenci pels camps i pels camins; aquest pla forma un contrast marcat amb aqueixa ciutat, recolzada sobre el turó adust, que de tant en tant, en el curs dels segles, s'ha vist obligada a ésser bèl·lica, per la fatalitat del seu emplaçament, quan ella és sens dubte de mena ben pacífica i vividora.

Clima

La temperatura anual mitja de Girona, segons les observacions meteorològiques de l'Institut de 2.ª Ensenyança, és de 14° C; però sovint hi ha canvis sobtats i és molt marcada la diferència entre el dia i la nit. La temperatura màxima, l'any 1927, va ésser de 36 graus el 5 d'agost, i la mínima de —4'1 graus el 20 de gener.

L'altura baromètrica anual mitja és de 753'5 mm., la màxima és de 766'4 i la mínima és de 738'5.

La humitat relativa mitja anual, amb relació a l'estat de saturació atmosfèrica, puja fins a 65'1 per cent.

(1) *Forànies gironines* (*El meu amic Pellini i altres contes*).

En el període de 1912 a 1921 Girona oferí una temperatura mitja mensual compresa entre 7'1° el gener i 22'8° l'agost. Les precipitacions mitges s'eleven fins a 85'3 mm., corresponent el màxim a octubre, amb 110 mm., i el mínim a gener i juliol, amb 40 i 48. El traçat de les corbes revela, com remarca Alvarez Castrillón, el caràcter inestable del clima gironí. «La regió on està enclavada Girona sofreix les influències del Pirineu, de la Garrotxa i del Montseny, per un costat, i del mar i les Gavarres, per l'altre, i en el seu clima, que és un dels menys estables de la zona, es nota la proximitat del màxim de pluges olotí, al mateix temps que les torbonades locals que viatgen des de l'Empordà fins a la Selva o segueixen el curs del Ter en els dies de forta convenció» (1).

Els vents més freqüents són els del NE., SE. i S.; menys freqüents són els de l'E., SO. i N., i rars els del NO. i O.

El clima és fred i a l'hivern és força humit (hom recorda l'expressió «fred negre» de Girona). En aquesta època i a la tardor sovintegen les boires i els dies grisos.

La salubritat de Girona, com hem vist, no passa de mitjana, degut, en part, a les seves condicions naturals, però sobretot a les deficiències d'higiene, les quals han començat d'ésser corregides en aquests darrers temps. No hi ha, tanmateix, malalties endèmiques i no ha estat gaire per-

(1) Alvarez Castrillón, *Algunos climogramas de la zona costera catalana (Servicio Meteorológico de Cataluña).*

judicada per les epidèmies, fora de la pesta bubònica, que va fer-hi estralls a l'Edat Mitjana.

«En els dies més clars de desembre a gener, és freqüent la saturació de l'atmosfera cap a les quatre de la tarda, la qual cosa origina una ràpida pertorbació tèrmica i una precipitació perceptible pels efectes en el pis dels carrers. Les boires sovintegen de novembre a gener a la matinada, esvaint-se a la sortida del sol... Neva i pedrega poques vegades. Algunes tempestes es registren el març, juliol i setembre» (1).

El clima gironí pertany al grup dels de la zona temperada freda. Es humit, plujós i poc clar, fora els dies de tramuntana, en la diafanitat dels quals apareixen perfectament retallats els límits i sembla que hom pot tocar les muntanyes només allargant la mà. La humitat a la comarca, i sobretot a Girona, «és una conseqüència dels rius i també de l'abundor de les aigües superficials que serven seguidament els aluvions del Pla, la vegetació i la quantitat de matèries sòlides sospeses a l'atmosfera, de procedència industrial» (2).

Comunicacions

La ciutat de Girona compta amb el ferrocarril de M. S. A., que la comunica directament amb Barcelona i amb la frontera francesa, amb els

(1) Santaló, *op. cit.*—(2) *Ibid.*

d'Olot i Sant Feliu de Guíxols (aquests dos de via estreta) i amb el ferrocarril econòmic a Banyoles i a Flassà i Palamós, que fa quasi tot el seu trajecte per carreteres de l'Estat.

Quant a carreteres, ultra la general de Madrid a França per La Jonquera, que travessa la ciutat, Girona té les següents : a Palamós, per La Bisbal i Palafrugell; a Olot, per Banyoles i Besalú, i per Anglès i Amer; a Les Planes, per Sant Gregori i Sant Martí de Llémana (si bé aquesta via de comunicació encara no està acabada); a Santa Coloma de Farnés; a Sant Feliu de Guíxols, per Cassà de la Selva i Llagostera; a Sarrià de Ter; i camins veïnals que uneixen la ciutat amb pobles circumveïns, com Sant Daniel i Palau Sacosta, i amb el santuari dels Àngels.

Nombrosos serveis d'autòmnibus públics, cada dia en augment, enllacen Girona amb les poblacions més importants, i fins i tot les secundàries, de la comarca i de gran part de la província, com són les de Salt, Banyoles, Blanes, Santa Coloma de Farnés, Torroella de Montgrí, Vidreres, Bàscara, Cassà de la Selva, Olot, etc.

Les típiques tartanes empordaneses, les folgades «centrals» i els grans carros que traginaven mercaderies d'un lloc a l'altre de les nostres contrades, han anat desapareixent, com havien desaparegut les «clàssiques diligències» en les quals viatjaven els nostres avis exposant-se a les escomeses dels lladres de camí-ral, darreres supervivències dels trabucaires de les nostres muntanyes, les sagnants gestes dels quals han estat descrites

de mestrívola mà per Marià Vayreda en la seva novel·la *La Punyalada*.

El nostre Joaquim Ruyra ha evocat de faisó inoblidable aquells carros enormes, que «semblaven edificis amb rodes», que duien sis, set i fins vuit bèsties de rècula, travessant lentament la ciutat a grans corrues i «fent trontollar les cases», i ha fet reviure la forta i simpàtica figura del carreter, que caminava al costat de les mules, mig distret, mig vigilant, «brandant, brandant, amb aire de calma obligada, com si hagués de refrenar l'impuls de la seva marxa per ajustar-se a la de la rècula» [1].

Avui aquells carros, no mancats de certa grandesa i poesia rurals, que ja foren amenaçats de mort pels primers ferrocarrils, han sucumbit definitivament davant l'empenta dels ràpids camions. I si encara, de tant en tant, en veiem algun, tirat per tres o quatre animals emperesits, la seva visió ens evoca, amb un punt de melangia, tota una època que ja no pot tornar.

El nombre de camions ha anat augmentant a Girona, on actualment n'hi ha més de 50 de matriculats, sense comptar els autos de lloguer i les motocicletes : en conjunt 79 l'any 1925 i 418 en l'any 1928.

Creiem que n'hi ha prou amb aquestes dades per donar idea de la creixent activitat de la vida gironina; de tal guisa, que bé podem dir que Girona (fora de la part alta i monumental que tots admi-

(1) *Primer llustre d'amor (La Parada,* Barcelona, 1919).

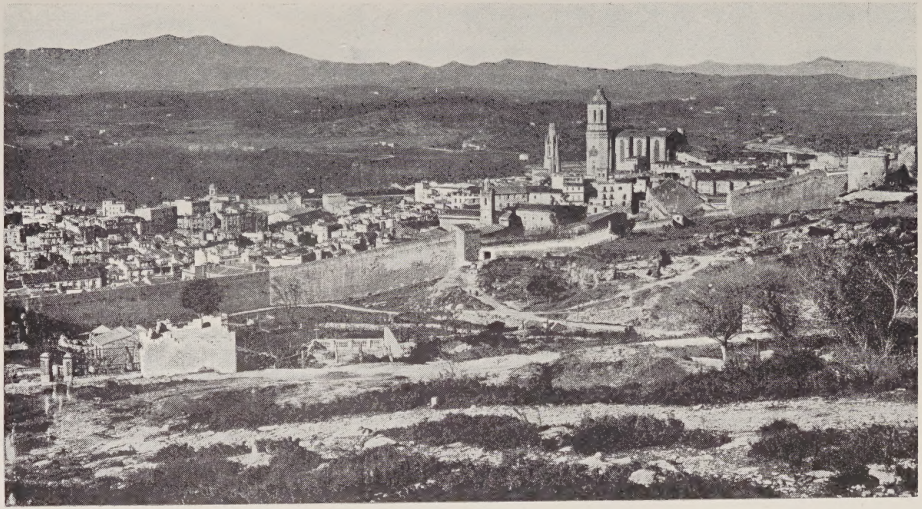

VISTA PARCIAL DE LA CIUTAT. BANDA ORIENTAL

Cl. V. Fargnoli

VISTA PARCIAL DE LA CIUTAT. BANDA OCCIDENTAL

Cl. Comp. d'Aigües Potables

rem) ja no és la ciutat quieta i silenciosa de les darreries del segle passat, ni molt menys aquella ciutat de capellans, advocats i altra gent sedentària, de principis del mateix segle, de què parla el Dr. Francesc Gelabert [1]; aquella ciutat trista, sense societat, sense espectacles, sense cap mena de diversió i esbargiment, que va veure l'erudit viatger francès Albert de Laborde en la mateixa època [2].

(1) *Essai sur la Topographie médicale de Gérone,* Montpeller.—
(2) *Itinéraire descriptif de l'Espagne,* tercera edició (París, 1834).

II

DE LA HISTÒRIA DE LA CIUTAT

Prehistòria

Els orígens.—Girona és antiquíssima. Per demostrar-ho hom ha fet diversos estudis etimològics, i alguns escriptors, com Pujades, han acudit també a la llegenda, com la de la fundació de la ciutat pel fabulós Gerió dels tres caps, procedent de la Líbia o de la Mauritània.

Referint-se als historiadors que donen aquest origen a Girona, diu, amb escepticisme i ironia, un dels becaris gironins a Montpeller : «Si bé no sabem suficientment de quins anals han tret el que fa referència a la fundació de Girona, els creiem amb la més bona fe del món, essent precís convenir que l'orgull nacional és, de tots els gèneres, el més perdonable» [1].

Cal confessar que un esperit fantasiós ha domi-

1) Gelabert, *op. cit.*

nat força temps en aquests treballs, fins que, amb els progressos de la història i la prehistòria, s'ha imposat un criteri més científic, fundat sobretot en la interpretació de troballes i descobriments arqueològics.

Segons Sanpere i Miquel [1], el mot *Gerunda* procedeix de l'èuscar : *Gero-Undar* («prop de l'Onyar»).

De Gerunda va derivar-se *Gerona*, transformat després en *Girona*. A les monedes comtals hom llegeix *Girunda*. En el mapa de la Península Pirinenca, del monjo Beat de Liébana (s. VIII^{è}), és anomenada *Geronda*. En un document del segle X^{è}, transcrit per Villanueva, apareix *Iherunda*.

Els primitius pobladors. — Sense necessitat, tanmateix, de recórrer a les belles llegendes, que totes les ciutats antigues tenen, per una tendència innata dels pobles a explicar-se per mitjans extrahumans llurs obscurs orígens, els moderns investigadors han deduït de les troballes fetes que Girona va ésser fundada per l'home prehistòric, en el període neolític, en un lloc elevat, a posta per a la defensa, entre la muntanya i el riu.

Aquesta primitiva adaptació a les condicions naturals del país és la que predominarà després: així els romans utilitzaran amb el mateix fi defensiu la mateixa situació topogràfica, i durant l'Edat Mitjana hom seguirà adoptant aquest sistema antiquíssim de fortificar la ciutat.

(1) *Un estudi de toponomàstica catalana* (Barcelona, 1880).

L'home prehistòric, que deixa rastre del seu pas en mants indrets del Gironès, és el qui, aprofitant els materials que té a mà, posa les primeres pedres del que serà temps a venir la ciutat. Hom pot veure encara, en part, en el mateix lloc on foren posades, aquestes pedres feixugues. Mancats de tot document escrit, és a elles on ens cal anar a cercar les primeres dades sobre Girona. Es el «mur ciclopi», del qual parlarem més endavant, anomenat així tant per la seva remota antiguitat com per la grandària dels elements que el constitueixen.

Qui eren els primitius pobladors de Girona? Generalment, els historiadors els donen el nom d'ibers, amb el qual foren designades pels escriptors grecs les primeres tribus d'Ibèria, i pertanyien a la tribu ausetana, que tenia la seva capital a Ausa (Vic). Segons Bosch i Gimpera, «els ibers constituiren, sens dubte, l'element més important de la població de Catalunya abans de la romanització», i tots els pobles indígenes que visqueren aquí, sobretot els ligurs, foren absorbits per ells [1]. Ibers i ligurs són, doncs, la base primària dels actuals habitants d'aquestes comarques.

Els ausetans, diu Aviè, s'estenien al S. de la regió dels indigetes i ocupaven la conca del Ter, fora la desembocadura, i és probable que els pertanyia també la comarca immediata de La Selva [2]. Ptolomeu esmenta, entre les ciutats d'Ausetània,

(1) *Prehistòria Catalana* (Barcelona, 1919). — (2) *Ora Marítima*, ed. de Schulten (Barcelona i Berlín, 1922).

Ausa, Gerunda, Aquae Calidae (Caldes de Malavella) i *Baecula* (Besalú).

Amb aquestes dades no ens sembla pas aventurat d'establir que els íbers ausetans foren els fundadors de Girona, molt abans que les primeres colònies gregues arribessin a la meravellosa costa empordanesa, a mitjan segle vi[è] a. de J. C. i posessin les primeres pedres d'Emporium.

Edat Antiga

La dominació romana.—Aquest esdeveniment de tanta transcendència inicià a Catalunya una nova civilització, que degué abraçar un radi força limitat, car hom no troba a Girona cap rastre de la influència hel·lènica. Aquella civilització li pervingué dels romans, la influència dels quals (sense haver destruït, però, elements indígenes que després de la dominació llur havien de rebrollar) és palesa a Girona i en altres ciutats de la nostra terra que encara porten en molts de llurs costums i institucions, a través de diverses modalitats i aportacions, la forta empremta del geni de Roma que va senyorejar-la durant prop de set segles.

Vençuts els indigetes, els ilergetes i els ausetans, les legions romanes entrarien a Girona sense gran resistència i la fortificarien tot seguit, atesa la seva importància estratègica, utilitzant, en tot o en part, els murs ibèrics.

Quan Escipió, en les lluites entre Cartago i Roma, desembarcà a Empúries (any 218 a. de J. C.),

«Girona», segons Blanch Illa, «sembla que també aleshores es va posar al costat de Roma, no sols admetent per a la seva guarda, com alguns altres pobles, les banderes i guarnicions romanes dins dels seus murs, sinó servint d'estatge al mateix cabdill» (1).

Sota la dominació romana, Girona formà part de la Província Citerior, gaudint, almenys des del temps d'August (que va regnar del 27 a. de J. C. al 14 de la nostra era), del *jus Latii,* del dret de ciutat llatina. Entre les diverses categories establertes pels dominadors a la Península, els gironins s'assemblaven, per llurs drets, als ciutadans romans, que eren, com és sabut, els més privilegiats de l'Imperi.

Hem de remarcar, en honor de Girona, que el títol de «ciutat llatina» no era pas concedit així com així, sinó a les que havien servit fidelment a Roma, per la qual cosa estaven lliures de tributs. No mancaven motius als romans per atorgar aquest privilegi «a una ciutat que, a més de trobar-se en la Via Augusta militar, era una de les portes per a defensar el pas del Pirineu i fortificar la costa contra les incursions que podien fer-hi els pobles mediterranis» (2).

Després de dos mil anys, a través de les innombrables vicissituds per les quals ha passat la ciutat, que ha tingut de rebre fatalment la primera escomesa de les invasions a la Península, no és

(1) *Crónica de la provincia de Gerona* (Madrid, 1865). — (2) *España Sagrada,* XLIII (Madrid, 1819).

pas difícil de formar-se una idea aproximada del recinte romà, reconstruint, amb els pocs vestigis que encara resten en peu, els seus tres costats.

La part més alta de les muralles, fetes de grans carreus de pedra sorrenca, era a la Torre Gironella, amb un fort que va ésser destruït per un terratrèmol l'any 1404 i reedificat posteriorment. El costat NO. del triangle seguia el que avui són ruïnes del barri d'Alemanys, amb dues torres, una de semicircular i l'altra quadrada, i arribava fins a la porta de Sant Cristòfor, des d'on continuava cap al lloc on hi ha els claustres de la Catedral, fins a les torres Júlia i Cornèlia. Junt a aquesta torre, i formant un angle entrant, acabava el mur al Portal de Sobreportes (per on hom entrava a la ciutat), defensat per dues fortes torres rodones.

Allí començava el segon angle, seguint el mur recte a la vora de l'Undàrius, amb algunes torres que el flanquejaven, els fonaments d'una de les quals encara podem veure al Carrer de les Ballesteries, formant part d'una casa que dóna al Carrer de la Força, davant de l'escala de la Mare de Déu de la Pera. Aquest angle acabava a la vella placeta del Correu, on hi havia hagut antigament la Presó de la ciutat, amb una torre semblant a les de Sobreportes, la qual flanquejava la porta del Carrer de la Força i va ésser enderrocada l'any 1857, ensems que el portal.

Des d'aquesta porta el mur continuava per la banda de migdia fins a la capella de Sant Felip Neri, i des d'aquí fins a la Torre Gironella es decantava cap al SE., amb altres torres, una de les

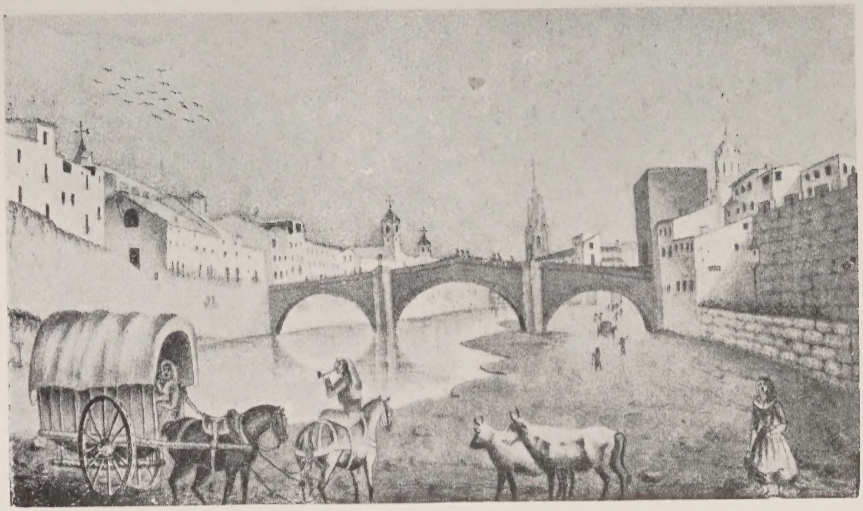

El Pont de Pedra a començaments del segle passat

(Dibuix de Parcerisa)

GIRONA DES DEL PONT DE PEDRA

De la "Guía de Gerona", per
Monsalvatge, Pla, Esteva i Ibarz

quals, anomenada Rufina, flanquejava la porta del mateix nom, a la part superior de la Plaça de Sant Domènec. Als patis d'algunes cases, i sobretot al Col·legi de la Sagrada Família, subsisteixen restes considerables d'aquesta muralla, els quals, per la importància que tenen, creiem que haurien d'ésser més coneguts i estudiats.

Aquest va ésser el recinte romà de Girona, el qual, adobat i augmentat amb noves defenses, va continuar constituint, en l'època comtal, el clos murat de la ciutat.

La Via Augusta, o carretera militar romana, a la qual ens hem referit, baixava des de Medinyà a Girona, com l'actual de Madrid a França, per la banda occidental de la muntanya de Sant Julià de Ramis, seguint la Costa Roja, fins a Sarrià, on travessava el Ter (Ticis) per un pont, en el mateix lloc on ara hi ha el que ha donat nom al barri gironí del Pont Major; des d'allà seguia el mateix trajecte que ara, al peu de la muntanya Barufa o de Montjuïc, entrant per Pedret i el barri de Sant Pere al Portal de Sobreportes, prop del qual es devien estendre, a ambdós costats de la via, segons la legislació romana, els admirables sarcòfags cristians que es conserven a l'ex-Col·legiata de Sant Feliu.

Poc trajecte devia recórrer entre murs la via militar romana, car sembla que l'única porta de sortida era la que donava a l'extrem inferior del Carrer de la Força, abans esmentada. La carretera passaria entre una línia de cases de la dreta d'aquest carrer i la muralla que des de l'indret on hi

ha el Palau de Justícia, seguia cap a les Ballesteries.

A la sortida de la ciutat, la Via Augusta, després de travessar l'Onyar, en un pont situat si fa no fa en el mateix lloc on hi ha hagut fins a mitjans del segle passat el de Sant Francesc i ara hi ha el d'Isabel II, continuaria pel pla de Girona, cap a la banda de Vilablareix i Aiguaviva o pel mateix costat on hi ha la carretera de Barcelona, seguint aleshores fins a la mansió d'Aquis Voconis (Caldes de Malavella).

Aquesta era la gran artèria per la qual, des de la llunyana metròpoli, arribava fins a Gerunda la poderosa organització romana. Legions que anaven a combatre les tribus hispàniques insubmises, cabdills opulents, funcionaris investits amb tots els honors i dignitats, sacerdots del culte burocràtic de Roma, el correu públic (*cursus publicus*) que transmetia les ordres de l'emperador i li portava les notícies de fora, per aquí passaven, donant arreu la sensació d'una força i una puixança formidables.

Personatges romans gironins.—La numismàtica ha donat fins ara un resultat negatiu per a la investigació històrica de la Girona romana i preromana. Hom deu, en canvi, a l'epigrafia hispànica, i sobretot a la tarraconense, una aportació valuosa, com veurem per algunes inscripcions relacionades amb la ciutat.

Una inscripció del segle II a. de J. C., trobada a Tarragona, es refereix a un personatge gironí,

Caius Màrius Verus, gran sacerdot, que fou molt honorat. La inscripció, traduïda, diu així : «A Caius Màrius Verus, fill de Caius, de la tribu palentina, natural de Gerunda, investit amb tots els honors en la seva República, flamen de la Província Hispana Citerior : La Província Hispana Citerior».

Aquestes commemoracions civils eren molt freqüents en el poble romà, que «mirava constantment a la perpetuïtat de les seves obres i de la seva gent, i era, si no el creador, el propagador del monument commemoratiu» (1). Els funcionaris públics eren sovint objecte d'aquests homenatges, i llurs noms figuraven al costat dels noms dels patricis i dels herois.

El gironí Caius Màrius Verus era un d'aquells personatges. Potser la seva estàtua s'alçava, a Tarraco, entre les dels flaminis, al bell temple d'August, l'eurítmia del qual ha restat perpetuada en unes monedes.

A la recollida capella de Santa Elena, a la Catedral, hi ha una altra inscripció, de la qual s'ha dit que potser evoca també gent patrícia de Gerunda, del temps d'August. Júlia Màrcia la dedica al seu indulgentíssim marit *(marito indulgentissimo)* Lúcius Plòtius Aprenatus, edil, duumvir, flamen i tribú de la legió gàl·lica.

Un altre personatge gironí, donador d'un monument que el P. Fita creu que era el temple de Serapi, manat construir per Climeni, és evocat

(1) Puig i Cadafalch, *L'Arquitectura romànica a Catalunya.*

en una làpida d'Empúries, atribuïda al segle II de la nostra era, que diu: «Pòrcia Severa, filla de Marc, natural de Gerunda, el reconstruí des dels fonaments».

El noble monument va desaparèixer, però ha pervingut fins a nosaltres el nom de la il·lustre dama gironina que el féu reconstruir. Així s'han conservat a Catalunya els noms dels patricis que ofrenaren temples i obres públiques en temps de la dominació romana, i en canvi no ha subsistit, com remarca Puig i Cadafalch, un sol nom d'arquitecte [1].

Si no eren fills de Girona, hi exerciren alts càrrecs dos personatges romans que Torres Amat esmenta com a gironins. Un d'ells és Licini Florus, qualificat de «poeta i orador insigne» pel P. Roig i Jalpí, al qual el canonge Bessora comunicà la inscripció d'una estàtua de Tarragona, interpretada en el sentit que Macrus o Macri dedicà aquesta estàtua a Quint Licini Florus, gironí, primer flamen de la Província Tarraconense, investit de gran noblesa. Roig i Jalpí, sempre tan entusiasta de les coses de Girona, remarca com era un alt honor per a la ciutat d'haver tingut aquell fill, per bé que fos gentil.

El mateix autor reporta una altra inscripció també trobada a Tarragona i publicada per Van Meerle, que fa referència a Caius Màrius, Caius Filenus i Pal·làdius Verus, el darrer dels quals fou un personatge de relleu que, després d'haver

(1) *Op. cit.*

ocupat a Gerunda tots els llocs i honors, va ésser sacerdot de l'Espanya Citerior.

Dues altres làpides gironines esmenta Hübner, dedicades per la universitat *(res-publica)* de Girona a Sabina Tranquil·lina, muller de l'emperador Gordià III el Pietós (cèlebre per haver vençut els perses) i al seu fill el cèsar Marc Juli Filip. La primera és de l'any 241 al 244 d. de J. C. i procedeix de l'església de Sant Martí Sacosta. La segona, que es conserva al Museu Provincial, és procedent també de la dita església i està dedicada a l'esmentat Marc Juli Filip, primer emperador cristià, el qual, segons Roig i Jalpí, va donar llicència als gironins per a edificar la dita església, l'any 262. Real de Fonclara parla d'una làpida que hi havia al claustre de Sant Martí i en la qual hom llegia que el temple fou construït «en el segle d'or de Juli Filip».

A través d'aquestes inscripcions, arriba encara fins a nosaltres l'alè de la Roma antiga i eterna que senyorejà la nostra terra i va deixar-hi la seva forta empremta.

Girona cristiana.—Capítol ben assenyalat de la història de la Girona romana és la propagació del cristianisme, amb els martiris que, sota l'imperi de Dioclecià, varen sofrir els qui en aquest clos predicaren la pura doctrina de Jesús.

No hi ha cap dada històrica que permeti d'establir amb fonament que el cristianisme fos predicat a Girona, a plena llum, en el segle primer. Aquí, com arreu de l'Imperi, arribaria imperceptiblement

la bona nova, com quelcom de vague i inefable, intuït pels cors senzills i per les ànimes escollides. Com aquell qui comet un delicte, els primitius cristians gironins, dissimulant llurs sentiments i amagant-se de les autoritats, es reunirien en la intimitat per a abraçar l'Evangeli i repudiar els cultes de l'Estat.

L'historiador Roig i Jalpí, seguint una tradició molt estesa a la Península, diu que es pot pensar que sant Jaume va predicar a Girona, per ésser aquesta ciutat tan assenyalada i trobar-se en mig de la via romana, i que sant Pere va passar també per aquí i per Empúries, on predicà i potser consagrà bisbe a Màxim. El cronista Boades, per la seva banda, arriba a dir que l'església gironina fou erigida per sant Pau.

Històricament està demostrat que la religió cristiana va ésser predicada a Girona en el segle III, com n'és testimoni el lluminós estol de màrtirs que als començaments del IV hi moriren, sota les persecucions de Dioclecià, Maximilià, Hèrcul i Galeri. Si bé les actes dels martiris no són coetànies, ni de poc temps després, ni d'una gran exactesa, n'hi ha, segons el canonge Dorca, que contenen un fons de veritat i notícies fefaents. D'altra banda, la passió de sant Feliu va ésser palesada pel gran poeta Prudenci en la segona meitat de la mateixa centúria. Una altra prova : la presència de Rufí, representant del legat imperial, a Girona. L'estada d'aquest funcionari romà, encarregat de portar a cap la cruent persecució, sembla confirmada per una secular tradició local, que va donar

el nom de Rufina a una de les portes de la muralla romana, i pels documents del segle IXè i posteriors, que anomenen Parietes Rufini (Parets de Rufí) la parròquia de Domeny, del districte de Sant Gregori.

Les actes dels màrtirs Vicenç i Oronci, immolats l'any 303, expressen que aleshores era bisbe de Girona en Ponç, martiritzat poc després, la qual cosa fa suposar que a les darreries del segle III Girona ja tindria seu episcopal i un petit temple humil, que degué ésser destruït en començar la persecució.

Entre els màrtirs que a Girona varen morir per la novella fe es destaquen les cabdals figures de sant Feliu i sant Narcís, patró de la ciutat.

De sant Feliu conta sant Eulogi que, assabentat que els cristians eren cruelment perseguits a Girona, abandonà les lletres liberals que estudiava a Cesarea de Mauritània i, en àgil navegació, arribà a Barcelona, des d'on se'n va anar a Empúries. En aquesta ciutat va predicar als cristians per tal que conservessin llur fe i als gentils perquè abracessin la religió de Crist, i a Girona va continuar les seves prèdiques, aconseguint moltes conversions. Rufí aleshores el va fer comparèixer davant del seu tribunal, condemnant-lo al turment si no abjurava.

Feliu va ésser assotat, carregat de cadenes i arrossegat pels carrers de Girona, lligat a la cua de dos cavalls, destrossat el seu cos amb ferros i penjat de peus. Veient que res no podia vèncer la seva resistència, el legat Dacià el féu portar a la platja

més propera. Un cop allí, els botxins el llançaren a la mar, però, segons la tradició, un àngel va ajudar-lo, i l'esclarit baró va poder tornar en terra, lliscant suaument damunt les ones. D'aquest fet, diu l'arquebisbe Pere de Marca, l'indret fou anomenat «mar de Sant Feliu».

La gesta de sant Feliu l'Africà, acomplida cap a l'any 304, va ésser cantada per Prudenci, en un himne que és també un ditirambe a la ciutat de l'Onyar.

Sant Feliu va ésser soterrat a la primitiva església de Santa Maria, i cap a l'any mil, sota el pontificat de Miró, foren retrobades les seves relíquies.

Durant l'Edat Mitjana, la diada de sant Feliu era considerada com de treva, honor no concedit a cap altre sant de Catalunya ni de tota la Península.

Quant a sant Narcís, l'altra figura cabdal del martirologi gironí, gairebé tot és incert en la seva vida. Hom conta que, quan encara era molt jovenet, obeint a una inspiració divina, se'n va anar a Augsburg, on va convertir Afra, de la família reial de Xipre, i un cop organitzada l'església d'aquella ciutat, se'n va venir a Girona, la qual, admirada per les seves virtuts, va aclamar-lo bisbe. Feia tres anys que Narcís regia aquella seu, quan els gentils, veient com creixia, amb les seves predicacions, el nombre de cristians, el martiritzaren, junt amb el seu fidelíssim diaca Feliu, quan es disposava a celebrar el sacrifici de la missa. Aquest fet s'esdevindria cap a l'any 301.

Hom no sap si sant Narcís va néixer a Alema-

Les cases de l'Onyar i els campanars de Sant Feliu i la Catedral

Cl. V. Fargnoli

PAISATGE DE GIRONA DES DEL CAMÍ DE SANT DANIEL
(Quadro de Santiago Rossinyol)

De "Terra de gestes i de beutat",
de X. Monsalvatge i J. Pla

nya o a la nostra terra: Augsburg i Girona li professen la mateixa devoció. Les actes del seu martiri (el mateix Dorca ho confessa) estan contaminades amb moltes faules o llegendes. La millor font documental és, a judici d'alguns hagiògrafs, el panegíric del bisbe de Vic, que va fer-lo, segons sembla, el 29 d'octubre del 1022, jorn festival del patró gironí, en tornar de la consagració del monestir de Sant Pere de Roda. En aquest sermó es llegeix que, com fos que Narcís, «flor del paradís, estel del matí, en convertís molts a la fe de Jesucrist, un dia, a Girona, mentre sacrificava els divinals misteris *(inter ipsa sacrificiorum mysteria),* fou signat pels perseguidors amb un triple naframent, vermella confessió de la Trinitat, ço és, en l'espatlla, en la gola i en la cama» (1).

Hi ha la tradició que el cos de sant Narcís va ésser retrobat arran de la suposada visita, històricament desmentida, de l'emperador Carlemany a Girona. Les despulles foren guardades des de l'any 1328 en un bell sepulcre de marbre que hi ha a la capella de Santa Afra, a l'ex-col·legiata de Sant Feliu.

Conegut és el miracle de les mosques, atribuït a sant Narcís. Els cronistes Desclot i Boades (2) diuen que, llavors del setge de Girona pel rei Felip l'Ardit de França, havent estat profanat el sepulcre del sant pels francesos, «varen eixir dels narils d'aquell sant cors tan gran eixam de mosques bla-

(1) Llorenç Riber, *Els Sants de Catalunya,* I (Barcelona, 1919).—
(2) Desclot, *Crònica;* Boades, *Libre dels feyts d'armes de Catalunya.*

ves, e blanques, e verdes, e vermelles, e negres, totes juntades, més grans que un aglan, e tan verinoses que'ls qui tocaven, persones e cavalls, de prompte sense remei morien; e no faïen mal a negu sinó als francesos e a les gents lurs e als lurs cavalls...».

Poc temps després d'haver-se acomplit aquests sacrificis, atorgada la pau a l'Església pel gran Constantí, l'any 312, el Cristianisme va florir triomfalment a Girona, i la ciutat va bastir el seu temple de Santa Maria, l'any 326, segons Liberat, al lloc mateix on havien estat consumats els martiris i on fou construïda, segles després, l'Església de Sant Feliu.

Edat Mitjana

La dominació visigòtica. — Envaïda la nostra terra pels pobles del Nord d'Europa, la dominació romana acabà a Girona l'any 477, en què els nobles de la província tarraconense foren vençuts definitivament per Euric, i els visigots s'ensenyoriren de la nostra terra.

Durant la dominació visigòtica (segles vi^{è} i vii^{è}) la ciutat va dependre, civilment i eclesiàstica, de Tarragona, on residien el duc, capitost civil i militar en nom del rei, i el metropolità. A Girona hi havia bisbe i, probablement, comte, però hom ignora els límits fins a on s'estenia la seva jurisdicció. Els habitants de la ciutat continuaren regint-se per les lleis romanes, fins que, més endavant,

indígenes i visigots restaren subjectes al *Forum judicum*. La llengua llatina va prevaler sobre la dels dominadors i l'Església assolí una influència considerable.

Són escasses, com remarca Botet i Sisó [1], les notícies d'aquella època referents a Girona. Hom coneix el nom de la majoria dels seus bisbes, entre ells Joan de Biclara o de Vallclara, autor d'un cronicó i d'altres escrits que s'han perdut, i es conserven els actes del concili celebrat l'any 517, amb assistència de set prelats.

La ciutat secundà la rebel·lió del general Paulus contra Wamba i va rendir-se a aquest quan va presentar-se davant d'ella amb el seu exèrcit. La tradició afegeix que Wamba va restituir al sepulcre de sant Feliu la corona d'or de la qual Recared li havia fet ofrena i que Paulus se n'havia emportat.

Girona encunyà en aquella època monedes d'or a nom dels reis Witeric, Sisenand, Xintila, Egica i Witiza.

Després del breu ressorgiment del regnat de Wamba, la monarquia visigòtica se'n va anar a la posta molt depressa, i dos anys després de la desfeta dels visigots al Guadalete (l'any 711), Girona restà en poder dels mulsumans, que la posseïren fins a l'any 785.

La dominació aràbiga.—De la dominació mahometana a Girona no en queda a penes cap ras-

(1) *Geografia General de Catalunya. Girona.*

tre. Sembla que els àrabs varen sometre-la abans d'arribar a Narbona, pels anys 714-715. Hom ha dit que l'any 759 la governava Suleiman, i el 785 Mohamet. En l'expedició enviada contra els cristians a Catalunya (793-794), que fou una de les més terribles i famoses, Girona va ésser asetjada pel capdill Abdelmèlic ben Abdelguahid ben Moguits, el qual matà molta gent, destruí els murs de la ciutat i estigué a punt de conquerir-la, però va apartar-se'n per a anar a Narbona. Girona va sofrir altres embestides dels musulmans, els quals se n'apoderaren el 798 i la varen perdre definitivament dos anys després. Encara, però, va ésser combatuda l'any 827 per Rebí I, en l'expedició enviada per Abderrahmàn II, i per Abdelquerim en 841-42.

Tot aquell període, però, és molt obscur, sobretot pel que fa referència a Girona, malgrat les dades que els investigadors, com Codera i Millàs Vallicrosa entre altres, han aportat de l'estudi dels historiadors sarraïns que tracten d'aquelles expedicions [1].

Hom ha dit que l'antiga església de Santa Llúcia, avui arruïnada, fou un dels temples gironins en els quals els mulsumans respectaren el culte cristià, mitjançant la imposició d'un tribut. Així ho recordava aquesta inscripció del timpà de la portada: *Hic domus Dei est et porta cœeli nec*

(1) Vegeu Codera, *Narbona, Gerona y Barcelona bajo la dominación musulmana* («Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», 1909-1910), i Millàs Vallicrosa, *Els textos dels historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia* («Quaderns d'Estudi», 1922).

maurorum tempore clausa omnis qui petit accipit. Ja és sabut que entre els drets atorgats primitivament pels musulmans als cristians sotmesos per capitulació, hi havia de preferència l'exercici de llur culte religiós, però restringit amb nombroses limitacions que imposaven certa reserva en les cerimònies i prohibien tota predicació de caràcter públic.

El període comtal.—Des de l'any 785, sota el domini dels francs, Girona fou cap de comtat i depenia del regne d'Aquitània, creat pel gran emperador Carlemany a favor del seu fill Lluís.

Els comtes, fins a la segona meitat del segle IXè, foren amovibles i de nomenament reial; des de la segona meitat d'aquest segle foren hereditaris, i en acabar el segle Xè eren de fet independents. Els comtes tenien per auxiliars els vescomtes.

El primer comte beneficiari de Girona fou Rostany (801), el qual era probablement, segons Botet i Sisó, el qui comandava la guarnició franca que en 793-794 defensà la ciutat contra les tropes d'Hixem i comandà el cos de tropes franques que assetjaren Barcelona el 801 (1).

Els altres comtes beneficiaris foren: Odiló (812), Ragonfred (abans del 818), Rampó (823), Gaucelm 824-832?), Bernad (...834-844), Guifré (...850...), Augari (866) i Deila (...879-...894). Sembla que el successor d'aquest darrer fou Guifré I de Barcelona i,

(1) Vegeu *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios* (Girona, 1890).

mort aquest l'any 898, foren comtes de Girona els seus fills i descendents que posseïen el comtat de Barcelona; així els comtes hereditaris de Barcelona i de Girona foren els mateixos.

En aquests darrers temps els comtes governaven els seus comtats per mitjà dels veguers (*vicarii*) i els batlles (*baiuli*). Les lleis eren les gòtiques i les romanes, i poc a poc varen introduir-se, per la influència franca i l'ambient de l'època, els costums feudals, que foren recopilats amb la denominació d'«Usatges de Barcelona».

Girona continuà essent cap de bisbat durant l'època comtal (785-1162). Els reis francs protegiren les esglésies gironines, i sobretot la Catedral.

Durant el pontificat del bisbe Miró (970-984) fou descobert el sepulcre del màrtir sant Feliu.

La ciutat anà creixent en aquella època, com ho prova el fet que els documents del segle XI^è^ fan referència als burgs o ravals de Santa Maria, Sant Feliu i el Mercadal, situats a extramurs.

EL SEGLE XIII^è^.—Amb la mort del susdit comte Ramon Berenguer IV (1162) s'acaba el període comtal i comença el període reial. La ciutat continuà regida de la mateixa faisó, però fou afegit al seu vegueriu el de Besalú, i tots dos portaren el nom de «Vegueria ampla de Girona». Cessà l'encunyació de moneda i va ésser organitzat el govern municipal, que havia de subsistir fins a la publicació del decret de Nova Planta.

Girona estigué representada en les Corts Catalanes per un o dos síndics, designats pels jurats

i el Consell de la ciutat. Les corts varen reunir-s'hi els anys 1240 i 1241, sota el regnat de Jaume I.

L'aljama gironina, de la qual parlarem, va assolir en aquell segle un gran desenvolupament. Es feren remarcar per la seva saviesa i les seves virtuts alguns jueus, com el famós Naham, anomenat Bonastruc de Porta.

El setge de Felip l'Ardit.—Quan la invasió de Felip l'Ardit, aliat amb l'Església, contra Pere el Gran, Girona va ésser un dels primers objectius de l'invasor, el qual creia que, amb la conquesta d'aquesta ciutat, tindria assegurada una gran part de la Catalunya vella. Girona, d'altra banda, era un centre d'operacions en comunicació amb els pobles de la Costa, per on fàcilment podien entrar els socorsos de França.

L'exèrcit de França era nombrós i aguerrit: hom calcula que es componia de 20.000 homes de cavalleria i 200.000 de peu, sense comptar les forces de mar: 140 galeres, 60 tarides per a passar els cavalls, i altres embarcacions. El rei de França, el seu primogènit Felip, l'infant Carles, anomenat el «rei del xapeu», destinat a rei de Catalunya i Aragó, amb tots els gentilhomes, comtes, barons i senyors feudals, acompanyaven el poderós exèrcit, amb l'oriflama de França.

La primera cosa que va fer Pere el Gran fou tenir consell amb els seus prohoms a Girona. Hom disposà que sortissin de la ciutat tots els habitants, llevat els que fossin bons per al servei mili-

tar. La defensa de la plaça fou encomanada al cavaller Ramon Folc, vescomte de Cardona, junt amb Guillem de Castellaulí i Guillem d'Anglesola, amb 80 cavallers, 30 ballesters a cavall i 2.500 infants, entre els quals hi havia 600 ballesters sarraïns del regne de València, que aportaven tots ballestes de dos peus». Un cop Pere el Gran hagué partit, hom fortificà la Torre Gironella i féu altres preparatius per a la defensa.

Abans d'atacar la plaça, Felip l'Ardit envià el comte de Foix a Ramon Folc per a proposar-li la rendició, fent-li tota mena de promeses, alternades amb amenaces, reflexions, consells i records de l'amistat d'altres dies; i arribà a prometre-li que el faria absoldre pel cardenal legat apostòlic del jurament que hagués fet al rei Pere. El vescomte de Cardona ja demostrà aleshores la seva noblesa i dignitat, rebutjant totes les promeses i amenaces del comte de Foix, al qual va dir que creia molt bé que el cardenal el podria absoldre en quant a Déu, però que estava cert que no el podria absoldre de mala fama.

A l'endemà els francesos començaren d'aixecar llurs tendes i pavellons al pla de Girona, i Ramon Folc ordenà que ningú no sortís de la plaça; però els ballesters sarraïns varen obrir un forat en una paret que hi havia fora el mur, prop de la barbacana, i en sortiren uns 60 homes a peu, els quals occiren amb llurs ballestes cinc cavallers i en feren presoners 38, i tornaren a entrar a Girona pel forat que havien fet.

Amb l'intent de venjar llurs companys, 400 ca-

SEGELLS MUNICIPALS DE GIRONA

D'esquerra a dreta i de dalt a baix: Segells dels anys 1289, 1383-1425, segle XVIII^{è} (?), 1459-1493, 1652-1684, 1564, 1687-1811, 1571-1581, 1711-1811, 1654-1672 i 1830

De la "Sigil·lografia Catalana",
de F. de Sagarra

PLA DE GIRONA I ELS SEUS VOLTANTS, EN L'ANY 1809

D'"El Gironès", de M. Santaló

vallers francesos entraren a Girona, «e vengueren», diu Desclot, «a una plaça gran e ampla qui és a l'entrant del Call Juïc, e acostaren-se a les portes». Llavors Ramon Folc féu obrir les portes i baixar les cadenes, i sortiren 60 cavallers armats i 400 homes de peu, els quals escometeren ardidament els francesos, que varen haver-se de retirar, deixant alguns cadàvers.

El rei Felip va fer construir castells i cadafalcs de fusta, i els féu acostar als murs de la ciutat, amb homes a dins; però els ballesters sarraïns feien de guisa que ningú, diu Desclot, «no podia treer lo peu ni la mà ni lo cap en aquells castells o cadafals, que sempre no fos ferit de dos o de tres treyts». Després Felip féu bastir escales molt altes per a pujar als murs; però Ramon Folc féu construir «llebreres», o grans bigues, a cada extrem de les quals hi havia una mola de pedra, i quan els assaltants varen decidir-se a escalar el mur, foren tots aixafats.

Poc temps després, el dia 5 de setembre, Ramon Folc va pactar amb els sitiadors, sortint de la ciutat amb armes i bagatges, sense ésser molestat. En son lloc restà com a governador de Girona el senescal de Tolosa Eustaqui de Beaumarchais. Després de la revenja del Coll de Panissars, Pere el Gran envià un missatger a Girona perquè el senescal li lliurés la ciutat; i li concedí el termini de vint dies que aquest va demanar-li. Sembla que abans de complir-se aquest termini, el 25 d'octubre els francesos abandonaren la plaça, després de posseir-la durant cinquanta dies. Aquest fet va

ésser perpetuat en una làpida gòtica que hi havia damunt la porta de la torre de migdia, anomenada Castell de Requesens, en la qual hi havia l'antiga presó i que fou enderrocada l'any 1857. En aquesta làpida, avui al Museu Provincial, hi ha una inscripció que diu que la ciutat va rendir-se per fam, i per fam la varen perdre també els francesos; sense fer cap referència al conegut miracle de les mosques de sant Narcís, del qual parla Desclot.

Anno : *Domini* : *M* : *CC* : *LXXX* : *V* : *Kalendas* : *julii* : *Felip* : *Rey* : *de fransa* : *ab lo poder* : *seu* : *edelesgleya* : *cetia* : *Gerona* : *ecombatela* : *fort* : *ment* : *aescut* : *ealansa* : *eabgins* : *eabcaves enolapocaver* : *per* : *forsa* : *masperfama* : *cse* : *apledeyar* : *nonas* : *septembris* : *daquel* : *ayn* : *etengrenla* : *franceses* : *l* : *iorns* : *eperfam* : *perderenla* : *ecom* : *Gerona* : *siaesprovadap* : *ervetadera* : *forsa* : *gartsehom* : *daquianant* : *que* : *nosperda* : *per* : *faml* : *oqual* : *rey* : *defransa* : *abson poder* : *fogitat* : *eexivensut* : *dec atalunya* : *lodia* : *desenmichel* : *delsobredit* : *ayn.*

«Si Girona és posada a prova per vertadera força, guardi's hom d'ací en avant que no es perdi per fam». Hom diria que els qui varen fer construir aquesta làpida pressentien ja l'any 1809, en què Girona, també assetjada pels francesos (però sense el poder de l'Església, aquesta vegada), abandonada i sense queviures, havia de rendir-se per fam, com el 1285.

El segle xivè.—A Girona Jaume II va rebre l'homenatge de l'infant Sanç de Mallorca (1302), el qual va contraure-hi segones noces amb Maria de Xipre (1315) i va celebrar-hi corts, l'any 1321, per a tractar de la conquesta de Sardenya.

En aquest mateix any 1321 va morir a la foguera a Girona Pere Duran de Baldac, un dels partidaris més fervorosos de les doctrines de fra Bononat. Duran de Baldac s'havia donat a conèixer a la mateixa ciutat, d'on era fill, per les seves prèdiques contra el matrimoni i la propietat. Això donà lloc a grans escàndols públics, i el promotor fou processat pel bisbe Pere de Rocabertí i l'inquisidor Burguet, i condemnat, ensems que la seva dona, a ésser cremat de viu en viu.

L'any 1333 la ciutat va ésser colpida per una carestia tan extraordinària que els documents posteriors que hi fan referència l'anomenen «l'any de la fam».

Pere III, amb motiu de les seves guerres amb el rei de Mallorca i el de Castella, aplegà a Girona les seves tropes i augmentà les seves fortificacions. Les defenses construïdes varen permetre de rebutjar amb èxit el setge del comte d'Empúries (1385). El mateix any el duc Joan atorgà a la ciutat el privilegi de tenir llotja o casa de contractació. L'any 1391 hi hagué a Girona, com en moltes altres ciutats de Catalunya i Aragó, una espantosa matança de jueus, que arruïnà per molt de temps l'aljama gironina.

La guerra dels remences.—Girona va prendre

una part molt activa en les lluites que seguiren a la mort del príncep de Viana. La reina Joana hi cercà refugi amb el seu fill Ferran; va entrar a la ciutat el dia 15 de març del 1462, amb gran pompa i entusiasme, després d'haver jurat els furs i privilegis de Girona davant del Portal d'Albadivers. Des d'allí foren acompanyats a la Catedral, on la reina jurà els furs i immunitats de l'Església; després anaren a la casa de Francesc Sampsó, on romangueren fins a pocs dies després, en què traslladaren llur allotjament al palau del bisbe Margarit.

El 13 de maig del mateix any, en una reunió del Consell general de la ciutat, la reina va dir que havia tingut notícia que hom estava fent preparatius de guerra a Barcelona, i que temia que tot allò era fet contra la seva persona, la del rei, la del príncep i les dels seus consellers, per la qual cosa demanava si podia comptar amb l'ajut de la ciutat. El Consell va contestar de conformitat amb els desitjos de la reina, «sempre que això no fos en perjudici de les llibertats i privilegis del Principat» [1].

La reina, secundada pel bisbe Margarit, aplegà a Girona tots els elements de què podia disposar i féu una gran provisió d'armes i municions que havia fet desembarcar a Sant Feliu de Guíxols. Els gironins també varen preparar-se i l'Església de Sant Feliu va ésser ocupada pels pagesos de remença. La vella Girona fou un escenari grandiós

(1) Monsalvatge i Fossas, *Els Remences*, trad. de Carles Rahola (Palafrugell, 1908).

per a aquella lluita político-social, en la qual la reina havia de representar un dels primers papers.

El dia 5 de juny el comte de Pallars, enviat per la Generalitat de Catalunya, va presentar-se amb les seves forces davant dels murs de Girona, i atacà i cremà una de les portes dels barris d'extramurs, de la qual s'apoderà fàcilment; després assajà de prendre la Força Vella, però fou completament rebutjat. Una de les víctimes d'aquella jornada fou el noble Francesc Sampsó, que va morir a conseqüència d'una ferida rebuda a la muralla.

Pocs dies després, el 17 de juny, el comte de Pallars va disposar un nou atac contra la Força Vella. Distribuí el seu exèrcit en quatre columnes. El combat va generalitzar-se per espai de sis hores. Pere de Rocabertí, governador de la plaça, també distribuí les seves forces, i els nobles i els sacerdots, al davant dels quals brandava l'espasa Joan de Margarit, acudiren tots al mur, on cadascú ocupà el seu lloc. La mateixa reina, acompanyada del príncep Ferran, encoratjava amb la seva presència els combatents, en els llocs de més perill. Un dels qui més varen distingir-se aquell dia fou Bernat de Margarit, germà del bisbe, el qual va rebre algunes ferides en defensar la reina. Els assetjats rebutjaren totes les columnes d'atac.

El comte de Pallars va haver d'aixecar el setge, abandonant tot el material de guerra, i el dia 23 de juliol el comte de Foix entrà a Girona sense combatre i salvà la reina i el príncep. A les darreries del mateix mes la reina va cridar el coratjós cabdill dels remences, Francesc Verntallat, per a

la custòdia i defensa de la Força Vella mentre ella fos absent.

Girona va haver de sofrir poc temps després un altre atac de les forces de la Generalitat de Catalunya, capitanejades aquesta vegada per Bernat Gelabert de Cruïlles, el qual, si bé va apoderar-se dels extramurs, com havia fet el comte de Pallars, tampoc aconseguí d'entrar a la Força Vella [1].

Per l'abril del 1463 les forces enviades pel rei de Castella i comanades per Ruiz Díaz de Mendoza varen apoderar-se del barri del Mercadal i assetjaren la plaça. Fou tan estret aquest setge, que la gent arribà a patir fam, i els jurats es vegeren obligats a treure fora de la ciutat 400 persones, a mercè de l'enemic. Aquesta vegada la salvació de Girona fou deguda sens dubte a les negociacions del rei Joan amb el de Castella, puix que després d'un parlament entre Rocabertí i Díaz de Mendoza, aquest aixecà el setge, el 17 d'abril, i emprengué tot seguit el camí de Barcelona.

Per l'agost del mateix any Girona va ésser altre cop assetjada pel baró de Cruïlles, amb 600 cavalls i molts infants. La situació de la ciutat, mig despoblada i mancada de queviures, va esdevenir molt greu.

El dia 13 d'abril del 1469, el duc de Lorena, després d'haver sotmès tot l'Empordà, entrà a Girona al davant del seu exèrcit i passà a la Catedral, on va rebre, a la porta occidental, de mans del comte

(1) Vegeu, a mes de l'obra esmentada de Monsalvatge, *Girona després del siti de 1462*, per Lluís Camós (Girona, 1928).

Danois i en nom del rei de França, les claus de la ciutat. Mort el duc de Lorena, el 1471, Girona tornà a l'obediència de Joan II.

L'any 1485 els remences, enutjats per l'incompliment de les promeses fetes en temps de guerra, atacaren Girona sense èxit. La sentència arbitral promulgada l'any següent per Ferran II en el monestir de Guadalupe, abolint la remença i els mals usos, posà fi a aquelles lluites. Aquell famós laude, d'un gran abast social, «representaria el pas decisiu en l'obra de l'emancipació dels pagesos de remença, conseqüència de la qual fou un període de prosperitat de l'agricultura catalana» (1).

El 1493 Ferran i Isabel feien llur entrada solemnial a Girona, per la Porta de l'Àngel, després d'haver jurat els privilegis i franqueses de la ciutat.

La jueria gironina.—La jueria de Girona fou, com ha remarcat Rubió i Lluch, «el fogar del talmudisme recalcitrant i del tradicionalisme, i produí un brillant estol de pensadors i escriptors».

«La petita comunitat de Girona, sobre el Ter, a Catalunya», ha dit un historiador dels jueus, «fou el breçol de molts homes de mèrit, que varen adoptar el sobrenom de «Girondí» i varen fer així cèlebre el seu lloc nadiu. Era una comunitat rigorosament ortodoxa, refractària a tota influència filosòfica i afectada al Talmud» (2).

(1) Ferran Valls-Taberner i Ferran Soldevila, *Història de Catalunya*, vol. II (Barcelona, 1923).—(2) Graetz, *Histoire des juifs*, trad. de l'alemany, IV (París, 1893).

Un dels jueus més assenyalats fou David Kimhí, que alguns historiadors suposen nat a Narbona, on visqué entre el 1190 i el 1232. Era molt docte, com ho prova el fet d'haver estat elegit àrbitre en les controvèrsies entre els jueus catalans i els del Migdia de França, sobre les doctrines de Maimònides. Les seves obres eren tan preades pels seus germans de raça, que aquests no tenien per savi el qui no les hagués estudiades.

Jonah ben Abraham és un altre dels jueus gironins illustres. Nat a Girona l'any 1180, va estudiar al Migdia i al Nord de França, intervenint també en les disputes a què varen donar lloc les doctrines de Maimònides, damunt la tomba del qual s'ha dit que va anar a fer penitència. Jonah va tenir escola oberta a Barcelona (1248-1254), on escriví la seva primera obra, i després va passar a Toledo, on es creu que va morir el 1263.

Però el qui assolí més relleu i una glòria més pura en la jueria gironina fou el cèlebre Bonastruc de Porta, que per la seva saviesa i les seves virtuts assolí la dignitat de gran rabí de Catalunya. Deixeble de Natan de Trinquetaire i de Judah ben Yakar, Bonastruc va dedicar-se a l'ensenyança talmúdica amb un esperit conciliador entre la tradició i el racionalisme. Tanmateix, la disputa amb el convers dominicà Pau Cristià, que va tenir lloc a Barcelona l'any 1263, pertorbà la serenitat amb què Bonastruc de Porta anava realitzant la seva obra. Desvetllat l'esperit de persecució, el rei Jaume, malgrat d'estimar aquest insigne hebreu, com n'havia donat proves, va exiliar-lo du-

IX

CAPELLA DE SANT NICOLAU I FAÇANA DE L'ESGLÉSIA DE SANT PERE DE GALLIGANS

Cl. Soc. Atr. Forasters,
de Barcelona

INTERIOR DE L'ESGLÉSIA DE SANT PERE DE GALLIGANS

Cl. Soc. Atr. Forasters,
de Barcelona

rant dos anys de Catalunya. Bonastruc, vell ja, als 72 anys, va haver de deixar la terra catalana, anant primerament a Castella, després a Provença i per fi a Terra Santa, on va escriure el seu magne comentari a la Torah.

Hom esmenta altres jueus gironins que es remarcaren per llur saber, com Jonah Megirondah, docte talmudista; Abben Tibbon, traductor de les obres de Maimònides; Bonastruc Josep, que va prendre part activa en el memorable congrés de Tortosa, subscrivint aquella abjuració col·lectiva que tan tristes conseqüències havia de tenir per als israelites de tota la Península.

Endemés, la vida de la jueria de Girona, des del temps del comte Deila, en el segle xè, en què es troba la primera notícia documental sobre l'establiment dels jueus en el comtat, fins a la llur expulsió pel decret dels Reis Catòlics, va transcórrer, com la de les altres jueries, amb alternatives de tolerància i àdhuc de protecció per part dels reis de Catalunya i Aragó i de folla persecució i extermini, com va esdevenir en el fatídic any 1391 (1).

Els concilis de Girona.—El primer concili de Girona tingué lloc l'any 517, essent bisbe Frontinià, del qual hom ha suposat que fou un dels deixebles més directes de sant Pau. Va presidir-lo el bisbe metropolità de Tarragona, i hi assistiren, a més del bisbe de Girona, els d'Empúries, Barce-

(1) V. Carles Rahola, *Els jueus a Catalunya* (Barcelona, 1929).

lona, Iliberis (Elna), Ausona (Vic) i Egara (Terrassa. Hom aprovà en aquest concili deu cànons sobre l'ordenació de la litúrgia, l'administració d'alguns sagraments i la vida i honestedat dels clergues. Hom establí un cànon de pregàries i lletanies, una després de Pentecostès i l'altra pel novembre. Hom disposà el baptisme de les criatures que neixen febles «i no prenen el pit», sense esperar el temps assenyalat per al «baptisme solemne», que era per la Pasqua de Pentecostès. També hi fou disposat que el res de l'ofici diví acabés sempre amb l'oració dominical o parenostre.

Els altres cànons tractaven de la vida dels clergues, «els quals han de predicar al mateix temps amb l'exemple i amb la paraula : que aquesta és poc vigorosa quan no surt d'un cor que sent el que diu; i que no pot sentir com deu el que diu, si no practica el que ensenya» (1). Per això hom disposava que si algun casat fos ordenat, fos separat de la seva muller, i que, si no ho volgués, vindria obligat a tenir un testimoni que deposés sobre la seva continència. A més, els clergues tenien l'obligació d'ésser servits únicament per les seves mares o germanes, si en tenien, i hom refusava l'ingrés en el sacerdoci als llecs que s'haguessin casat amb dona vídua.

El segon concili gironí va tenir lloc l'any 1068. Fou presidit per Huc Càndid, legat del santpare

(1) Merino i La Canal, *De los Concilios Gerundenses* («España Sagrada», XLIII, Madrid, 1819).

Alexandre II, i hi concorregueren els arquebisbes de Narbona i Auxerre, Guillem d'Urgell, Guillem de Vic, Berenguer d'Agda, Salomó de Roda, Guillem de Comenge, el bisbe de Tolosa i Usez, per procuradors, i sis abats. «Havien sol·licitat aquest concili el comte de Barcelona Ramon Berenguer i la seva muller la comtessa Almodis, la pietat dels quals no permetia de passar per alt els grans escàndols que observaven en el clergat i en els monjos» (1). El concili establí catorze cànons contra la simonia i la incontinència dels clergues, sobre afers de disciplina i sobre l'obligació de pagar els delmes i primícies a l'Església. Nou anys després, el 1078, fou celebrat a Girona un altre concili, presidit pel legat del papa Gregori VII, en el qual hom va tractar matèries semblants a les de l'anterior, car els abusos que l'havien motivat subsistien.

El quart concili, que tingué lloc l'any 1097, fou presidit per l'arquebisbe de Toledo i hi assistiren l'arquebisbe de Tarragona i els bisbes de Girona, Barcelona i Roda. Hom va disposar que el bisbe de Girona tornés algunes esglésies que eren reclamades pels canonges de Barcelona.

Els esmentats autors inclouen en el nombre dels concilis gironins una assemblea que va tenir lloc l'any 1143, presidida pel legat del santpare i a la qual varen concórrer molts bisbes, abats, dignitats i nobles. A conseqüència d'aquesta assemblea el comte Ramon Berenguer IV va cridar els cava-

(1) PP. Merino i La Canal, *op. cit.*

llers del Temple, que tant havien de distingir-se en les seves conquestes.

Finalment, l'any 1197 va celebrar-se a Girona una altra assemblea, convocada per Pere I per tal de desterrar dels seus dominis els enemics de la religió catòlica i sobretot els valdesos. Varen assistir-hi l'arquebisbe de Tarragona, els bisbes de Girona, Barcelona, Vic i Elna, el comte Ponç Huc d'Empúries, Guillem de Cardona, Gaufred de Rocabertí, Ramon de Vilademuls, Ramon Galceran i altres nobles.

Sense aquests concilis i assemblees, varen celebrar-se a Girona en aquells segles moltes reunions de bisbes per a la consagració d'esglésies.

Privilegis i consuetuds de Girona.—En tractar d'aquest tema, hem de referir-nos forçosament al recull de privilegis i altres fonts documentals del dret gironí, publicat per F. Valls i Taberner [1]. El resumirem breument.

L'any 1180 Alfons I enfranqueix els habitants de la ciutat de Girona del mal ús d'intèstia, i quatre anys després els redimeix d'un altre mal ús : el d'exorquia. Aquest darrer privilegi revesteix especial solemnitat, car està roborat pel cardenal de Sant Àngel, legat apostòlic. Pere I, l'any 1206, concedeix als gironins dos privilegis : pel primer,

(1) *Els antics privilegis de Girona i altres fonts documentals de la compilació consuetudinària gironina de Tomàs Mieres* (extret d'«Estudis Universitaris Catalans», XIII). Vegeu, del mateix autor, *Els Usatges i Consuetuds de Girona* («Revista de Catalunya», 1927) i *L'antic dret gironí,* conferència a l'Ateneu de Girona (1928).

«ultra declarar la plena validitat de les escriptures públiques en els afers entre creditors i deutors», promet no concedir a aquests moratòries de cap mena; i pel segon tendeix a garantir-los la seguretat personal i l'ordre. Jaume I, el 1232, els concedeix que no els podrà ésser exigida cap mena de leuda, peatge, portatge ni altres drets anàlegs, en tots els seus dominis. Pere II, l'any 1284, féu extensius als gironins els usos i consuetuds de què gaudia la ciutat de Barcelona. En aquest privilegi, remarca Valls i Taberner, hi ha el fonament de l'organització municipal de Girona. Jaume II, l'any 1315, els atorga diverses exempcions i confirma el citat privilegi de Jaume I. Són del mateix Jaume II i del seu fill Alfons III altres privilegis, també remarcables, relatius a l'elecció anual de jurats i consellers de la comunitat municipal de Girona. Pere III va concedir així mateix importants privilegis a la dita ciutat. El 1337, a petició dels homes de la diòcesi gironina, decreta que cap d'ells no sigui empresonat per multes o deutes fiscals. També és curiós un document reial de l'any 1345 contra els qui es casessin amb donzelles gironines que no haguessin obtingut el consentiment patern. Per altres privilegis Pere III modifica i regula el nombre i el sistema d'elecció dels jurats de la ciutat.

Les consuetuds gironines varen ésser compilades per diversos juristes gironins en els segles XIII^è i XIV^è, i sobretot per Tomàs Mieres, ja amb caràcter sistemàtic, dintre el segon quart del segle XV^è, amb el títol d'*Usantiae et consuetudines civitatis et diocesis Gerundae*.

Hom ha dit que aquestes consuetuds ja no tenen més que un valor purament històric; però n'hi ha algunes que encara viuen en la consciència jurídica de Girona.

Hi ha particularitats remarcables en la compilació gironina. En el dret de família, l'eixovar, la igualtat de ganàncies i de béns nupcials, i l'*assecuratio dotium,* restricció dels drets dotals i alienabilitat del feude dotal. En el dret successori, el testament ministerial, la *servatur in computatione legitimae lex romane,* i el testament sagramental. En els drets reals, la prescripció i intransmissibilitat de la fadiga, etc. En el dret d'obligacions, les condicions exigides per a la venda de coses enfitèutiques, i la distinció, que encara subsisteix, entre el «comiat» i les seves formalitats en el contracte d'arrendament.

A més de les consuetuds escrites, hi ha un altre dret consuetudinari posterior, compost dels nous costums introduïts en la vida jurídica, disposicions sancionades per privilegis reials, i el dret local o municipal de què gaudeixen molts pobles del bisbat de Girona.

Entre les consuetuds gironines n'hi ha de tan característiques com les *tantumdem;* certes especialitats relacionades amb les «mitjaneries»; principis reguladors sobre les finestres; extensió del dret de vistes i ús de les lluernes; el «dot de bassa», etc.

Hi ha disposicions sancionades per privilegis reials, com el del 1283, que exceptuà el bisbat de Girona del pagament de lluïsmes en les enagena-

cions lucratives, i que havia d'ésser confirmat segles després, per reial decret del 1825, amb relació als «foriscapis», i altres sobre servituds públiques de pas i pastura. D'aquests i altres privilegis són testimoni escrit els llibres Verd, Groc i Vermell de l'Arxiu Municipal de Girona.

També són notables els usos originats pels mercats setmanals de la ciutat, entre els quals cal esmentar els contractes de compra-venda i de dipòsit o permuta.

Hom va estendre els costums jurídics de la ciutat de Girona a tota la diòcesi.

El privilegi del *Recognoverunt Proceres,* aplicable a Girona, va ésser encara confirmat l'any 1825 per un reial decret sobre exempcions de terços, lluïsmes i altres drets de domini directe en les enagenacions a títol gratuit.

En parlar de les consuetuds gironines, no podem deixar de retre un homenatge al més il·lustre de llurs compiladors, el citat Tomàs Mieres, que amb la seva obra va fer també una tasca de crític i de renovador, avançant-se ardidament en algunes coses a l'esperit feudal de la seva època.

Edat Moderna

El segle xvi^{è}.—Durant el segle xvi^{è} Girona va veure's flagellada pèr diverses epidèmies i aiguats, com també per les bandositats que pertorbaren la pau i harmonia entre els veïns; però, en canvi, varen implantar-s'hi importants institucions de

cultura, de les quals parlarem en el capítol corresponent.

La guerra del 1640.—L'any 1637 una companyia de Girona, comanada pel capità Galceran de Cartellà, figurà en l'acció de Leucata, on va tenir 61 baixes : 40 ferits i 11 morts, entre ells l'alferes Felip Garra, que va morir heroicament. Una companyia gironina en el setge de Salces, l'any 1639, el capità de la qual, Francesc Desbac, va sucumbir a conseqüència de les ferides rebudes.

L'any 1640, amb motiu d'haver-se retirat del Rosselló les tropes reials i de les violències que varen cometre per les comarques de Girona, la ciutat va sofrir molt. Els terços de Joan de Arce varen allotjar-se a Salt i a Palau Sacosta, i entraven i sortien de Girona, on alguna vegada va arribar a haver-hi més de 1500 soldats.

Arran de l'incendi de l'església de Riudarenes, el 3 de maig d'aquell any, el bisbe de Girona excomunicà les tropes reials de Moles. La situació del país s'anava agreujant, i els jurats de la ciutat varen començar a fer aleshores importants preparatius de defensa. El 17 va reunir-se la Junta de Guerra i acordà d'organitzar un comboi de queviures per als terços de Salt, que patien fam, el qual fou escortat per dues companyies d'infanteria, comanades pels nobles gironins Francesc de Ros i Rafael Raset, que havien figurat en el setge de Salces. Però als afores s'havien aplegat més de 200 pagesos «molt ben armats», en actitud amenaçadora, i quan els capitans anaven a obrir-se pas

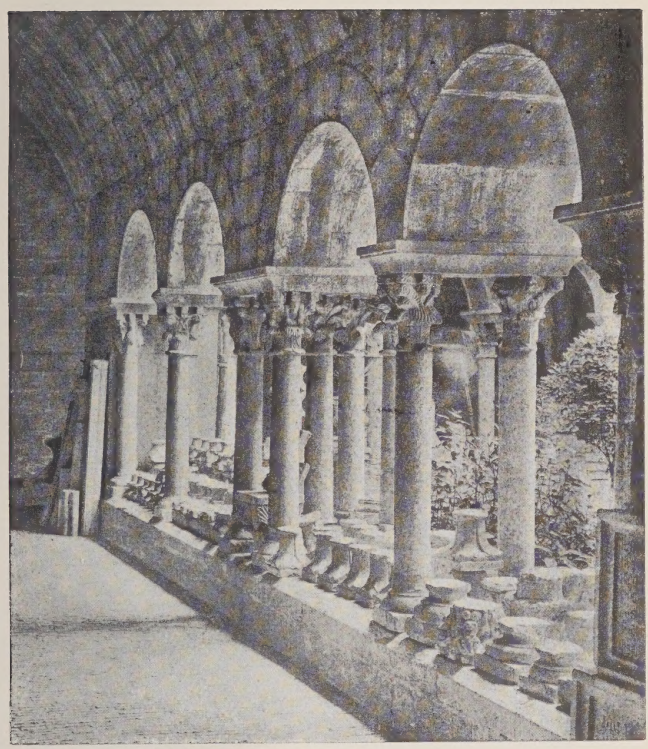

Claustre de Sant Pere de Galligans

De "L'Arquit. Rom. a Cat.",
de J. Puig i Cadafalch

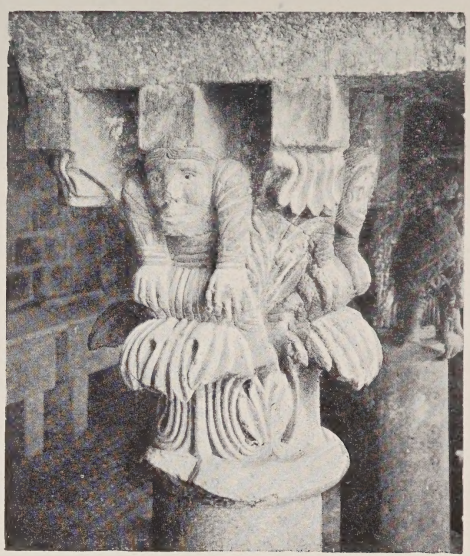

CAPITELLS DEL CLAUSTRE DE SANT PERE DE GALLIGANS

De "L'Arquit. Rom. a Cat.",
de J. Puig i Cadafalch

amb les armes, varen rebre una ordre del governador de la plaça perquè el comboi tornés depressa a la ciutat. Què havia esdevingut? «La idea que sustentava la revolució», diu Pujol i Camps, «no era patrimoni exclusiu dels pagesos de la Selva i la Muntanya, puix tenia també els seus partidaris entre els habitants de la ciutat» (1). La desfilada del comboi havia excitat els ànims, i va haver-hi gent que es llançà al carrer amb les armes a la mà per a ajudar els pagesos i nombrosos forasters armats intentaren forçar les portes de la Plaça de les Cols. Per tal d'evitar més grans mals, els jurats varen enviar una ambaixada al bisbe i al Capítol per tal que, fent ús de remeis espirituals, tota vegada que els temporals ja no tenien eficàcia, procuressin de convèncer els pagesos que es retiressin a llurs cases.

Al mateix temps, atesos els danys que podia causar l'estada dels terços prop de Girona, els jurats i la Junta de Guerra aconsellaren al general governador Ramon de Calders que disposés llur marxa cap al litoral, com així va disposar-ho; i a trenc d'alba del dia 18 Joan de Arce aixecà el camp amb les seves tropes. En adonar-se'n els pagesos, varen rompre el foc contra l'avantguarda, a la «Devesa del Ter», i hom va posar-se a tocar a sometent des d'alguns campanars de la ciutat.

El 24 de maig els jurats varen rebre una lletra del comte de Santa Coloma, el qual els ordenava que proveïssin de queviures les tropes de Joan

(1) *Gerona en la Revolución de 1640* (Girona, 1881).

de Arce, que havien de marxar a Roses, passant per Girona. Els jurats varen oposar-s'hi, i el capità, «amb una hàbil contramarxa, va vorejar la Costa, en les poblacions de la qual podia proporcionar-se vitualles per a les seves tropes» (1). Pujol i Camps al·ludeix al «regueró d'horrors» que les tropes varen deixar darrera seu, «venjant bàrbarament l'odi i les agressions del país».

A la nit del 25 varen entrar gran nombre de pagesos emmascarats a Girona i demanaren que els fossin lliurats els homes que hi havia amagats pels convents : 4 capitans i 60 soldats que a la nit del 16 del mateix mes Calders havia cridat per a guardar les portes de la ciutat. L'enèrgica actitud del jurat de mà menor Antoni Vila, que, abillat amb la noble gramalla, anà de convent en convent i plantà cara als pagesos, va salvar la vida d'aquells malaurats.

El 27 de maig la Junta de Guerra va gestionar del Capítol Catedral que donés asil a aquelles forces en el campanar de la Seu; però els capitulars no varen atrevir-se a acceptar aquell compromís, i la Junta consignà en acta el seu disgust. «El Capítol», observa Pujol i Camps, «no va pensar que la seva vacil·lació havia de costar la vida a sis infeliços» (2). A l'endemà els pagesos assassinaven el capità Joan de Arias i altres dos companys seus en el Convent de Sant Agustí. El jurat Antoni Vila arribà tard per a impedir aquestes morts. També els pagesos varen assassinar tres

(1) Pujol i Camps, *op. cit.* — (2) *Op.cit.*

agutzils («fadrins») en el campanar de Sant Pere de Galligans. Aquella mateixa nit, després de noves gestions amb el Capítol, els terços trobaren segur refugi al campanar de la Seu i a la torre de la presó.

«El zel humanitari desplegat per la noble Girona», diu Pujol i Camps, «devia ésser suficient per a contrarestar la ràbia dels revoltosos que rondaven per la ciutat i els seus encontorns; però la situació de la tropa continuà gravíssima, tota vegada que, derrotats els paisans a la batalla de Llagostera, varen afluir armats i en gran nombre sobre Girona» (1). El 29 de maig els pagesos entraven a la ciutat per la Porta de Santa Maria (Portal de França), ajudats per la gent d'aquell barri.

El dia 30 de maig, a mitja nit, sortien de la ciutat Ramon de Calders, «portantveus» del general governador, l'auditor de guerra del Suprem d'Aragó, els doctors del Reial Consell, la companyia de soldats comandada per Josep d'Oms i les forces que s'havien allotjat a Girona, essent tots emparats pels jurats i la Junta de Guerra i acomiadats a la porta de la ciutat, «on tots varen palesar altament llur gratitud per la darrera prova de lleialtat que els donava Girona» (2).

El 17 de juny la ciutat, pacificada, va poder celebrar la processó del Corpus (3); però a l'endemà varen acudir-hi un bon nombre de segadors (més de mil, segons el cronista Jeroni del Real), els

(1) *Op. cit.* — (2) Pujol i Camps, *op. cit.* — (3) Veg. Chía, *La Festividad del Corpus en Gerona.*

quals eren desarmats a mesura que entraven per les portes de la ciutat. Malgrat aquestes precaucions, foren assassinats tres soldats napolitans. Pel juliol els pagesos varen matar un home a la Plaça de les Cols, calaren foc a la Porta de Sant Pere i varen intentar bloquejar la ciutat, després d'haver realitzat altres actes de força.

Els segles XVIIè i XVIIIè.—Tornada Catalunya a l'obediència de Felip III (1652) i signada la pau del Pirineu (1659), al cap de poc temps eren reprenses les hostilitats amb França. L'any 1675 Girona fou atacada per Schomberg, el 1684 per Bellefonds i el 1694 pel mariscal de Noailles, al qual va rendir-se.

En els primers anys del segle XVIIIè, amb motiu de la guerra de Successió, Girona va seguir la causa de l'arxiduc d'Austria, el qual va rebre amb tota solemnitat el 14 de gener del 1710, als crits de «Visca Carles III!»; aquell dia i els següents va celebrar molt assenyalades festes en honor seu [1].

L'any 1711 la ciutat fou assetjada pel duc de Noailles, al qual tornà a rendir-se. Les tropes de l'arxiduc assajaren de recobrar-la, però varen veure's obligades a retirar-se, per haver acudit en ajut de Girona el duc de Berwick.

El ressò de la Revolució francesa. — La Re-

(1) Veg. Emili Grahit, articles sobre la guerra de Successió («Revista de Gerona»); Carreras i Bulbena, *Carles d'Austria y Elisabeth de Brunswich Wolfenbuttel a Barcelona y Girona* (Barcelona, 1902).

volució francesa va tenir també el seu ressò a Girona.

En el llibre anomenat *Mulassa,* que es conserva a l'Arxiu de la Catedral, hem llegit una curiosa nota sobre la benedicció dels sants olis de França. Aquesta cerimònia fou celebrada el dia 21 d'abril de 1791. El bisbe Lorenzana consagrà i beneí a la Catedral gironina els sants olis de cinc bisbats francesos. Això fou degut, diu la nota, a què alguns bisbes i arquebisbes s'havien presentat a la cort de París, d'altres havien desemparat les diòcesis i d'altres havien jurat la Constitució civil. Els sacerdots que varen anar a Girona amb motiu de la dita benedicció foren l'ardiaca major de Perpinyà i un canonge, els quals havien rebut una lletra dient-los que, en tornar a França, els guillotinarien («los farien petar al cap»).

En aquells dies oratjosos varen acollir-se a Girona molts emigrats francesos, que omplien albergs i dispeses. Els gironins no en devien dir mal, car al principi l'or corria abundós. Els exiliats passaven les hores interminables d'avorriment lliurant combats imaginaris contra llurs propis germans d'enllà del Pirineu. El caritatiu bisbe Lorenzana es distingí per la seva protecció als capellans emigrats : «va donar acolliment», diuen els autors de l'*España Sagrada,* «a tots els sacerdots francesos que fugien del furor revolucionari, i socorria generosament llurs necessitats» (1).

(1) Carles Rahola, *Els emigrats polítics en la Història* (Girona, 1927).

La guerra amb la República francesa.—Durant la guerra amb la República francesa (1793-1795) funcionà a Girona la Junta General del Principat, assumint les funcions de govern.

Molts emigrats francesos varen refugiar-se a la ciutat, però el general Ricardos va ordenar al governador que els fes sortir i anar cap a la banda de ponent.

L'Ajuntament va constituir un cos civil, format per totes les classes socials, per a custodiar els portals i les presons, però alguns nobles es negaren a complir el servei, i fins i tot arribaren a acusar a la corporació municipal de voler implantar el sistema de la igualtat proclamat per la Revolució francesa. L'Ajuntament va recórrer contra aquesta conducta, i el rei va disposar que hom no contestés la petició.

En la desfeta del 20 de novembre del 1794, les tropes varen acollir-se als murs de Girona, i «darrera d'elles varen entrar tumultuosament els veïnats en massa que fugien de Figueres i d'altres pobles, davant la presència de les baionetes republicanes» (1).

La guerra napoleònica.—L'any 1808 Girona va revoltar-se contra els francesos que envaïen la Península, i el 20 de juny el general Duhesme, amb 5.000 homes, atacà la plaça, on no hi havia més

(1) Ossorio i Gallardo, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República francesa* (Madrid, 1913).

que 300 soldats del regiment d'Ultònia i alguns artillers. Els invasors foren rebutjats per la població, i després d'un altre atac nocturn frustrat, se'n varen tornar l'endemà al matí a Barcelona, havent perdut 700 homes i una bandera.

El 22 de juliol Duhesme tornà a Girona amb 6.000 homes i 34 canons, i junt amb les tropes del general Reille aplegà 11.000 homes, els quals varen rompre el 12 d'agost el foc de canó, contestat per la ciutat i el castell de Montjuïc. Els assetjats, que havien rebut reforços dels coronels La Valette i La Llave, el dia 16 al matí varen escometre els francesos i els varen prendre la Torre de Sant Lluís. Duhesme va retirar-se altre cop aquella mateixa nit a Barcelona i Reille se'n va anar cap a Figueres.

A la primavera del 1809 el general Saint-Cyr preparà un nou setge de Girona, el governador militar de la qual era Alvarez de Castro. El primer de maig va avançar una divisió de 4.000 homes, a primers de juny va formalitzar el setge, tallant l'aigua, i el dia 13 va rompre el foc d'obús. Els defensors eren 5.665 homes i la ciutat comptava amb 7.000 habitants; guarnició i població no arribaven a la meitat de les forces assetjants, que si al principi eren 18.000 homes, sota el comandament del general Verdier, amb Saint-Cyr arribaren a 30.000.

La població va nomenar generalíssim el seu patró sant Narcís i va distribuir-se en vuit companyies, amb el nom de «Croada gironina»; les dones varen formar la Companyia de Santa Bàrbara per

a portar municions i queviures als defensors i auxiliar els ferits; els nens i les monges ajudaven a fabricar cartutxos.

Els sitiats varen ésser desallotjats de les torres de Sant Lluís, Sant Narcís i Sant Daniel, i el 3 de juliol els imperials varen rompre el foc contra Montjuïc i a l'endemà intentaren l'assalt, que repetiren per quatre vegades l'altre dia, essent rebutjats sempre, amb pèrdua de 2.600 homes. La voladura de la Torre de Sant Joan, avançada entre el castell i la plaça, contrapesà aquests triomfs. El 12 d'agost va rendir-se el castell, i aleshores tota l'artilleria francesa fou dirigida contra la plaça.

Els napoleònides varen intentar un altre assalt contra Girona en quatre columnes de 2.000 homes cadascuna, però foren rebutjats amb grans pèrdues. Llavors varen convertir el setge en bloqueig, i part dels reforços enviats a la plaça pel general Blake varen caure en poder de Saint-Cyr.

Destituït Saint-Cyr i reemplaçat pel mariscal Augereau, aquest va estrènyer el bloqueig de faisó que ningú no va poder entrar a la plaça, els defensors de la qual foren delmats per les malalties i per la fam. Tanmateix, el general Alvarez ordenava la resistència a ultrança, comminant amb penes severíssimes els qui parlessin de rendir-se; però Augereau va emprendre nous atacs, secundats per l'artilleria, i Girona es va veure obligada a capitular el dia 10 de desembre del susdit any 1809.

Els defensors varen tenir unes 10.000 baixes i

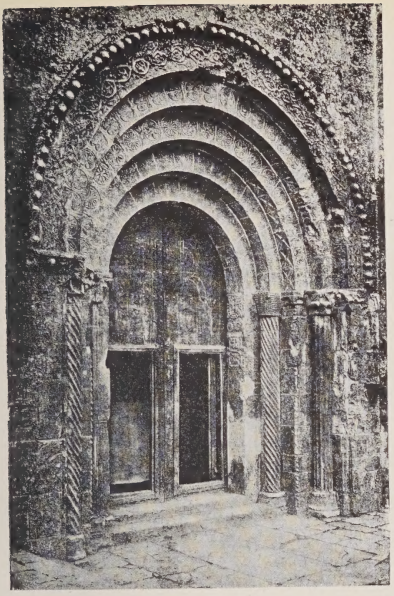

Portalada de Sant Pere de Galligans

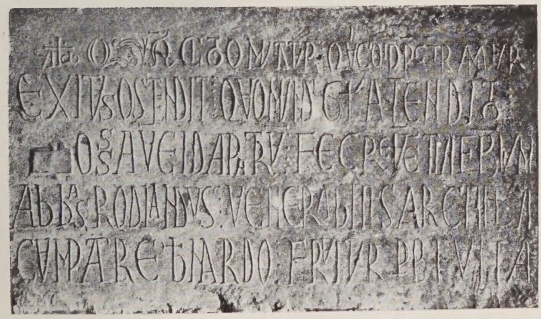

Inscripció de Rodlandus, al claustre de Sant Pere de Galligans
(s. xiiè)

De "L'Arqnit. Rom. a Cat.",
de J. Puig Cadafalch

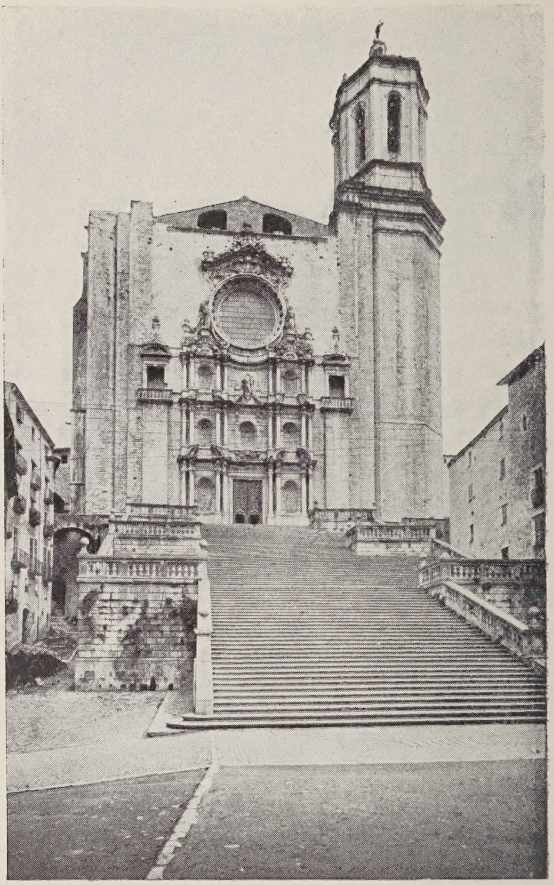

FAÇANA DE LA CATEDRAL I ESCALINATA D'ACCÉS

Cl. Soc. d'Atr. de Forasters,
de Barcelona

les pèrdues dels francesos varen passar de 20.000 homes.

Un historiador francès, gens afecte a Napoleó, resumeix així aquest setge: «El setge de Girona pot ésser posat en paral·lel amb el de Saragossa. Sota el comandament de l'enèrgic Marià Alvarez, els sitiats varen resistir durant més de set mesos (maig-desembre de 1809); els habitants, les mateixes dones, varen prendre part en la defensa; foren necessaris alguns mesos per a obligar els espanyols a abandonar alguns miserables fortins; repetides vegades hom va aconseguir fer passar des de fora importants reforços, i àdhuc tot un comboi de queviures fou entrat dins la plaça (1.er de setembre). Per fi, la fam i les malalties varen acabar per obligar la junta de defensa a capitular» (1).

«Pobre ciutat!...» exclama Pi i Margall. «Va sucumbir; però la seva glòria és immortal. Els segles més remots cantaran el seu heroisme; la darrera de les seves pedres parlarà a la posteritat d'aqueixa lluita gegantina, en la qual ella sola, sense altra defensa que uns murs antics i el pit dels seus propis fills, va atrevir-se a plantar cara i a resistir per tant de temps les forces del més gran dels conquistadors. La victòria no és pas la qui fa els herois: la història exalça Girona, malgrat d'haver estat gairebé sempre vençuda» (2).

La defensa i la capitulació de Girona varen causar una profunda emoció en tota la Península.

(1) Conard, *Napoléon et la Catalogne* (París, 1910). — (2) *Cataluña*, II (Barcelona, 1884).

La Junta Suprema Governativa del Regne, reunida a Sevilla el 3 de gener de 1810, va declarar: que Girona, els seus habitants i la seva guarnició fossin tinguts per benemèrits de la pàtria en grau eminent i heroic; que al general Álvarez, si fos viu, hom li donés la recompensa que hagués merescut pels seus serveis, i si fos mort, com era de témer, fossin tributats a la seva memòria i concedits a la seva família els honors i premis deguts; que hom concedís un grau a tots els oficials que s'haguessin trobat en el setge i els soldats fossin considerats amb la graduació de sargents; que tots els defensors de Girona, veïns i descendents gaudissin de la noblesa personal; que l'Estat atorgués una pensió a les vídues i òrfens dels qui haguessin sucumbit en la defensa; que el fet d'haver-se trobat dins la plaça durant el setge fos un mèrit per a ésser atès en les peticions que hom fes; que la ciutat fos lliure de totes les contribucions durant deu anys, des del dia en què fos signada la pau; que des d'aleshores comencessin a ésser reconstruïts els seus edificis públics, amb tota magnificència, a despeses de l'Estat; que en la seva plaça fos erigit un monument per a perpetuar el valor dels seus habitants i la gloriosa defensa; que en totes les capitals de la Península fos collocada una inscripció amb les circumstàncies més heroiques del setge; que fos encunyada una medalla a honor de la ciutat, i que les properes corts assenyalessin l'extraordinària recompensa digna de Girona.

Les Corts de Cadis, el dia 7 de gener del 1812,

varen decretar que el nom del general Álvarez de Castro fos inscrit amb lletres d'or en una làpida que seria col·locada a la sala de sessions de S. M., i que, quan les circumstàncies ho permetessin, fos erigit a la plaça principal de Girona un monument amb el nom del seu heroic governador [1].

La dominació napoleònica.—Els napoleònides varen entrar a Girona l'onze de desembre del 1809 i no se'n varen anar fins el 10 de març del 1814. En la capitulació fou estipulat que la guarnició sortiria de la plaça amb tots els honors de guerra i entraria com a presonera a França, que els habitants serien respectats i que la religió catòlica continuaria essent practicada i protegida.

En les divisions administratives del principat, decretades per les autoritats franceses, Girona va ésser, primer, capital del corregiment del seu nom, i després ho fou del departament del Ter.

Fou corregidor de la ciutat el Dr. Tomàs Puig, advocat figuerenc, afrancesat de soca-arrel, davant el qual els regidors varen prestar jurament de fidelitat a Josep Napoleó I. Entre els funcionaris civils encarregats de l'administració pública va distingir-se pels seus procediments conciliadors, sobretot en les relacions dels invasors amb l'Església, el baró de Gérando, intendent del departament del Ter.

«Les autoritats franceses», ha remarcat Emili

(1) Aquest monument no va ésser erigit fins prop d'un segle després, gràcies a la generositat del senyor Ferran Puig.

Grahit, «varen esmerar-se en gran manera a complir amb llur deure, organitzant bona policia, fent algunes obres públiques, fomentant tant com els fou possible l'agricultura, indústria i comerç i els establiments de beneficència» (1). De la lectura de la *Gazette de Gironne* i de la *Gaceta del Departamento del Ter,* com també dels documents de l'Arxiu Municipal, es desprèn que els francesos varen captenir-se dels problemes de la mendicitat i beneficència, del servei de correus (que va quedar força ben organitzat en aquelles circumstàncies), de la construcció i arranjament de carreteres i camins, de l'ensenyança i la cultura, com ho demostra la iniciació d'una biblioteca pública (2), i respectaren institucions jurídiques, com la del testament sagramental (3).

Quan se'n varen anar de Girona, els napoleònides varen volar el dipòsit de pólvora de Montjuïc, les mines de la muralla del convent de Sant Domènec, la Torre de Gironella, el fort del Calvari, els reductes de la Ciutat i del Capítol, els forts de la reina Anna, Conestable i Caputxins i altres fortificacions.

Pocs dies després va fer la seva entrada solemne a la ciutat, de retorn del captiveri de Valençay, el rei Ferran VII, el qual va estatjar-se a Casa Carles.

(1) *La «Gazette de Gironne»* («Revista de Gerona», 1878). — (2) Carles Rahola, *Inici d'una Biblioteca pública (La dominació napoleònica a Girona.* Barcelona, 1922). — (3) Carles Rahola, *Visions Històriques* (Barcelona, 1927).

Epoca contemporània

Quan la invasió dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, el mariscal Moncey entrà a Girona el 2 de maig de 1823, essent molt ben rebut per les autoritats i la població, i el 18 de setembre del mateix any va entrar-hi triomfalment el mariscal baró de Damas, després d'haver derrotat una columna constitucional a Llers; tal esdeveniment fou celebrat amb grans festes, en les quals va prendre part tot el poble [1].

Durant la primera guerra carlina, que s'inicià amb la mort de Ferran VII, Girona va seguir el partit d'Isabel II, la proclamació de la qual celebrà l'any 1833 amb l'encunyament de medalles commemoratives.

Quan l'expulsió dels frares, l'any 1835, varen haver de sortir de la ciutat nou ordes religioses, sense que el poble els causés cap molèstia. Dels deu convents que ocupaven, els de Sant Francesc i Sant Agustí foren enderrocats i altres han estat utilitzats per a dependències oficials.

L'any 1843 Girona va pronunciar-se a favor de la Junta Central i fou assetjada pel general Prim, que va obligar-la a capitular. Aquest setge va coincidir amb un horrorós aiguat esdevingut a la nit del 18 al 19 de setembre, en què el Galligans va destruir nombroses cases del barri de Sant Pere i causà la mort de 115 persones.

(1) Carles Rahola, *Estudis sobre la invasió francesa de l'any 1823* («Revista de Catalunya», 1924).

L'any 1846 (25, 26 i 27 d'octubre) hom va celebrar esplèndides festes amb motiu dels reials casaments d'Isabel II amb Francesc d'Assís Maria i de la infanta Maria Lluïsa Fernanda amb el duc de Montpensier.

La ciutat va ésser flagel·lada pel còlera l'any 1854. L'epidèmia va durar del 16 d'agost fins al 16 d'octubre. Va haver-hi 513 atacats, dels quals en moriren 158 i foren guarits 355 (1).

Arran de la Revolució de Setembre, l'any 1868, va constituir-se a Girona la Junta Revolucionària de la província, la qual, entre altres disposicions de caràcter general, com la proclamació de les llibertats constitucionals, l'establiment del sufragi universal i l'abolició de la pena de mort, acordà d'enderrocar les muralles i baluards del Portal de Figuerola fins al Portal d'en Vila, autoritzant a l'Ajuntament per a emetre un emprèstit del 80 per cent que li correspongués dels solars i esmerçar el producte en acabar l'enderroc de les muralles del carrer d'Esparters i del Pes de la Palla i en la construcció d'un moll des de la Porta del Carme fins a la de l'Areny, devent la mateixa corporació municipal formar un pla de rectificació, millorament i eixampli de la ciutat. També acordà d'enderrocar la caserna de cavalleria de Sant Agustí i el muralló que hi havia davant dels arcs dels Esparters i autoritzar l'Ajuntament per a enderrocar la caserna de Figuerola (2).

(1) Porcalla i Diomer, *Historia del cólera-morbo y epidémico que invadió la ciudad y partido de Gerona en el año 1854* (Barcelona, 1859). — (2) *Junta Revolucionaria 1868* (Arxiu de la Diputació). Sobre la

Proclamada la República, l'any 1873, els republicans de Girona varen celebrar-ho fent repicar les campanes de la catedral. L'Ajuntament fou constituït per modestos obrers que, els dies de sessió, anaven a Casa de la Ciutat, després de les hores de treball, vestits amb brusa, sense que, malgrat la guerra civil que hi havia encesa, molestessin llurs enemics polítics. «Aquells homes sensats, indiferents quasi tots en religió i alguns d'ells lliurepensadors, arribaren a presidir, com a corporació municipal, algunes processons, i quan va caure la República varen deixar d'ésser regidors i continuaren essent el que havien estat : dignes i honrats treballadors, mereixent el respecte i consideració de tots : afins i enemics» (1).

En el darrer quart de segle podem dir que hom no registra a Girona cap fet digne d'ésser esmentat, fora l'afusellament del comandant Ramon Ferrández i del tinent Bellés, els quals, arran de la sublevació militar republicana del mes d'abril de 1884, varen abandonar el lloc de Santa Coloma de Farnés i foren detinguts i condemnats a mort en consell de guerra. Malgrat haver-se alçat de per tot arreu pietoses veus demanant l'indult dels sentenciats, l'execució va tenir lloc inexorablement el 28 de juny del susdit any, a l'indret anomenat El Turó, en mig del dol silenciós de tota la ciutat. Les despulles d'aquests malaurats militars re-

Revolució de Setembre a Girona, veg. Pol, *Anècdotes i Records, La Gloriosa* («La Veu de Catalunya», abril 1929).

(1) Roca Planas, *Discurso leido en el acto de la inauguración del Tribunal tutelar para niños de Gerona* (Girona, 1928).

posen en un sever mausoleu al cementiri de Girona [1].

Les monedes i els segells de Girona

Les monedes.—Hom ha dit que abans de la dominació romana Girona degué servir-se, per a les seves transaccions, de les monedes gregues d'Empúries i Roses, i que en els primers temps d'aquella dominació es serviria de les monedes ausetanes, puix si bé Zobel li atribueix un as ibèric, Botet i Sisó creu que aquesta opinió és molt arriscada.

Les primeres monedes gironines són de l'època

(1) «A las ocho horas de la mañana del veinte y ocho de Junio de mil ochocientos ochenta y cuatro fué pasado por las armas frente al derruído baluarte de la Merced el Teniente Coronel graduado, comandante del Batallón Reserva de Sta. Coloma de Farnés n.º 24, D. Ramon Ferrandez y Laplaza, natural de Embun (Huesca), de edad de cincuenta y tres años, casado con D.ª Salvadora Escribá y Gonzalez, con tres hijos llamados Elisa, María y Alfredo. Recibió los Santos Sacramentos é hizo testamento en poder del Sor. Fiscal Militar. Sepultado el cuerpo en el cementerio de Gerona, recibió su alma en doce de Julio inmediato los pios sufragios de costumbre.—Vere. El Admor. 1.º, Manl. Viñas».

«En igual día y hora sufrió la misma pena el Teniente del Batallón Depósito de Sta. Coloma de Farnés n.º 24, D. Manuel Bellés y Casanova, natural de Benasal (Castellón de la Plana), de treinta y cuatro años de edad, casado con D.ª Clotilde Noguera, habiendo dejado un hijo llamado Manuel. Recibió los Santos Sacramentos, é hizo testamento *more militari*. Sepultado el cadáver en el cementerio de Gerona, se aplicaron por el descanso del alma en el día doce de Julio los pios sufragios de costumbre.—Vere. El Admor. 1.º, Manl. Viñas».

(Dels llibres de l'arxiu de la Confraria de la Puríssima Sang. El signant Sr. Manuel Viñas és el conegut jurisconsult gironí).

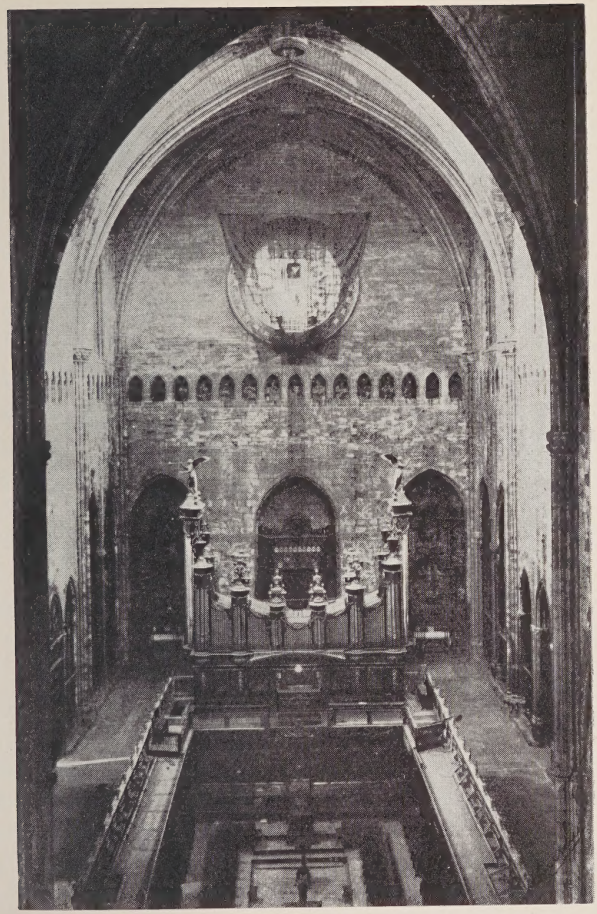

Interior de la Catedral. Part anterior

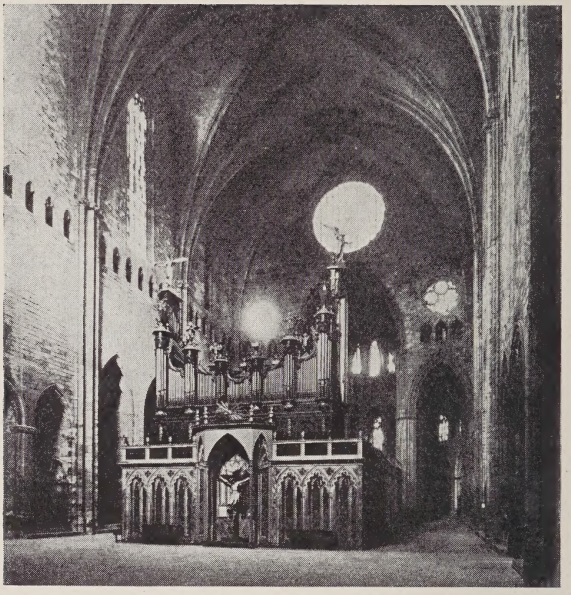

Interior de la Catedral : Part posterior

Cl. M. Duran

visigòtica, durant la qual la ciutat encunyà monedes d'or a nom dels reis Witeric (603-610), Sisenand (631-636), Xintila (636-640), Egica (687-701), Egica i Witiza (696-701) i Witiza (701-709).

En l'època comtal, l'any 934, el comte Sunyer va fer donació a l'església de Girona i als seus bisbes de la tercera part de la moneda que hom encunyés en el comtat. L'encunyació de les monedes començà poc després d'aquesta concessió i durà fins al temps de Ramon Berenguer IV, i potser, segons Botet i Sisó, fins al d'Alfons I. Les úniques monedes encunyades foren els diners i llurs «menuts» o òbols de plata fina. Aquestes monedes romangueren inconegudes fins al 1861 o el 1862, en què hom va fer-ne una troballa als voltants de Figueres; pocs anys després, el 1872, hom va trobar-ne d'altres prop de Girona: en conjunt, més de 150 exemplars.

No trobem notícies sobre l'encunyació de moneda a Girona fins a l'any 1463, en què Joan II concedí a la ciutat el privilegi d'encunyar moneda d'or, de plata i de qualsevol altre metall, per bé que no en féu ús, car no fou possible de fer efectiva aquesta concessió fins passada la guerra. Poc temps després, però, Pere de Rocabertí, defensor de Girona, disposà l'encunyació de moneda a la Força Vella, per tal de poder pagar la seva gent. El poble anomenà aquesta moneda «rocabertins».

L'any 1481 hom va encunyar moneda a Girona en virtut de llicències del rei Ferran o dels seus lloctinents. Aleshores els jurats varen resoldre de recollir els rocabertins i resegellar-los d'un cos-

tat amb les armes de Girona i de l'altre amb la G, inicial de la ciutat. Tots els menuts que hom encunyà els tres anys següents ho foren amb els mateixos tipus. Llur abundància i depreciació i el fet d'haver-n'hi molts de falsos obligaren els jurats a recollir-los el 1489.

Els anys 1510 i 1512 hom va fer a Girona altres encunyacions de moneda, amb una rosa i creus en un costat i amb les armes de la ciutat en l'altre *(cum armis dicte Civitatis parte ex una et ex alia parte cum una rosa et crucibus)*. El 1515 els jurats acordaren retirar de la circulació els menuts corrents i canviar-los amb els que es disposava a fabricar la ciutat amb barreja de plata. Aquest canvi, que fou realitzat l'any següent, ocasionà no poques dificultats i plets, per negar-se els gironins al canvi dels menuts falsos, que eren en major nombre que els llegítims.

L'any 1520 el rei Carles I va concedir llicència als jurats de Girona per a fabricar menuts, amb lliga de plata i assegurant-los la ciutat, fins a dues mil lliures, per a la reparació del baluard de Santa Catarina, que havia estat enderrocat per un aiguat, i per a reparar altres danys causats per la inundació. El mateix rei, l'any 1535, concedí una altra llicència per a encunyar a Girona 4,000 lliures de menuts, la meitat en benefici de la ciutat i l'altra meitat en benefici de la vila de Perpinyà.

Entre els privilegis confirmats a Girona l'any 1585 per Felip II figura el concedit per Joan II, abans esmentat. L'any 1599 Felip III concedí llicència als jurats de la ciutat per a fer fabricar

10,000 lliures de menuts. L'encunyació va ésser contractada amb l'argenter gironí Francesc Solà, amb la condició, a més de les acostumades, de gravar en els diners «la figura de sa Magestat de una part e les armes de la ciutat de Gerona de l'altre part».

L'excessiva abundor de menuts i la falta de plata encunyada dificultaven les transaccions i causaven tals perjudicis a la ciutat, que els jurats es varen veure obligats a retirar-los de la circulació el 1617.

Amb la mort de Felip III cessà a Girona l'encunyació de moneda, i la ciutat va haver de recollir, per ordre de Felip IV, la que tenia en circulació; però el 1640, imitant la conducta de Barcelona, inicià l'encunyació de monedes de cinc rals i de cinc sous, amb la llegenda *Civitas Gerunda* o *Gerunde,* a nom, primer, del rei, el qual fou substituït després per la llegenda *Principatus Cataloniæ*. Malgrat l'ordre del mariscal de Brezé, del març del 1642, prohibint l'encunyació de monedes de plata, la ciutat continuà encuyant-ne fins al 17 de març del 1643.

El 27 de juliol del 1641 els jurats varen acordar adquirir un molinet per a encunyar moneda de billó, habilitant un dels molins del Carrer de Mercaders. El 22 de novembre començà l'encunyació de peces de coure de mig sou, o sis diners («sisens»), amb aquest molinet. El 8 de desembre acordaren de pagar, amb els que hi havia fabricats, la companyia de la ciutat que lluitava al Rosselló. L'encunyació durà fins al 23 de desem-

bre del 1645. Des del 21 de març del 1642 fins a la darrera data Girona fabricà sisens en quantitat de 81,702 marcs, els quals importaven 112,000 lliures, 16 sous i 6 diners.

Tant per les falsificacions com per llur valor intrínsec, els sisens gironins varen caure en el més gran descrèdit i eren refusats per tot arreu, sense que produïssin resultats favorables les disposicions dels jurats, que a la fi no varen tenir més remei que retirar-los de la circulació.

Segons Roig i Jalpí i Real de Fonclara, contemporanis, l'any 1653, amb motiu del setge dels francesos, Girona tornà a encunyar moneda amb la testa del rei i la llegenda *Philipus Dei Gratia Rex,* d'una banda, i de l'altra les armes reials, amb la llegenda *Gerunda Fidelissima Civitas, 1653.*

No hi ha altres notícies sobre l'encunyació de moneda a Girona fins a l'any 1808, en què la Junta local de Govern va resoldre, el 18 de desembre, fabricar moneda del mateix pes i quirat que la del vell govern, mitjançant la recollida de plata dels particulars i de les esglésies. Hom va establir la fàbrica primer al monestir de Sant Pere de Galligans, després en una casa del Carrer de la Força i darrerament a la sagristia de la Seu. L'encunyació començà el 8 de gener del 1809 i acabà el 30 de novembre del mateix any. El total de peces batudes fou 84,090.

Segons un edicte del 20 de gener del 1809, pel qual hom disposava el curs forçós de la moneda de Girona en el mateix corregiment i en el de Figueres, a més de les peces de cinc pessetes,

hom va fabricar mitjos duros. Encara es guarda al Museu Provincial un punxó que servia per a marcar aquestes peces.

Els duros encunyats a Girona varen continuar circulant després dels setges, i el 1827 i el 1829 el govern va dictar ordres contra els qui es negues-sin a admetre'ls, mentre fossin de plata de llei i no els manqués més d'un ral de pes [1].

Els segells.—L'estudi dels segells ofereix també la seva importància per a conèixer la història d'un poble o d'una ciutat. «Hom ha remarcat que els segells constituïen no sols una sèrie de documents històrics, sinó també una mena de monuments artístics del més gran interès... L'Edat Mitjana ha estampat en aquests milers d'emblemes que servien per donar major autenticitat als documents públics i privats, l'empremta del seu esperit i del seu gust original» [2]. Un dels nostres més doctes sigil·lografistes ha dit que «el segell, especialment en els segles medievals, va fer les vegades de signatura, i per això va generalitzar-se el seu ús en una època en què era sumament limitat el nombre dels qui sabien escriure» [3]. No hem de negligir, doncs, en aquest llibre, de parlar, per

(1) Vegeu Pujol i Camps, *Apuntes acerca de las monedas que ha batido la ciudad de Gerona* (1866); i Botet i Sisó, *Notas para el estudio de las monedas catalanas de la época de los Condes y en especial de las de Gerona* (1889) i *Les monedes catalanes* (tres volums) (1908, 1909 i 1911). — (2) Lecoy de la Marche, *Les Sceaux* (París, 1890). — (3) Ferran de Sagarra, *Discursos leídos ante la R. A. de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona, 1890).

bé que sigui breument, d'alguns dels principals segells que hom coneix de Girona, assenyalant els de la Lloctinèneia del Batlle General de Catalunya, els de la Batllia de la ciutat, els de la Vegueria, els de la Cúria Reial, els de la Diputació local, els municipals i els de la dominació napoleònica. Tots els que esmentarem, fora aquests darrers, han estat descrits per Sagarra [1].

El Lloctinent del Batlle General de Catalunya, a Girona, exercia jurisdicció a la ciutat i a la comarca. Un dels seus segells, de l'any 1676, figura un escut timbrat d'una corona, amb les barres i no porta llegenda.

Els segells dels batlles de Girona tenien per distintiu els vairs, i a més duien el senyal reial, o sigui les barres, com a delegats que eren del rei per a exercir en la ciutat les jurisdiccions civil i criminal. En un segell d'aquesta classe, del 1407, hi ha l'escut partit horitzontalment; a la part superior, les barres; a la inferior, ratlles de vairs; llegenda : *Sigillum Baiuli Gerunde.* Hi ha un altre segell del Lloctinent del Batlle de Girona : és del 1444 i porta l'escut en losange amb cinc barres; llegenda : *De la loctinencia.*

Els segells de les vegueries duien el senyal de les barres, que representava l'autoritat del rei, i el de la ciutat o vila que era cap de la vegueria. Per consegüent, els distintius de la Vegueria de Girona eren les barres i els vairs. N'hi ha un del

(1) *Sigil·lografia Catalana. Inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya*, dos volums (Barcelona, 1916 i 1922).

1317. L'escut és dividit en quatre quarters : el primer i el quart amb les barres, i el segon i el tercer amb dues ratlles horitzontals de vairs; llegenda : *Sigillum vicarie Gerunda.* Un altre és de 1370-1532; en un cercle format per lòbuls, les barres, i sobre aquestes l'escut dels vairs; llegenda : *S. oficii Vicarie Gerundense pro domino Rege Aragonum.*

Les cúries o corts reials i feudals tenien també segells propis. Un de Girona, del 1473, du l'escut en losange, amb cinc barres tallades per un escudet que conté els vairs amb ratlles horitzontals. Un de 1575 figura l'escut amb el senyal de la ciutat collocat sobre cinc barres rodejades de lòbuls i amb la llegenda *Sigillum curie regie Gerunde.* Un del 1627 és molt semblant a l'anterior. També ho és un del 1654, si bé l'escudet central que du el senyal de Girona és en losange. N'hi ha de semblants dels anys 1673, 1684 i 1777.

Els diputats locals representaven i assessoraven la Diputació General de Catalunya en l'exercici de les seves funcions. La Diputació local de Girona tenia els seus segells. Un del 1406 ostenta un escut amb faixes de vairs, rodejat d'un cercle de lòbuls, amb la llegenda : *Gerona.* En un del 1573, de la Cort de la Diputació local, hi ha l'escut en losange amb la creu de sant Jordi i un punt en cadascun dels quatre angles, sense llegenda. Un de 1596 és semblant a l'anterior, amb la llegenda : *General de Gerona.* I un de 1622 és també semblant al precedent, però sense llegenda.

Els segells municipals catalans més antics són

del segle XIII^è. D'aquesta centúria, però, no se'n conserven gaires. Un d'ells és de Girona. Sagarra en descriu dotze segells municipals de Girona, que són els següents.

De 1289 : escut en quatre faixes onejants o vairs; a dreta i esquerra, un escudet amb les barres, cimat d'una estrella de vuit raigs; llegenda : *Sigillum comunitatis civitatis Gerunda*. De 1383-1425: octogonal; al centre hi ha un escut amb les faixes de vairs; el rodegen quatre escudets amb les barres; mateixa llegenda que l'anterior. De 1434 : escut amb senyal borrós dintre d'un losange; llegenda : *Sigillum civitate Gerunde*. De 1459-1493 : un àngel sosté un escut amb el senyal de la ciutat; llegenda il·legible. De 1564 : escut en losange amb el senyal de Girona; llegenda : *Civitas Gerunda*. De 1571-1581 : escut en losange amb cinc barres, i en primer terme, tallant-les, un altre escut amb el senyal de la ciutat; llegenda: *Sigillum civitatis Gerunde*. De 1652-1684 : escut en losange i cinc barres; al centre un escut amb els vairs; llegenda : *Sigillum mains civitate Gerunde*. De 1687-1811 : es semblant a l'anterior; l'escut va timbrat amb una corona; llegenda : *Sigil fidelis. civi. Gerunde*. Un del segle XVIII^è, semblant a l'anterior. De 1711-1811: escut en losange amb els vairs, timbrat d'una corona i amb la mateixa llegenda que l'anterior. De 1830 : com l'anterior; llegenda : *Muy noble y muy leal y fidelísima ciudad de Gerona*.

Són força abundosos els segells de Girona del temps de la guerra i la dominació napoleòniques. Només amb la descripció d'alguns d'aquests se-

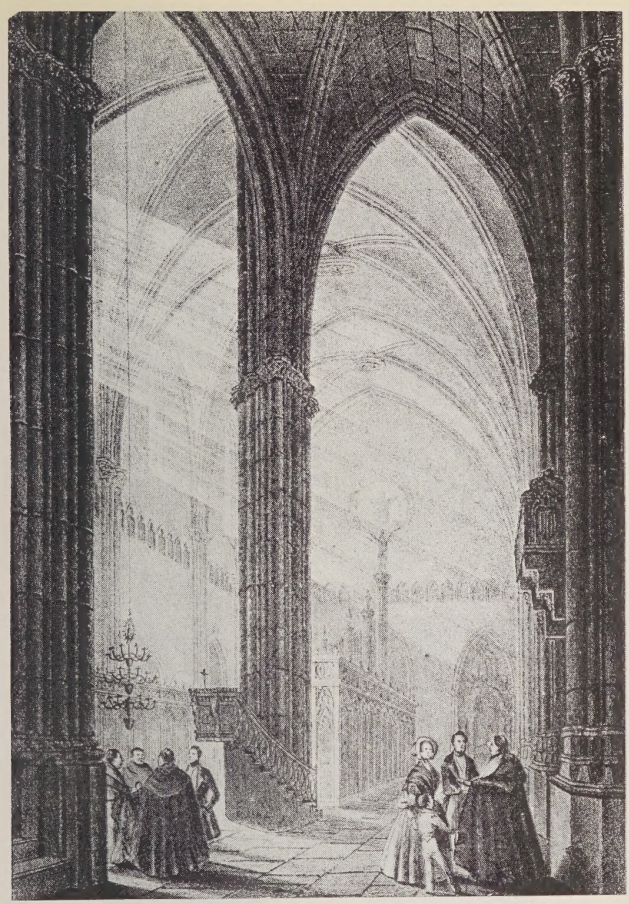

L'INTERIOR DE LA CATEDRAL, A COMENÇAMENTS DEL SEGLE PASSAT

(Dibuix de Parcerisa)

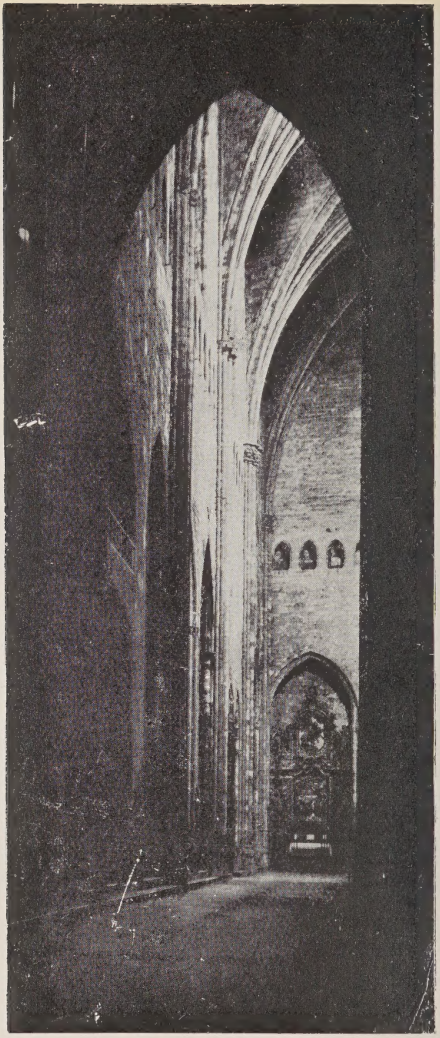

INTERIOR DE LA CATEDRAL. COSTAT ESQUERRE

gells hom podria tenir idea de l'organització administrativa iniciada pels invasors.

Hi ha segells de la Junta Corregimental, dels anys 1810 a 1812, que duen els senyals de la ciutat. Un d'ells mostra un escut en losange, timbrat d'una corona i amb dos lleons i els vairs; llegenda: *Corregiment de Gerona.*

La nota predominant, en els segells de la dominació, és l'àliga, símbol de l'Imperi. Entre aquests segells n'hem vist de quadrats, d'ovalats, de circulars; amb tinta roja, negra o blava; amb la llegenda en francès, i algun també en català.

Un d'ells és en forma d'escut, cimat per una corona reial, partit en dues meitats: a l'esquerra hom veu l'àliga dreta, amb les ales mig esteses i la corona imperial sobre el cap; a l'altre costat, les barres; és el mateix segell que hi ha a la *Gazette de Gironne.* Un altre segell està format pel mantell imperial, dins del qual hi ha un escut amb l'àliga dreta, cimada amb la corona imperial, i, a sota, la creu de la Legió d'Honor; llegenda: *Armée de Catalogne. Arrondissement de Gironne* (1813). Un altre ostenta l'àliga imperial coronada i voltada d'una gran corona de llorer; llegenda: *Departement du Ter.* D'altres segells, de 1812 a 1813, porten la llegenda: *Prefecture du Ter.*

En un altre segell, del 1810-1813, hi ha l'àliga imperial coronada, i la llegenda: *Place de Gironne.* Un del 1813, semblant a l'anterior, du la llegenda: *Auditeur au Conseil d'Etat com special de police à Gironne.* Un altre segell porta aquesta llegenda: *Intendance de la Haute Catalogne.* Un de posat en

una patent industrial lliurada per la comuna de Girona, el 1811, porta gravades les armes gironines i la llegenda: *Ciutat de Girona*. Per fi, n'hi ha un en què l'àliga imperial subjecta, sota les seves urpes, un feix de llamps [1].

Els principals setges de Girona

Heus ací, com a resum històric, alguns dels setges més importants que ha sofert la ciutat de Girona:

673 Assetjada per Wamba i presa el 1.er de setembre.
713 Assetjada i presa per Muza Ben-Noseir.
785 Assetjada pels francs, els quals se n'apoderaren.
793 Abd-El-Melik va assetjar-la i degollà els seus habitants.
797 Novament assetjada i presa pels francs.
798 Assetjada, presa, perduda i recobrada pels àrabs i els francs.
800 Assetjada i presa altra vegada pels francs.
812 Assetjada i presa per Abderraman, i abandonada mitjançant un fort rescat.
826 Assetjada pel got Alijo. Aben Merwan, en-

(1) Vegeu Agustí Gifre, *Sellos de Gerona durante la dominación francesa* (1810-1814), a la «Revista de Gerona» (1892 i 1893). A més d'aquest i dels altres treballs sigil·logràfics abans esmentats, veg. també Enric C. Girbal, *Sellos árabes de la Catedral de Gerona* («Revista de Ciencias Históricas», I).

viat per Abderraman, va apoderar-se de la ciutat, la qual va romandre en poder dels sarraïns fins al 841, en què la varen perdre definitivament.

1285 Felip l'Ardit, de França, aliat amb l'Església, va assetjar-la i l'obligà a capitular; però va haver d'abandonar-la cinquanta dies després.

1385 El comte d'Empúries va assetjar-la, sense poder prendre-la.

1389 Assetjada i presa pel comte d'Armagnac, el qual va abandonar-la a primers de l'any següent.

1462 Assetjada i assaltada pel comte de Pallars, el qual va retirar-se.

1463 Assetjada per Ruiz Díaz de Mendoza, al qual va rendir-se.

1467 Assetjada pel duc de Lorena, el qual aixecà el setge.

1468 Assetjada pel mateix duc de Lorena, va rendir-se per fam l'any següent.

1652 Assetjada pel marquès de Mortara, capitulà.

1653 Assetjada pel mariscal Hocquincourt, el qual aixecà el setge després de 52 dies d'atacs.

1675 Assetjada pel mariscal Schomberg, el qual va haver d'aixecar el setge.

1684 Assetjada pel mariscal Bellefonds, amb el mateix resultat que l'anterior.

1694 Assetjada pel mariscal Noailles, al qual capitulà.

1710 Assetjada pel duc de Noailles, fill de l'anterior, va haver de capitular l'any següent.
1712 Assetjada pel general Wetzel, el qual aixecà el setge, per haver estat socorreguda la plaça pel duc de Berwick.
1808 Assetjada pel general Duhesme, el qual també va haver d'aixecar el setge.
1809 Assetjada pels generals Verdier i Augereau, va capitular després d'heroica resistència.
1820-23 Assetjada pels carlins.
1827 Novament assetjada pels carlins, els quals varen retirar-se.
1843 Assetjada pel general Prim, va capitular.

III

ELS MONUMENTS RELIGIOSOS

Art romà

Els sarcòfags romans i cristians.—Per bé que la dominació romana no va deixar a Girona, com en altres ciutats catalanes, restes d'esplèndids monuments i formoses estàtues, va enriquir-la tanmateix amb remarcables vestigis del seu art, com els sarcòfags romans i cristians, de marbre blanc, patinats pels segles, que es conserven al presbiteri de l'ex-Col·legiata de Sant Feliu, i el mosaic de Bell Lloc.

De sarcòfags romans n'hi ha dos, essent notabilíssim el que representa el Rapte de Prosèrpina. Sembla que és del segle II de J. C., època en què va començar a estendre's per l'Imperi Romà l'ús d'aquests sepulcres. Aquest tema mitològic, que tantes obres mestres ha inspirat, es troba en altres sarcòfags de Barcelona i Tarragona, la qual cosa s'explica per tractar-se de treballs d'importa-

ció d'escultors marbristes que ja els venien fets, repetint els models i deixant lloc solament «a la inscripció funerària o al bust que s'hi esculpeix, més o menys semblant al difunt» [1].

L'altre sarcòfag romà, del segle III, col·locat al costat de la porta de la sagristia, representa una cacera de lleons. Hi ha un cavaller muntat en un corser que s'encabrita, embestit per un lleó; altres caçadors a peu i a cavall lluiten amb dues lleones, una de les quals defensa bravament els seus cadells. Diana caçadora protegeix el cavaller. L'artista va excel·lir a animar aquesta escena, plena de moviment.

Aquest tema, com l'anterior, era freqüent entre els escultors marbristes d'aquell temps. A l'església de Santa Afrodisa de Besiers hi ha un sarcòfag igual, i al Museu de Santa Àgata de Barcelona i als de Reims i del Louvre n'hi ha de semblants.

La contemplació d'aquests sarcòfags, comparats amb els sepulcres cristians, emmatxats al mateix presbiteri, evoca un dels moments més transcendentals de la humanitat. Uns i altres són una admirable mostra de l'art romà; però mentre en els primers l'artista esculpeix una llegenda clàssica i una lluita d'homes amb feres, en els altres cisella motius bíblics.

La tradició artística, tanmateix, no s'és pas estroncada. Els cristians no abominen pas de les formes d'art que troben establertes. El cisell de

(1) Puig i Cadafalch, *L'Arquitectura Romànica a Catalunya* (Barcelona, 1909).

l'escultor ara ferirà la pedra, amb un lleu tremolor a la mà, empès per la novella fe revelada als homes. I la mateixa Església no vacil·larà a deposar les santes relíquies en els sarcòfags pagans purificats.

De sepulcres cristians n'hi ha sis, i en tots veiem esculpides escenes bíbliques.

Un d'ells és estrigillat, amb figures simètriques als extrems. A ambdós costats hi ha la mateixa representació: el Bon Pastor duent l'anyell a coll i a l'altra mà el vas de llet; al mig, en una petita forma ametllada, hom veu l'Orant.

Hi ha un altre sarcòfag estrigillat, amb grups de figures als angles i al centre. Al mig, l'Orant entre dos personatges; a la dreta, la presó de sant Pere; a l'esquerra, la curació de l'orb de naixença per Jesús.

Un altre sepulcre ostenta els següents temes juxtaposats: presó de sant Pere, curació del paralític, miracle de Canaan, multiplicació dels pans i els peixos, guariment de l'orb, predicció de la negació de l'apòstol, i Moisès fent brollar aigua de la roca sagrada d'Horeb.

Anàleg a aquest és el sarcòfag que conté les relíquies de sant Feliu. Les escenes bíbliques esculpides són vuit: miracle d'Horeb, revolta dels israelites al desert o presó de sant Pere, curació del paralític, Jesús profetitzant a l'apòstol que el negarà, miracle canaànic, guariment del cec, miracle dels pans i els peixos, resurrecció de Llàtzer.

En altre sarcòfag apareixen vuit temes bíblics

distribuïts simètricament als costats de l'Orant, que és al mig : miracle d'Horeb, curació del baldat, prodigi dels pans i els peixos, guariment de l'orb, resurreccions acomplides per Jesús o pel profeta Ezequiel, profecia de la negació, Jesús trepitjant el lleó i el drac i sacrifici d'Isaac.

Finalment, hom pot veure a l'església de Sant Feliu un altre sarcòfag, considerat com un dels més interessants que posseeix l'arqueologia cristiana i el més notable dels que es conserven a Catalunya : representa Susanna sol·licitada i acusada pels dos vells i salvada per Daniel, i la punició dels acusadors.

Amb raó s'ha dit que cap altra ciutat de la Península no pot mostrar aquesta riquesa monumental, que acaba de palesar la importància que assoliria, en els primers temps del Cristianisme, la *parva Gerunda*.

Art romànic

Sant Pere de Galligans.—Una antiga tradició atribueix la fundació del monestir de benedictins de Sant Pere de Galligans a l'emperador Carlemany; tanmateix, la primera noticia documental d'aquesta casa religiosa és de l'any 992.

La seva església romànica és notable sobretot pel seu claustre, la portada i el campanar.

Bella i severa ensems és la portada, amb les seves columnes en espiral o estriades, que ostenten entrellaçats i capitells bàrbars.

Sepulcre de Ramon Berenguer II, «Cap d'estopes», a la Catedral

De "Girona", de
C. Rahola

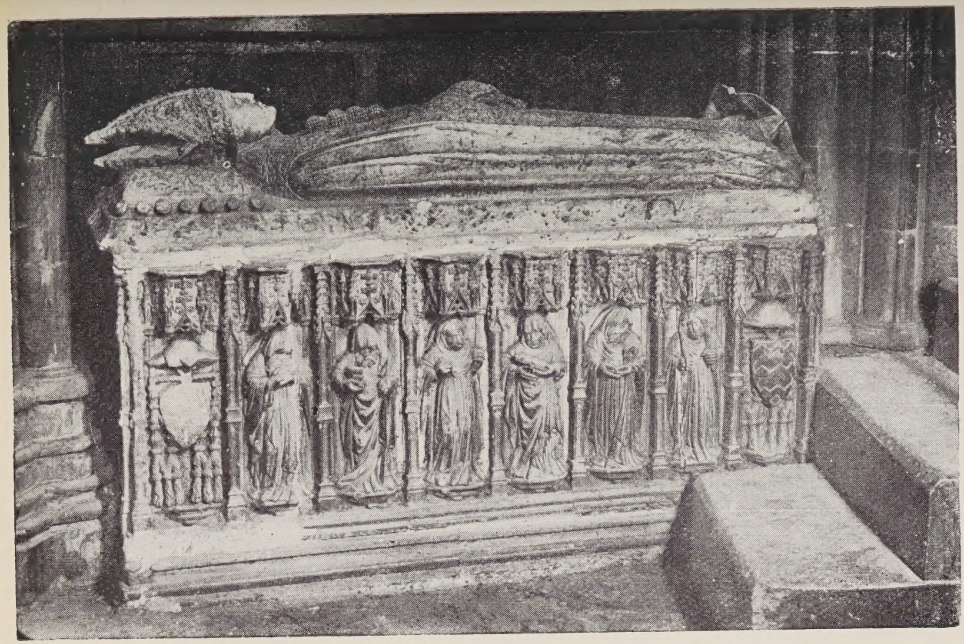

Sepulcre de Brenguer d'Anglesola, a la Catedral

Cl. Soc. Atr. Forasters,
de Barcelona

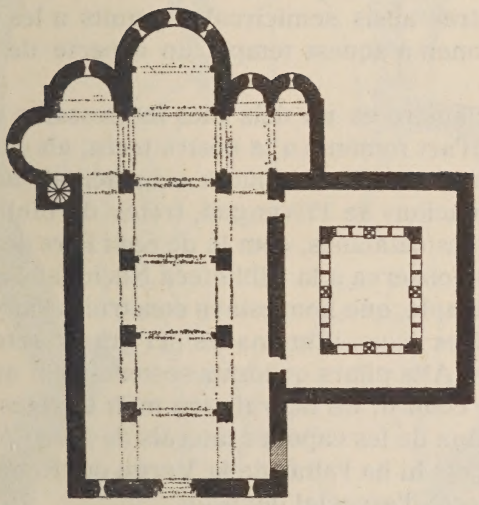

PLANTA DEL MONESTIR DE SANT PERE DE GALLIGANS

Extret de *L'Arquitectura Romànica a Catalunya*, de J. Puig i Cadafalch.

El seu campanar vuitavat, amb finestres semicirculars, que es destaca entre uns grans xiprers, forma, junt amb el de Sant Feliu i el de la Catedral, una de les més típiques siluetes gironines, la que més ha temptat els nostres artistes.

Els tres absis semicirculars, units a les muralles, donen a aquest temple un aspecte de fortalesa.

El claustre és un dels més interessants que ha deixat l'art romànic a la nostra terra; els capitells ofereixen una vera riquesa ornamental, amb representacions de l'Evangeli, tretes de bíblies romàniques catalanes, com la de Sant Pere de Roda, que es conserva a la Biblioteca Nacional de París.

El temple, que hom estava construint l'any 1131, és de tres naus, il·luminades pel gran rosetó de la façana. Alts pilars quadrats sostenen els arcs de la nau central; les laterals són molt estretes.

En una de les capelles laterals de Sant Pere de Galligans hi ha l'altar de la Verge del Remei, que és objecte d'especial devoció.

Es un plàcid refugi, amb el seu jardinet de boixos i el seu alt llorer solitari, aquest claustre, avui sota la cura de la Comissió de Monuments, que hi conserva la part arqueològica del Museu Provincial.

La capella de Sant Nicolau.—Prop del temple de Sant Pere de Galligans hi ha la capella de Sant Nicolau, que depenia del monestir i estava situada dins del seu cementiri, essent regida per un vicari, en nom de l'abat. El document més antic que en parla és de l'any 1135. «Pocs mo-

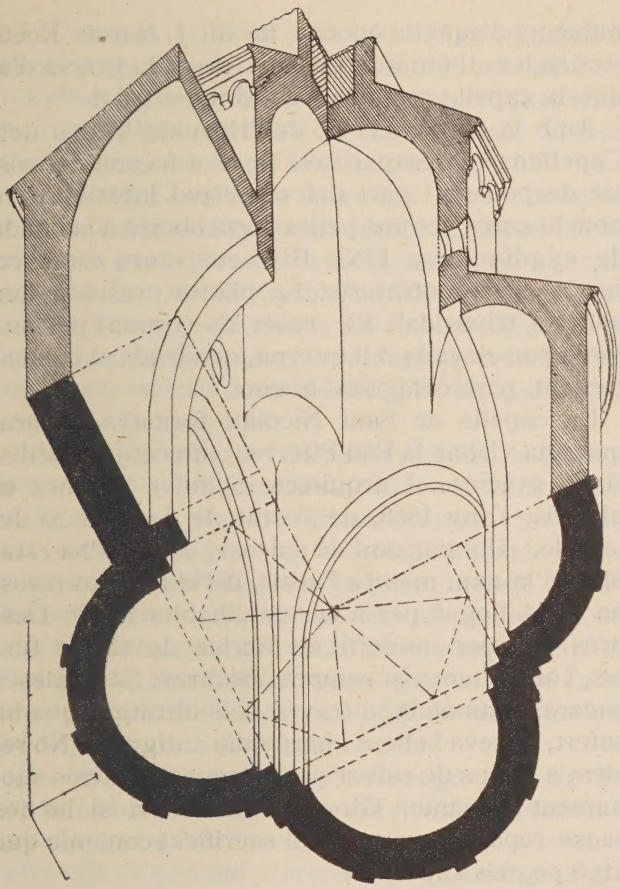

PERSPECTIVA ISOMÈTRICA DE LA CAPELLA DE SANT NICOLAU

Extret de *L'Arquitectura Romànica a Catalunya*, de J. Puig i Cadafalch.

numents d'aquella època», ha dit J. Narcís Roca, «tenen les diminutes proporcions i la gràcia d'aquesta capella romànica, de forma crucial» [1].

Amb la reconstrucció de l'Hospital Vell o dels Capellans va desaparèixer la seva façana del costat de ponent i part del seu espai interior. Ara hom hi entra per una petita porta oberta a la banda de migdia l'any 1763. Els seus murs estan reforçats per contraforts. La planta presenta una coberta triabsidal. El creuer és coronat per una torre poc elevada o llanterna, quadrada al començament, però octagonal al cim.

La capella de Sant Nicolau formava encara, quan va visitar-la Pau Piferrer, «un conjunt bellíssim i graciós». L'arquitecte Schulcz Ferencz es planyia, l'any 1868, de l'estat de decadència del temple. «Un marxant de cuiros», deia, «s'ha establert a la nau, mentre l'absis, dividit en dos pisos, ha estat llogat per a servir d'habitació» [2]. Després va ésser convertit en fàbrica de serrar fustes, i així l'hem vist sempre nósaltres. Són paleses encara, tanmateix, a través dels ultratges que ha sofert, la seva bellesa i harmonia antigues. ¿No seríem a temps de salvar part d'aquest delicios monument romànic? Girona s'ennobliria si ho fes sense reparar massa en el sacrifici econòmic que això pogués suposar [3].

(1) *Recuerdos de la historia y de los monumentos de Gerona* («Revista de Gerona», 1888). — (2) *Op. cit.* — (3) Fa poc que amb molt bon encert hom ha tret la xemeneia i el dipòsit d'aigües que enlletgien aquesta capella.

L'església de Santa Llúcia.—Les ruïnes d'aquest petit temple de tres naus són en un dels indrets més escondits i solitaris de Girona, darrera la capella romànica de Sant Nicolau, al fons d'uns carrerons estrets i costaruts.

Una antiga tradició ens diu que aquest temple, sota la dominació romana, havia estat consagrat a Venus, però que, arran de la conversió de l'emperador Constantí, Quint Lucini el féu cristià, sota l'advocació de Santa Eulària de Mèrida. Ja hem vist que quan els moros s'apoderaren de Girona, respectaren aquest culte, per bé que imposant un tribut als fidels.

L'església de Santa Llúcia és, ja fa anys, de propietat particular, i només se'n conserva un capitell bizantí i el timpà, amb una inscripció. Si en fem esment, és pel seu valor històric, car el seu campanar, ple d'impactes de bales de canó, recorda que els francesos varen obrir allí la bretxa de Santa Llúcia (heroicament defensada pel comandant Rodolf Marshal, irlandès, que va trobar-hi la mort) en el formidable assalt del 19 de setembre del 1809.

En un dels soterranis de l'antiga rectoria de Santa Llúcia foren colgats els soldats francesos i italians que moriren en l'atac en aquella bretxa, entre ells el coronel Foresti. Una humil creu de fusta, amb una lacònica inscripció («Pau als morts!») estenia pietosament els seus braços simbòlics sobre aquesta tomba inconeguda [1].

(1) Carles Rahola, *Visions Històriques.*

Art romànic, gòtic i Renaixement

La Catedral Basílica.—Hom puja a la Catedral Basílica per una graonada imponent. L'indret dóna una sensació de grandesa inefable. La placeta resta solitària allà baix, amb la casa nobiliària de Pastors, de pedres de color d'or, al fons; amb l'edifici de la Pia Almoina, amb la seva ampla portalada, la seva torre restaurada i els seus grans finestrals gòtics, a l'esquerra. I aquella sensació augmenta encara en ésser dins del temple, amb la seva nau immensa, que no tindria parió si desaparegués el Cor.

La Catedral de Santa Maria porta l'empremta augusta dels segles. Començada poc després del pesombre de l'Any Mil, la seva façana barroca va ésser construïda en el segle XVIII^{è}. L'any 1038 fou consagrat el temple romànic, del qual resten solament la torre de Carlemany i el claustre.

La torre de Carlemany, adossada a la fàbrica gòtica, és quadrada, amb sanefes d'arcs semicirculars que la divideixen en cinc cossos, dels quals els quatre superiors tenen obertes, als costats, amples finestres cimbrades.

En els capitells del claustre hi ha esculpides abundosament aquelles representacions iconogràfiques que, com remarca Puig i Cadafalch, «eren com una predicació gràfica dels misteris de la fe per als illetrats» (que aleshores eren la majoria), «grans lliçons petrificades que el poble contemplava tot esperant entrar en el sagrat del temple».

El pilar de l'angle sudoest del claustre comença amb la creació d'Adam i Eva i acaba amb la construcció de l'arca de Noé. En el pilar sudest hi ha la història d'Abraham i de Jacob. Entremig, escenes de la nativitat i vida de Jesús, la seva davallada als inferns i la història del mal ric i de Llàtzer. A la galeria Est, la història de Samsó, i a la de l'Oest, entre escenes del treball de picapedrer i la benedicció de les obres del temple, representacions de la vida de Noé després d'haver tornat a la terra en els temps postdiluvians. La galeria Nord no té cap escena històrica. Hi ha també una «esplèndida sèrie de composicions decoratives a base d'animals reals i fantàstics, que revela la mà segura d'un gran artista», i una altra, no menys nombrosa, de combinacions de la flora romànica a base de l'Iris, convertit en sumptuós ornament que es presta a les més complicades llaceries [1].

Segons l'esmentat autor, és probable que hom construís aquest claustre al mateix temps que el de Sant Pere de Galligans, el qual ja tenia una galeria feta cap a la meitat del segle XII^è.

Dels sepulcres que hi ha en el claustre assenyalarem el de la comtessa Ermessendis, a la capella de Sant Miquel. Aquesta dama, nascuda el 972 i morta el 1057, va ésser una gran protectora del temple romànic, a la consagració del qual assistí

(1) Darrerament ha estat posada al descobert la pedra fins ara tapada de la part anexa a la Catedral, compresa la part de torre de Carlemany que cau dins del claustre, i hom ha trobat el sepulcre del bisbe Arnau de Creixells, mort el 1214, i un altre, amb pintures romàniques, de les quals sols es conserven les del primer.

l'any 1038 amb el seu nét Ramon Berenguer el Vell. Entre altres donacions, hi ha la de 300 unces d'or per a construir el frontal de l'altar major. Aquest frontal, incrustat de pedres precioses, era, segons sembla, una meravella d'orfebreria. Durant prop de vuit segles va rebre el pietós homenatge dels gironins. L'any 1809 va ésser fos per a pagar la contribució de guerra imposada pels napoleònides a la ciutat; només se'n conserva una de les pedres, encastada a la peanya de la custòdia del Corpus, amb el nom de la donadora, en lletres llatines i aràbigues.

El sol del claustre es ple de lloses sepulcrals de canonges, preveres i clergues del capítol. N'hi ha moltes amb escuts nobiliaris; n'hi ha d'altres, com una que és a prop de la porta de sortida, de ben llises i amb lacòniques inscripcions, com aquesta: *D. O. M. Orate pro peccatore Gabriele Casanova.* ¿Qui era aquest Gabriel Casanova que, a través de la seva tomba de pedra, us demana el conhort d'una oració?... Potser el caminant indiferent no s'adona de la llosana ni sent el prec...

Davant d'ell s'obre una porta i hom albira un paisatge inoblidable: el campanar de Galligans, en primer terme; la muntanya de Montjuïc més enllà, amb les desferres del seu castell gloriós; a l'altra banda el riu Ter, unes cases plenes de pols i, més lluny, unes muntanyoles blavoses amb algun campanaret de poble. La visió és ben bella i evocadora. Un hom no pot deixar de pensar que prop d'aquest riu, per la mateixa carretera si fa no fa que avui travessen els autos, varen venir cap

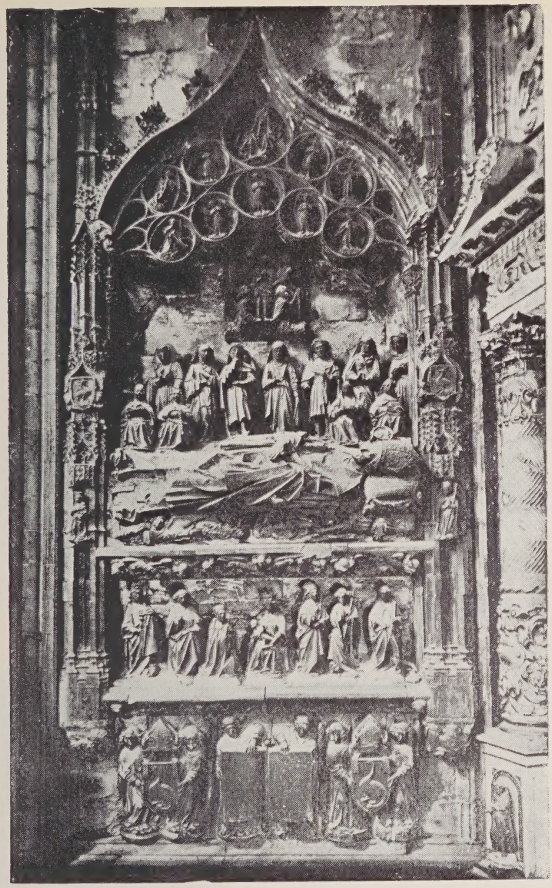

SEPULCRE DEL BISBE BERNAT DE PAU, A LA CATEDRAL

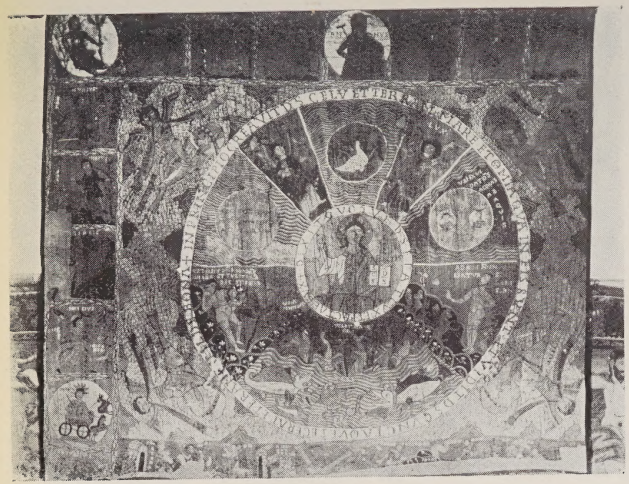

Tapís de la Creació, conservat a la Catedral
(anterior al s. xiiè)

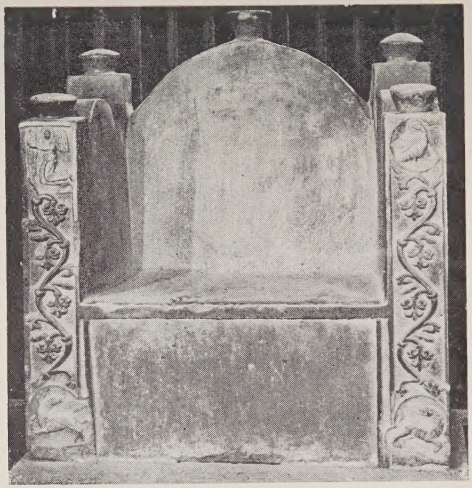

Cadira romànica de la Catedral (s. xiiè)

Cl. Dalmau, Carles, Pla, S. A.

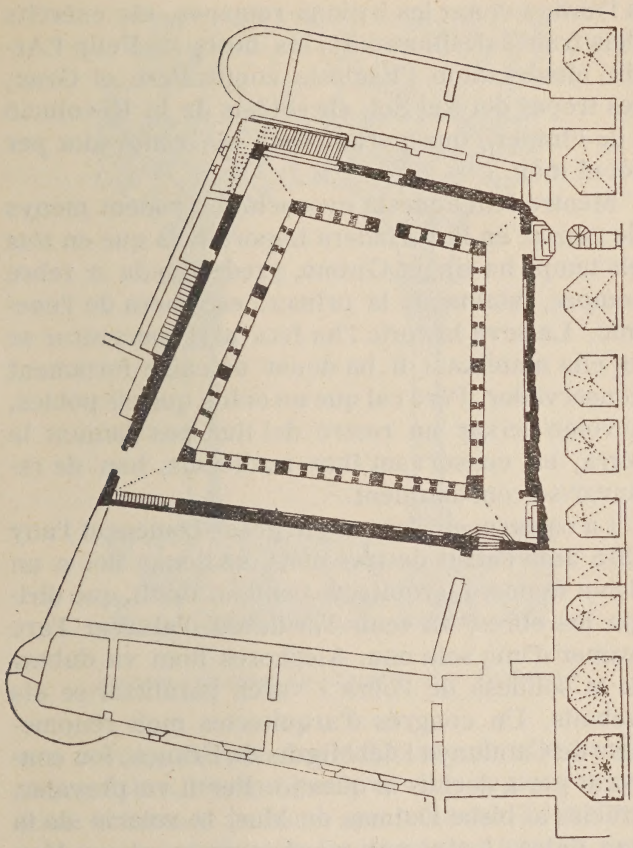

PLANTA DEL CLAUSTRE DE LA CATEDRAL DE GIRONA

Extret de *L'Arquitectura Romànica a Catalunya*, de J. Puig i Cadafalch

a l'antiga ciutat les legions romanes, els exèrcits dels francs deslliuradors, les hosts de Felip l'Ardit, aliades amb l'Església contra Pere el Gran, les tropes del Rei Sol, els soldats de la Revolució i de l'Imperi, que portaven un alè renovador per tot el món...

Mentre fem aquesta evocació, no podem menys de pensar en la vertadera importància que en tots els temps ha tingut Girona, predestinada a rebre sempre, fatalment, la primera escomesa de l'enemic. La seva història l'ha feta així concentrar-se en ella mateixa i li ha donat un caire fortament conservador. Però cal que no oblidi que els pobles, si volen deixar un rastre del llur pas damunt la terra, tot conservant llurs tradicions, han de renovar-se constantment.

La construcció del temple gòtic, començat l'any 1316 amb l'absis de tres naus, va donar lloc a un debat famós. L'arquitecte Guillem Bofill, que dirigia les obres, va tenir l'ardidesa d'aixecar l'arc primer d'una sola nau. Aleshores hom va dubtar de la solidesa de l'obra i varen paralitzar-se els treballs. Un congrés d'arquitectes molt renomenats de Catalunya i del Migdia de França, fou convocat per a decidir la qüestió. Per fi va prevaler, gràcies al bisbe Dalmau de Mur, la solució de la nau única. I així varen continuar les obres. Han passat segles, i res no ha commogut l'estabilitat del gran temple gironí. El geni de Bofill, arquitecte vident, ha triomfat.

Aquesta catedral tan admirada forma com dos temples units per tres arcs ogivals : un, la gran

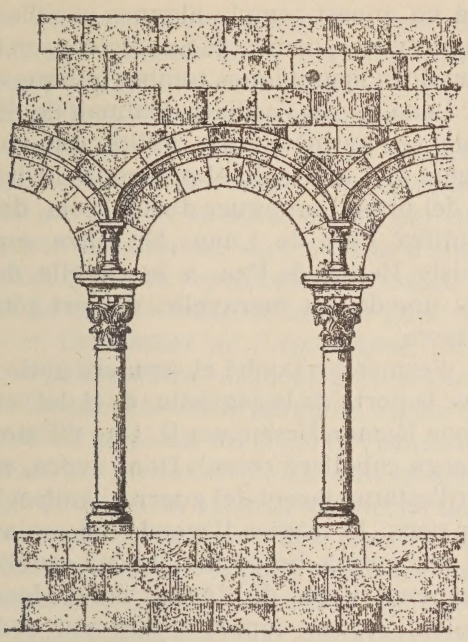

ARCADES I COLUMNES DEL CLAUSTRE DE LA CATEDRAL

nau sostinguda per deu columnes obrades en els murs; l'altre, format per tres naus separades per dotze columnes isolades que tanquen les voltes, rematant en semicercle les dues naus laterals darrera el presbiteri. La perspectiva, malgrat la baluerna del Cor, no pot ésser més bella i grandiosa [1].

(1) Joaquim Bassegoda, *La Catedral de Gerona* (Barcelona, 1889).

Hi ha en aquest temple algunes capelles verament sumptuoses, com la de Sant Isidor, en la qual hom veu dues magnífiques tombes gòtiques d'alabastre: l'una és de l'ardiaca Dalmau de Raset, i l'altra del seu germà Bernat, militar que va morir en el setge de Lipari. En el presbiteri hi ha el sepulcre del bisbe Berenguer d'Anglesola, defensor del pontífex Pere de Luna. Un altre sepulcre, el del bisbe Bernat de Pau, a la capella de Sant Pau, és una de les meravelles de l'art gòtic a la nostra terra.

Hem d'esmentar també el sepulcre gòtic que hi ha sobre la porta de la sagristia: és el del comte de Barcelona Ramon Berenguer II, Cap d'Estopes (el de la llarga cabellera rossa). Hom evoca, en contemplar l'estàtua jacent del guerrer, amb el llebrer fidel als peus, la tràgica llegenda del seu assassinat pel seu germà bessó (ambiciós i cruel), en el lloc anomenat Varal de l'Astor, entre Hostalric i Sant Celoni. Aquest sepulcre, junt amb el de Mahalta, muller del dissortat comte, que és al davant, a l'altre costat de la nau, fou construït per ordre de Pere III.

Darrera l'absis de la Catedral hi ha altres sarcòfags gòtics, dels segles XIII^{è} i XIV^{è}, sostinguts per esveltes columnes de pedra.

La Catedral gironina és, per les joies que atresora, una de les més riques de la Península. Esmentarem només l'altar major, d'argent, donatiu dels bisbes Gilabert i Berenguer de Cruïlles; la custòdia, que «és potser l'obra més grandiosa que l'art del joier hagi produït d'aquest gènere a l'Edat

Mitjana» (1); una arqueta aràbiga d'argent repujat i esmaltat, bella mostra de l'orfebreria cordovesa; la col·lecció de tapissos de la Sala Capitular, especialment el de la Creació, del qual s'ha dit que és anterior al segle XII^{è}; la Bíblia de Carles V de França, de principis del segle XIV^{è}, admirada per la bellesa de la seva ornamentació i pel nombre de les seves miniatures; una estàtua d'alabastre policromat, que hom suposa que representa Carlemany, si bé amb la indumentària de Pere el Cerimoniós; el *Comentari de l'Apocalipsi,* per Sant Beat, joia paleogràfica i arqueològica de l'any 975, escrita i il·luminada sobre pergamí, i dues butlles pontifícies en papirus, del segle IX^{è}, acuradament restaurades per iniciativa de l'actual santpare (2).

L'art gòtic que hem admirat a l'interior del temple retroba les seves més fines plasticitats a la Porta dels Apòstols, en la qual va excel·lir el geni de Berenguer de Cervià. Contrasta aquesta façana amb la principal, barroca, amb tres cossos sobreposats, en la qual es destaquen les estàtues que representen la Fe, l'Esperança i la Caritat.

¿Què més podríem dir de la Catedral de Girona?... Quan tornem a la ciutat, i albirem al lluny el seu campanar i el de Sant Feliu, dominant les cases que es van estenent pel pla, entre els camps suaus i la muntanya asprosa, el nostre cor s'eixampla. Aleshores sentim que Girona té una ànima i que aquesta ànima és ungida d'immortalitat. I l'es-

(1) Schulcz Ferencz, *op. cit.* — (2) Josep Morera, *Los papiros de la Catedral de Gerona* (Girona, 1927).

timem més que mai, neta de tota sutzura i lliure de tota petitesa.

«La Seu, severa», ha dit Garcés, «vetlla damunt la ciutat i el riu. Els arquitectes que la bastiren devien ésser d'aquells homes enfervorits que van sembrar Europa de catedrals, en una exaltació de fe. Pedra sobre pedra, creixien les fortes columnes, s'obrien les naus, altes i amples, i la flama escapava encara en aquelles agulles punxants, que s'aprimaven, humils, com més s'acostaven al cel. Cerquem l'ànima que fa bategar les pedres de Girona! Deu ésser una ànima immortal i apassionada. No us enganyi la grisor de les velles esglésies ni la lividesa de les torres enrunades. Tot crema per dins. I damunt aquesta gran flama de Girona, l'àngel escapçat del cim de la Catedral sembla una antorxa atiada pel vent» (1).

I Miquel de Palol l'ha evocada així en un bell sonet :

> Sembla com un monjo, sobre l'horitzó,
> aixecant al sol l'hòstia desflorada
> del seu rosetó; mentre agenollada
> la ciutat esguarda la consagració (2).

Hem escrit en altre lloc : «En sortir de la Catedral, la graonada es descabdella imponent als nostres peus. Una campana vibra en el silenci del capvespre. Es sent un xiscle d'òliba. Les gàrgoles deuen respondre-li amb un llenguatge miste-

(1) *Paisatges i Lectures* (Barcelona, 1926). — (2) *Poemes de Tarda* (Barcelona, 1922).

riós...». Una d'aquestes gàrgoles, que hom pot veure prop de la torre de Carlemany, és més ombrívola que les altres : és una testa horrible de bruixa. Segons la llegenda, una bruixa tirava pedres, i Déu, per castigar-la, va dir-li : «pedres tires, pedres tiraràs, de pedra quedaràs». I la bruixa petrificada roman ja fa segles allà dalt, damunt del contrafort. Ni les tempestes l'han commoguda, ni el llamp l'ha ferida, ni les bombes dels invasors, que aixafaren la testa de l'Àngel de la Catedral, l'han escapçada. Monstruosa i obscura—imatge del càstig—, la bruixa deu animar-se estranyament en la nit, tot sotjant les tenebres...

L'Excol·legiata de Sant Feliu.—Aquest temple s'aixeca en el mateix lloc on hi havia hagut el primitiu cementiri cristià de Girona, a extramurs de la ciutat romana. Construït a través de moltes vicissituds i perills, tots els estils s'hi juxtaposen. «Sobre l'arquitectura de les criptes», ha escrit Pau Piferrer, «s'alça la bizantina, i, per damunt d'aquesta, treu el cap, lliure, ufana i airosa, la gòtica» (1). «Aquest bell monument», diu G. Lambert, és, «per la seva mateixa complexitat, altament representatiu de l'art català».

L'elevada nau contrasta amb les laterals, gairebé la meitat més baixes, de les quals la separen espessos murs. Arcs semicirculars, sense ornaments ni motllures, donen pas de la nau central a les dels costats.

(1) *España,* vol. II (Barcelona, 1884).

Es remarcable, ultra els sarcòfags romans i cristians, l'altar major, gòtic, amb un bell retaule que representa passatges de la vida i martiri del sant titular, i amb les imatges de la Verge, sant Narcís i sant Feliu, dessota les quals hi ha les dels dotze Apòstols.

Es molt notable també el sepulcre gòtic de l'altar de Santa Afra, que des del 1328 havia guardat les despulles del patró gironí. Damunt del sepulcre hi ha l'estàtua jacent del bon Narcís, abillat pontificalment, les mans creuades sobre el pit i sostenint el bàcul. Alguns passatges de la vida del sant són admirablement esculpits en cinc quadros, separats per finíssims arcs ogivals.

En el mateix lloc d'aquesta església on hi havia el claustre (les cinquanta columnes del qual foren venudes al comte d'Urgell), fou construïda la capella de sant Narcís, inaugurada l'any 1792. Els murs estan revestits de jaspis policromats, i quatre pilastres d'ordre compost sostenen la volta circular, pintada al fresc per Francesc Tramulles i restaurada fa alguns anys per l'arquitecte Rafael Masó i el pintor Darius Vilàs. El sepulcre del sant és de marbre, amb coberta de plata, estil del Renaixement.

A la capella de sant Narcís fou inauguratel 2 de maig del 1880 el monument funerari al general Alvarez de Castro, cimat per una estàtua de marbre blanc de l'escultor gironí Joan Figueres, que simbolitza Girona, cenyida la testa amb la corona mural i oferint el llorer de la immortalitat a l'heroi. Davant d'aquest monument hi ha el mausoleu

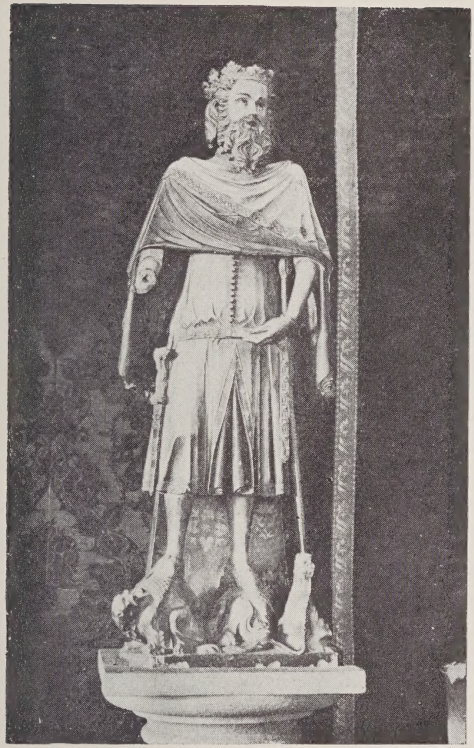

ESTÀTUA ANOMENADA DE CARLEMANY, A LA CATEDRAL

CUSTÒDIA DEL SEGLE XVè CONSERVADA A LA CATEDRAL

Cl. Soc. Atr. Forasters,
de Barcelona

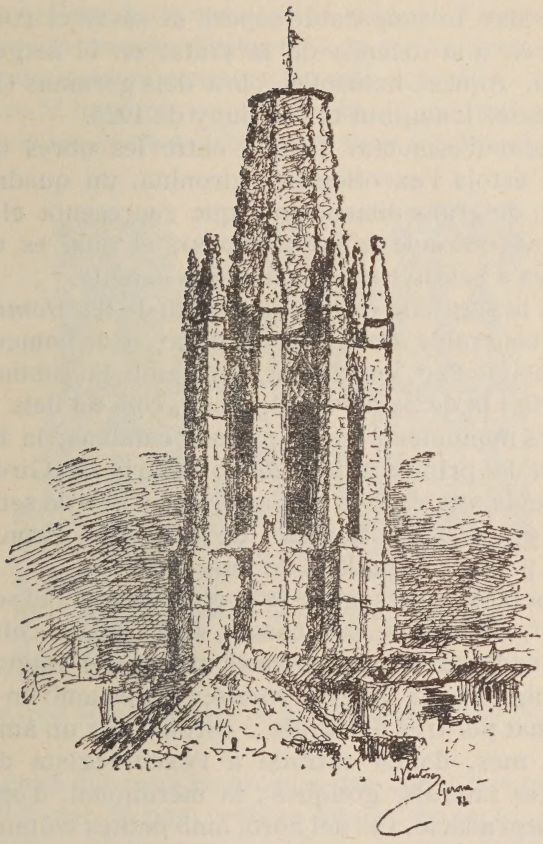

El campanar de Sant Feliu

de les dones de la Companyia de Santa Bàrbara, que amb incomparable esperit de sacrifici contribuiren a la defensa de la ciutat en el setge de 1809. Aquest mausoleu, obra dels germans Oslé, va ésser inaugurat el 4 de juny de 1925.

Hem d'esmentar també, entre les obres d'art que estoja l'excol·legiata gironina, un quadro a l'oli, de grans dimensions, que representa el conegut «miracle de les mosques», el qual es conserva a l'antic cor de la mateixa capella.

A la sagristia es guarda el codi de les *Homilies* del venerable Beda, del segle x^è^ o de començaments de l'xi^è^, considerat, junt amb la Bíblia de Farfà i la de Sant Pere de Roda, com un dels primers monuments de la pintura catalana; la bandera del primer batalló de voluntaris de Girona, beneïda a la capella de Sant Narcís l'11 de setembre del 1808, i la bandera de la Croada gironina, que porta la data del 3 de juny del 1809.

La façana del temple és greco-romana, del segle xvii^è^, i consta de dos cossos, amb quatre columnes cadascun i algunes fornícules sense estàtues; al mig es bada un gran rosetó, i acaba amb un cos format per tres finestrals i coronat per un àmpit.

A més, donen entrada a l'excol·legiata dues portes laterals, gòtiques: la meridional, d'ogiva en degradació, i la del nord, amb petites columnes bellament obrades, sobre la qual uns matacans recorden encara l'antiga fortificació.

Les naus d'aquest temple, malauradament, són emblanquinades des de poc després de la guerra dels francesos, segons tenim entès. L'ideal de l'ac-

tual rector és tornar a donar a la pedra, en mal hora enlletgida, la seva antiga noblesa. Poques esglésies hi hauria aleshores a la nostra terra que poguessin ésser comparades amb aquesta.

Ara hi ha el projecte de fer-hi algunes millores, una de les quals consisteix en tirar a terra el vul-

Miniatura de les «Homilies» de Beda (Església de Sant Feliu)

gar envà que tapa les arcades que donen a la porta meridional. Si hom realitza aquest projecte, tota l'església hi guanyarà i la nau lateral d'aquella banda tindrà així molta més llum.

El campanar gòtic de l'excol·legiata, amb les seves vuit agulles afiligranades que coronen l'altíssima del mig, sembla, en la glòria del cre-

puscle, una enorme custòdia d'or. «Bell, airós i atrevit», com diu Piferrer, «es destaca per damunt de tota la ciutat, i no hi ha carrer des del qual hom no albiri la seva cúspide, ni pendent, per profunda que sigui, on no penetri, per dir-ho així, el seu esguard; com un rei vetlla per la ciutat a la qual domina, i debades hom intentaria evitar la seva presència» (1).

A fora d'aquest temple, sortint per la porta de Migdia, darrera l'absis amb els seus altíssims finestrals gòtics, meravella el viatger un dels més grandiosos conjunts monumentals de Girona.

«El Portal de Sobreportes, flanquejat per dues poderoses torres rodones, on començava el recinte romà. Un palau senyorial (Casa Pastors), en els fonaments del qual trobaríem segurament restes de la muralla romana. L'església de Sant Lluc, amb la seva façana barroca i austera. La Casa Capitular, allà dalt, amb la Torre Cornèlia, malauradament nua d'una pomposa eura que la cobria. Un carrer en pendent, entre grans murs, al capdavall del qual es troba el convent de monges d'ombrívola caputxa, votades a eternal clausura... El caminant, per poc desvetllat que tingui el sentit d'evocació de les coses passades, es trobarà, dominat per una suggestió invencible, en plena Edat Mitjana. I si és a la nit, en mig de la tenebra o sota el clar de lluna, el seu esperit viatger remuntarà suaument la correntia dels segles...» (2).

(1) *Op. cit.* — (2) Carles Rahola, *Girona* (Girona, 1925).

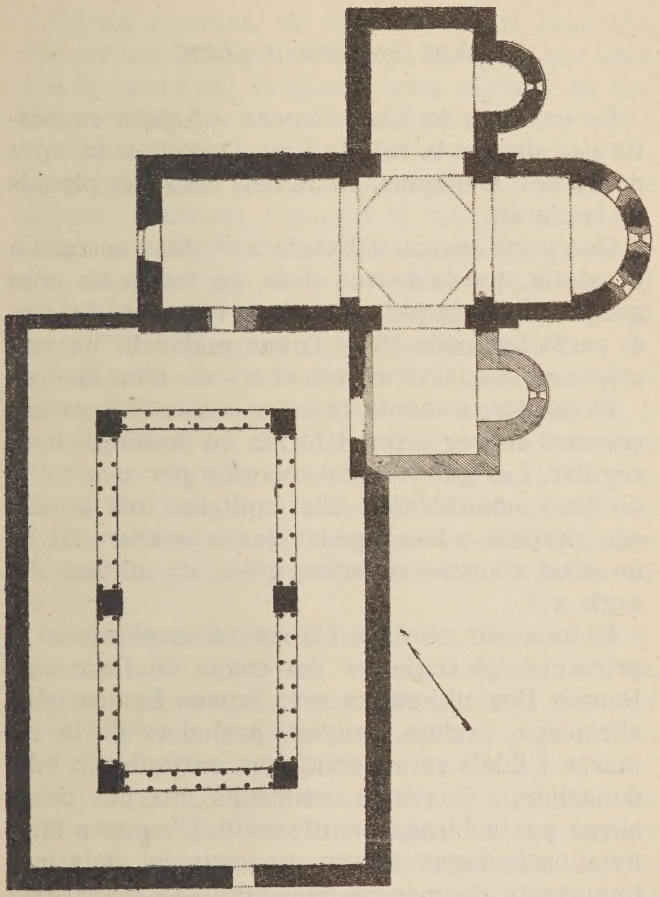

PLANTA DEL MONESTIR DE SANT DANIEL

(Extret de *L'Arquitectura Romànica a Catalunya*, de J. Puig i Cadafalch).

Art romànic i gòtic

El monestir de Sant Daniel.—Aquest monestir està situat a la vall de Sant Daniel, a la vora del torrent Galligans, en un dels llocs més plàcids de la ciutat.

Una porta gòtica, del segle xvè, dóna entrada a l'església, que és de tres absis, en forma de creu grega, coronada per un cimbori vuitavat. La nau és petita i senzilla. Sota l'altar major hi ha una cripta en la qual es venera el cos de Sant Daniel.

El claustre romànic va ésser construït a començaments del segle xiiiè i forma un rectangle molt regular. Les galeries són cobertes per una volta de canó semicircular. Els capitells, tots iguals, són corintis i han quedat sense acabar. Hi ha un altre claustre superior, gòtic, de mitjans del segle xvè.

El monestir de Sant Daniel va ésser fundat a principis del segle xiè pel comte de Barcelona Ramon Borrell i per la seva esposa Ermesendis. «Prínceps, prelats, senyors acabalats de la comarca i fidels varen continuar enriquint-lo amb donacions i privilegis, concedits uns per reis i altres per sobirans pontífexs» (1). D'aquesta faisó aviat esdevingué aquest monestir un dels més importants de monges benedictines a les nostres comarques.

(1) F. Monsalvatge, *Los monasterios de la Diócesis gerundense* (Olot, 1904).

Aquest convent, ha escrit el gironí Joan Badia, «té abadessa mitrada, i les monges, que totes són de casa bona, hi han d'entrar portant un dot. Això vol dir que a la plenitud de la vall correspon la plenitud del convent; i per una cosa i altra, perquè la vida monacal hi és aristocràticament selecta i matisada, i perquè la vall és luxuriant, humida i ombrejada d'obagors paganes, la pietat d'aquelles monges no és una pietat de tortura ni d'ascetisme, sinó una pietat dolça, confiada; una pietat humana, quasi diria d'humanista» (1).

Durant la revolució del 1640 les monges varen haver d'abandonar el monestir i es refugiaren a casa de l'Ardiaca de l'Empordà, a la Plaça dels Lledoners. També varen anar-se'n l'any 1808, per haver-s'hi instal·lat l'Hospital Militar, acollint-se primer al convent de religioses bernardes i més tard a la casa senyorial de Burgués, al Carrer de la Força.

L'abadessa de Sant Daniel porta en les solemnitats roquet, pectoral, estola i bàcul, amb tot l'aparell abacial, i cogulla llarga amb cua. La seva abadia és perpètua i quan ella es possessiona del càrrec és beneïda pel bisbe de Girona.

A la cripta de l'església de Sant Daniel hi ha un *cipus* romà que sosté el sepulcre del sant, amb aquesta pietosa inscripció : *Hic situs est.* Aquesta pedra, gairebé invisible al fons de la cripta, sembla indicar al visitant que no s'ha pas extingit una civilització com la romana, que tan forta em-

(1) *El pecat de la novícia i altres contes* (Barcelona, 1924).

premta va deixar, en les coses i en les ànimes, a la nostra terra.

El pedestal romà, ferm i mesurat, que segurament assenyalà la sepultura d'un patrici gentil, sosté ja fa segles el florit sepulcre gòtic, en el qual apareixen esculpits en bells relleus alguns passatges de la vida de Sant Daniel, el cos del qual va ésser trobat, segons la tradició, en una cova propera.

Així veiem, una vegada més, com l'esperit de continuïtat enllaça dues grans civilitzacions, com la romana i la cristiana.

Art gòtic

La Pia Almoina.—L'Almoina de pa i vestuari va ésser fundada per Arnau d'Escala l'any 1228, i fou una de les institucions benèfiques més importants de la ciutat, com ho prova el fet d'atendre en algunes dates fins a cinc i sis mil pobres i de subvenir també a necessitats de caràcter públic i col·lectiu [1]. El seu edifici, que forma part de l'admirable conjunt monumental de la Plaça de la Seu (amb la seva ampla portalada de grans dovelles, sobremuntada per una petita fornícula amb la imatge en pedra de la Mare de Déu, i la seva façana grisa, en la qual s'obren dos esplèndids

(1) V. Dr. Esteve Canadell, *Evocación histórica sobre la institución y casa de la Pia Almoina de Gerona* («El Norte de Gerona», 2 maig 1929).

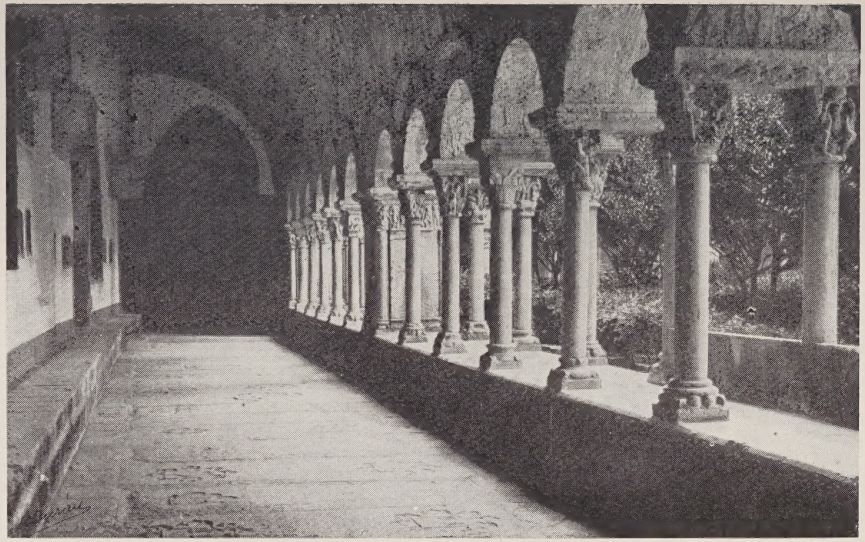

CLAUSTRE DE LA CATEDRAL

Cl. M. Duran

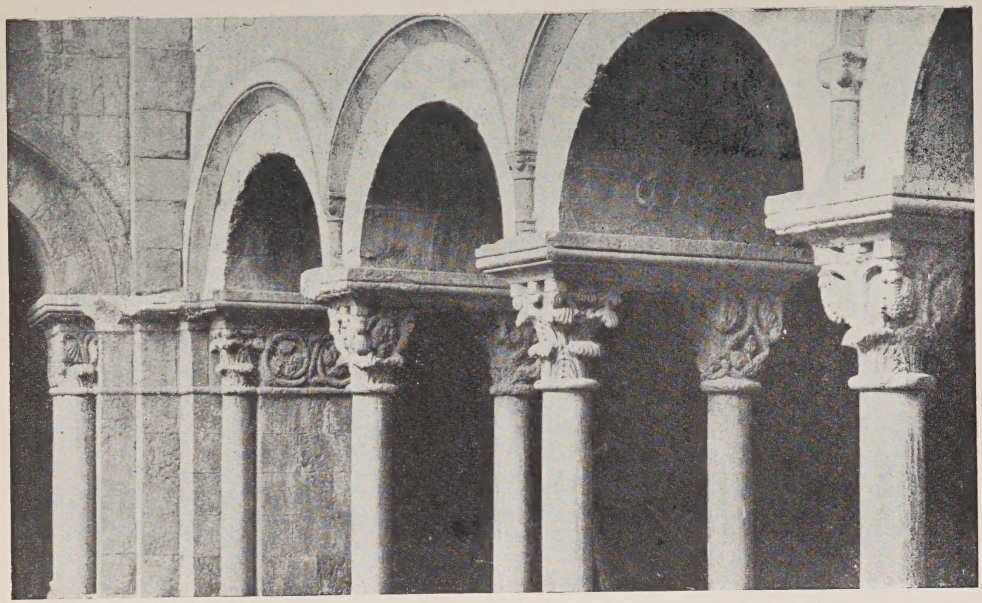

CLAUSTRE DE LA CATEDRAL. ANGLE N. E.

De "L'Arquit. Rom. a Cat.",
de J. Puig i Cadafalch

finestrals de dobles columnes, en el primer pis), és un dels més notables que ha deixat l'art gòtic a Girona i ostenta encara tota la gràcia i tota l'elegància dels models arquitectònics del segle xvè. Es molt lloable la recent restauració d'aquest casal per les Escolàpies que l'ocupen. La visió d'aquest edifici, avui com ahir, és magnífica. Sobretot la torre construïda al mig, resulta ben resolta i escaient.

Cal fer esment, a l'interior de la Pia Almoina, de la capella de les Escolàpies, consagrada fa pocs anys, molt senzilla d'ornamentació i profunda de simbolisme cristià. L'altar, de tradició greco-romana, és format per una pedra massissa que reposa sobre cinc columnes, una de les quals, la del mig, té la forma de *cipus*. Sobre l'altar hi ha el tabernacle del Sant Sagrament i a una banda i altra una senzilla grada de metall repujat, amb àngels en adoració. Sobre la grada, sis candelabres acompanyen la creu processional, també de metall repujat, amb esmalts delicadament treballats i pedres precioses. Entre els candelabres quatre custòdies guarden les relíquies dels sants patrons del Col·legi.

L'altar és sobremuntat per un senzill baldaquí de forma romànica, amb set llànties que recorden els àngels adoradors davant del Senyor. A la part interior, de metall repujat i adornat amb pedres precioses, hom veu les figures dels dotze apòstols amb el Crist Pantocràtor (Rei Universal) al mig, la mà dreta enlaire i el llibre de la Vida a l'esquerra. La taula per a la comunió és de marbre

blanc i s'assembla als locutoris de la cripta dels santspares.

S'ha dit d'aquesta obra que «resulta un vertader llibre obert per als qui saben llegir i comprenen els símbols i els misteris del culte catòlic».

L'església de Sant Domènec.—Entre els temples gironins es destaca, amb el seu frontis senzill i el seu rosetó central, el de Sant Domènec, gòtic, d'una sola nau, habilitat ja fa molts anys per a caserna del regiment d'infanteria.

El Convent de Sant Domènec va ésser fundat per fra Berenguer de Castellbisbal, bisbe de Girona, al qual el rei Jaume I va fer tallar la llengua i exilià dels seus dominis. L'església ja estava construïda l'any 1253, però l'altar major no va ésser consagrat fins al 1339.

Hom entrava al temple per una porta d'arquivoltes semicirculars. La seva volta ofereix l'encreuament dels arcs units per sis claus esculturades i policromades; els arcs recolzen damunt les senzilles mènsules dels murs, en els quals s'obren elegants finestrals, combinats amb rosetons calats. El claustre es compon de pilars aparellats, amb arcs trilobulats, d'ogiva graciosa i pura. L'absis és heptagonal i en els seus costats hi ha tres finestrals.

En el cementiri de Girona hom pot veure dos sepulcres, procedents del Convent de Sant Domènec, que són notables sobretot pels personatges que hi reposen: l'un és Gilabert de Cruïlles, gran almirall de Catalunya, que morí davant d'Al-

gecires, en un combat amb els moros, l'any 1339; l'altre és Domingo de Iriarte, polític al qual el rei Carles III honorà amb la seva confiança i que va assistir, en representació del govern espanyol, al congrés de Basilea (1795), signant el tractat de pau amb la República francesa.

Entre els murs d'aquest temple i els de l'antiga Universitat gironina hom llegeix, sota una fornícula, una làpida en català i en llatí, commemorativa d'un sermó que sant Vicenç Ferrer va pronunciar en aquell lloc, davant d'una gran gernació, el 13 d'abril del 1409.

Amb totes les mutilacions que ha sofert aquest temple a través del temps, encara impressiona pel seu conjunt i reuneix molts elements dignes d'ésser conservats.

El claustre de Sant Francesc.—En els baixos d'una casa del Carrer Nou, darrera unes altes estives de sacs de cereals, el viatger, en entrar a Girona, encara podrà veure algunes restes del bell claustre gòtic del convent de Sant Francesc, construït en el segle XIVè i enderrocat en el segle passat. Hi havia en aquest claustre nombrosos sepulcres i inscripcions, una de les quals era ben curiosa. «El qui reposa allí», deia Pau Piferrer, «desvetllarà sempre més la curiositat del viatger, i bé podem assegurar que ni una gota de sang vessada en llargues i llunyanes guerres no taca la seva fama, deguda a més pacífiques i benefactores causes». La tal inscripció era dedicada a un senzill i humil home de pau : A. Rafart, el primer qui

aportà els llobins de Nàpols al bisbat de Girona, l'any 1328 :

En lany de MCCCXXVIII lo seyer A. Rafart en la tomba present soterrat aporta de la Ciutat de Napols los Lopins primerament en aquest Bisbat de la cual cosa ses seguit gran profit a tota la Comunitat. Requiescat in pace ejus anima per secula cuncta amen. Fo dels lupins la sement V migeres solament.

Aquesta inscripció ens diu com aquell bon home, sense ésser un gran cabdill o un teòleg il·lustre, realitzà un acte de veritable transcendència per al seu bisbat.

No sabem si la làpida va desaparèixer sota les runes del convent franciscà; però creiem que valia la pena d'haver-la conservada, junt amb les arcades del claustre que resten en peu, per a memòria perdurable del qui acomplí la pacífica gesta de portar de Nàpols a Girona els primers llobins, amb «gran profit de tota la comunitat».

Art Renaixement

L'església de Sant Martí.—L'església de Sant Martí Sacosta es remunta al segle xiè, en què era un monestir de canonges de Sant Agustí. L'any 1581 fou suprimida aquesta canònica i passà a la Companyia de Jesús, que va posseir-la fins a la seva expulsió (1767). Aleshores va traslladar-s'hi el Seminari.

Segons Roig i Jalpí, Juli Felip, primer emperador cristià, va concedir llicència l'any 262 per a construir aquest temple. Jeroni del Real esmenta, per la seva banda, una làpida que hi havia en el claustre i en la qual hom llegia que la dita església havia estat bastida «en el segle d'or de Juli Felip».

El temple actual va ésser consagrat l'any 1610. Sobre una alta graonada apareix la formosa portada, d'estil Renaixement, amb columnes i fornícules, al mig de la qual hi ha esculpit sant Martí, el soldat romà a cavall, que dóna evangèlicament la meitat de la seva capa al pobre. L'interior és d'una sola nau, força espaiosa, sense creuer, amb tres capelles a cada costat.

Junt a l'Església de sant Martí hi ha el Seminari Conciliar, fundat l'any 1599. Es un edifici de grans proporcions, ocupat en part per la presó del partit des de l'any 1856.

L'ESGLÉSIA DEL CARME.—Els carmelitans varen establir-se a Girona l'any 1292 i edificaren llur convent al Passeig del Carme. Destruït el convent, el 1653, amb motiu de la guerra amb França, els dits religiosos varen instal·lar-se en una casa particular. Les obres de l'església actual, situada a la pujada de Sant Martí, varen començar el 1699 amb la construcció de la capella de la Puríssima Sang, i no van ésser acabats, degut a grans dificultats que varen sorgir, fins al 1726.

Des que foren desamortitzats els béns eclesiàstics hi ha instal·lats al que fou convent del Carme

la Diputació i el Govern Civil; però com que l'edifici no reuneix avui cap condició per als fins a què està destinat, s'ha parlat moltes vegades de construir un palau digne de la Diputació. L'any 1918 hom féu gestions per a adquirir i restaurar amb aquest objecte la Casa dels Agullanes, i actualment hi ha el projecte de construir l'edifici a la part moderna de la ciutat.

A l'església del Carme, fora el magnífic Crist, de grans proporcions, de la Puríssima Sang, d'últims del segle XVIIIè, no hi ha pas gaires coses notables; però s'hi conserva la documentació de la dita confraria, que va començar a prestar els seus pietosos serveis, prop dels condemnats a mort, l'any 1654. Amb les dades que hi hem recollit hom podria afegir un capítol al *Jardin des Supplices* d'Octave Mirbeau.

Des de l'any susdit fins al 1913 aquella confraria ha assistit a 508 sentenciats a mort, nou dels quals foren indultats. Els altres foren penjats o afusellats, segons els delictes que varen cometre. Un fou decapitat; a un altre li tallaren les mans abans d'ésser penjat; d'altres, com el cèlebre Martí Plademunt, «Bacaina», l'any 1829, foren esquarterats; algun va ésser també arrossegat... Entre els indultats n'hi ha un, de Roses, que ho fou per haver acceptat l'ofici de botxí i complí la seva trista comesa el mateix dia d'ésser perdonat. L'any 1811 un subjecte de Pals fou retornat, després d'haver estat penjat durant set minuts, i encara vivia l'any 1816...

En els períodes de guerra o de revolta és quan

sovintegen més les execucions capitals [1]. Durant la dominació francesa (1810-1814) va haver-hi 110 sentenciats a mort, entre els quals es troben alguns soldats que varen venir amb l'exèrcit invasor. El dia 1.er de gener del 1810, és a dir, pocs dies després d'haver capitulat Girona, va ésser penjat a la Plaça de les Cols mossèn Dòria, rector d'Arbúcies. En aquella època va donar-se el cas de romandre els penjats en el lloc del suplici fins que eren substituïts per altres condemnats [2]. Tres soldats westfalians foren arcabussejats el dia 6 de març del mateix any davant la Catedral, per haver robat els vasos sagrats d'aquest temple i de la Col·legiata de Sant Feliu.

L'any 1855 varen tenir lloc a Girona 19 afusellaments. Un dels condemnats fou el coronel de cavalleria carlí Marcelí Gonfaus («Marçal»), que va remarcar-se en la guerra dels Matiners. Gonfaus ja havia estat a punt d'ésser executat, a Girona mateix, l'any 1849; però, quan ja tenia els ulls envenats davant del pelotó que havia de complir la terrible sentència, arribà el coronel Oraà amb l'indult que noblement havia sol·licitat, recordant que Gonfaus, en l'acció d'Amer, li havia perdonat la vida i l'havia alliberat, com a premi al seu heroisme. Carles VII va concedir a la vídua de Gonfaus el títol de «Comtessa de Marçal» [3].

(1) Des del mes d'agost del 1462 al mes de maig del 1463 varen tenir lloc a Girona 55 execucions capitals (Camós, *op. cit.*). — (2) Carles Rahola, *El botxí en funcions* i *Una visió macabra (La dominació napoleònica a Girona).*— (3) Josep Llord, *Campanya montemolinista de Catalunya o Guerra dels Matiners* (Barcelona).

Des d'aleshores les execucions esdevenen cada vegada més rares. L'any 1884 (són molts els que encara recorden aquella diada de dol a Girona) foren afusellats els militars Ferrández i Bellés. Després solament hi ha hagut dues execucions: una el 1895 i l'altra el 1913, i encara aquesta a porta tancada.

Dels 508 sentenciats a què ens hem referit abans, 208 eren fills de la província de Girona, 106 d'altres províncies, 163 estrangers i 31 d'«ignorada procedència».

Durant el segle XVIIIè els cadàvers dels ajusticiats eren enterrats en el claustre del convent del Carme, i per a evitar el perill d'infecció hom els tirava a sobre algunes quarteres de calç viva [1]. Ara, dins un ambient burocràtic, un frondós *palo santo* estén la seva ombra protectora damunt del claustre, els ocells hi canten esbojarradament i hom ha tornat a obrir l'antic pou de pedra dels monjos, que és al mig del pati.

No volem allargar més aquesta nota macabra, que contrastarà amb les notes de llum que hi pugui haver en aquest llibre; tanmateix, enemics com som, per sentiment i per raó, de la pena de mort, desitgem que la silueta sinistra del botxí no torni a dreçar-se, tot i que sigui, com ara està legislat, dins el clos de la presó, a la noble Girona.

(1) Enric C. Girbal, *Noticias sobre los antiguos gremios y cofradías de Gerona. Cofradía de la Purísima Sangre de N. S. Jesucristo* («Revista de Gerona», 1887).

CAPITELLS DEL CLAUSTRE DE LA CATEDRAL

De "L'Arquit. Rom. a Cat.",
de J. Puig i Cadafalch

CAPITELL DEL CLAUSTRE DE LA CATEDRAL, REPRESENTANT LA CREACIÓ I EL PECAT D'ADAM I EVA

De "L'Arquit. Rom. a Cat,",
de J. Puig i Cadafalch

Art gòtic modern

L'església del Mercadal.—Antigament aquesta església era sufragània de la parròquia de Sant Feliu i era anomenada Sant Feliu del Mercadal. Després va ésser de Santa Eulària, i des del segle xv^{è} és de Santa Susanna.

Del primitiu temple romànic només resta una porta que fou trobada temps enrera, amb ocasió de les obres de restauració del temple, i reconstruïda a la banda de Migdia. El conjunt d'aquesta porta és concís i graciós. Conté un arc concèntric amb el de l'entrada, que s'obre cap a l'exterior, emparant un altre arc cilíndric, amb estries cargolades, sostingut per dues columnes, amb llurs corresponents base i capitell.

El temple ogival començà d'ésser restaurat l'any 1901, però les obres es varen haver de sosprendre aviat i no foren represes fins al 1923.

El campanar actual, gòtic, de pedra gironina, molt més alt que l'antic, s'aixeca sobre un cos quadrangular i es compon de vuit piràmides laterals amb dotze flors a cadascuna, dominades per una piràmide central que ostenta també dotze flors a cada aresta i és coronada per la Creu.

Aquest campanar ha estat molt discutit. Alguns l'han trobat pretensiós i migrat. No afegeix res, s'ha dit, a la bellesa monumental de Girona. I no ha mancat qui ha trobat a mancar el campanar senzill i humil d'altres dies, que tenia almenys la pàtina ennoblidora de les coses velles.

Església del Sagrat Cor. — Fou començada aquesta església l'any 1886 i acabada l'any 1901. Es gòtica, de pedra, de tres naus, separades per esveltes columnes. La façana és senzilla i ostenta aquesta inscripció: *Sacro cordi Jesu diocesis gerund. Hoc templum dicat. 14 junii 1901.*

Una de les campanes de les dues altes torres d'aquest temple porta gravada la següent inscripció, evocadora del setge de 1808: «Em dic Miquela. En el siti de l'any vuit em trossejaren els francesos. Refosa després, tocava a foc, i ara l'Ajuntament em dóna al Sagrat Cor de Jesús per anunciar ses festes i ses glòries. 1901».

Esglésies i capelles de Girona obertes al culte [1]

Mare de Déu de la Pietat, en el Pont Major.

Sant Pere de Galligans, en el barri de Sant Pere. Abans era monestir de benedictins.

Mare de Déu dels Àngels, en el Convent de Caputxines.

Sant Feliu, abans també Santa Maria extramurs. Excol·legiata.

Sant Lluc. És de la comunitat de beneficiats de

(1) Vegeu: Monsalvatge i Fossas, *Nomenclator histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios i capillas de la provincia de Gerona,* tres volums (Olot, 1908, 1909 i 1910). El reverend rector de la Parròquia Major de Sant Feliu, mossèn Lluís Puigmitjà, ens ha facilitat algues dades que ens mancaven per a completar aquesta relació. Consti el nostre agraïment.

la Catedral, i se'n serveixen per a algunes funcions les monges de l'Immaculat Cor de Maria.

Capella de les religioses del Cor de Maria.

Sant Mateu. Era la capella de la Pia Almoina. Avui és a càrrec de les Escolàpies.

Santa Maria. Catedral Basílica.

Sant Martí. Església del Seminari Conciliar.

Mare de Déu del Carme. Havia estat església del convent de Carmelitans.

Sant Felip Neri. Petita capella prop del Castell Vescomtal.

Sant Josep. Església de les monges Josefines.

Mare de Déu dels Dolors. Capella de la confraria dels Dolors, anomenada també de la Mercè, per estar edificada al costat de l'església d'aquest nom.

Capella de Santa Catarina de Siena, en el convent de Dominiques Terciàries.

Sagrat Cor de Jesús. Església a càrrec dels Jesuïtes.

Capella del Cementiri.

Capella del Convent d'Adoratrius.

Capella de les Germanetes dels Pobres.

Capella de les monges Carmelitanes.

Església de l'Hospital de Santa Catarina.

Capella de l'Hospici Provincial.

Santa Susanna. Església del Mercadal.

Santa Maria de Cadins. Església de les Bernardes.

Capella de Sant Domènec, en el Convent de Dominiques.

Santa Maria Auxiliadora, en el Convent i Granja dels Salesians.

Capella en el Palau episcopal.

Capella de Nostra Dona del Pilar, en el barri de Pedret. Hom hi celebra missa els dies de festa. És força antiga; l'any passat fou restaurada.

Capella del Calvari, a Les Pedreres. També hi és celebrada missa els dies de festa i és molt visitada, especialment per la Quaresma.

Capella de les religioses del Cor de Maria.

Capella de les religioses filles de Sant Josep («butinyanes»).

Capella de les religioses germanes de Sant Josep, vetlladores.

Capella dels religiosos del Cor de Maria. Missioners del P. Claret.

Capella del Patronat dels Lluïsos.

Capella de l'Asil de Sacerdots. No és pública.

Hi ha altres capelles, de caràcter privat, en cases particulars.

Les campanes de Girona.—Si les pedres gironines han estat cantades pels poetes, no ho han pas estat, que nosaltres sapiguem, en estrofes sonores, les campanes que coronen els seus temples.

Les campanes de la Catedral i de l'excollegiata de Sant Feliu tenen una vida i una història que haurien d'ésser glossades per la ploma d'un poeta i d'un historiaire. Aquestes campanes obscures evoquen, com les mateixes pedres daurades o grises, molts records de glòria i de dolor. En els moments culminants de la nostra història, elles, des del cim de les altes torres vigilants, han estat la veu vibrant de la ciutat per a animar-la a la lluita,

per a anunciar la seva dissort, o per a cantar a tot vent les hores lluminoses i exultants de la victòria.

Quan les campanes de Girona branden, allà dalt, prop dels núvols i els estels, una profunda extremitud commou fins a llurs arrels els monuments en els quals els avantpassats posaren llur art i llur fe. ¿Quin poeta podria dir-ne la solemnitat imponent, en el silenci de la nit, quan la tramuntana heroica travessa les muntanyes, es desferma sobre les valls i converteix la Devesa en un orgue immens? ¿Qui trobaria accents prou purs per a donar idea de llur dolcesa en l'hora exquisida del crepuscle, quan la veu de l'Àngelus s'estén lentament damunt la ciutat? ¿Qui podria dir l'emoció inefable que corprèn, quan les torna a sentir, el qui ha estat absent de la pàtria i, pelegrí de terres llunyanes, torna un dia amb el cor ple d'enyorança?...

Si ens trobem fora de la ciutat, al cim d'una muntanya o al mig d'un bosc, no podem sentir sense una pregona emoció aquestes campanes evocadores. I és que elles són, per damunt de tot, la veu de la ciutat, i per elles parlen els segles exhaurits, el mateix en els jorns de pau que l'han feta bella i treballadora, que en els jorns de guerra que han immortalitzat el seu nom.

IV

LES FORTIFICACIONS

Construccions primitives

El mur ciclopi.—A l'època ibèrica hem d'atribuir els anomenats «murs ciclopis» de Girona, situats en un pati de l'antic edifici dels Estudis Generals o Universitat, vulgarment conegut per «Les Àguiles», a la plaça de Sant Domènec, bon xic allunyats de la curiositat del turista.

Aquests murs, estudiats per primera vegada pel benemèrit patrici senyor Martorell i Penya [1] l'any 1871, junt amb Botet i Sisó i Pujol i Camps, corren de NO. a SE. en una extensió d'uns 80 metres i estan formats per grosses pedres de 1 fins a 3'60 m. de llargada per 0'58 a 1'80 d'alçària, posades sense ordre i ajuntades per altres pedres més petites. Sembla que la muralla ciclòpia, que en alguns indrets té encara uns 5 m. d'alçada,

(1) *Apuntes arqueológicos* (Barcelona 1879).

continuaria sense interrupció fins a la Torre de Gironella.

Un altre arquèoleg il·lustre, M. Pierre Paris, que també ha tractat dels murs ciclopis, escriu: «Aquestes pedres estan amuntegades sense ordre, segons llurs dimensions i llur forma, i entre elles hi ha introduïts elements més petits, alguns dels quals només tenen 15 o 20 cm. Martorell creu que són «potser» restauracions molt posteriors a la construcció del mur; però més aviat hi hem de reconèixer un senzill *bocage*, seguint el sistema ben conegut» (1).

Qui varen ésser llurs constructors? ¿De quines terres procedien? ¿Quin era llur grau de civilització? Segons el senyor Puig i Cadafalch (2), els murs ciclopis indiquen ja l'existència de nuclis de colonització, centres de forasters que es defensen dels bàrbars habitants del país, que mercadegen amb ells, però sense arribar a estendre d'un mode decisiu llur cultura. Pertanyen a diferents èpoques remotíssimes, llurs constructors procedeixen de llunyans països inconeguts, i implanten llur mode de construir només en el tros de terra que, en lluita constant amb la gent del terrer, poden apropiar-se. Al voltant d'aquestes ciutats megalítiques continuen aixecant-se les primitives barraques de fang i pedres, i les coves, amb llurs habitants gairebé en ple salvatgisme i amb llurs eines primitives de ceràmica mal treballada i pedra polida.

(1) *Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive* (París, 1903). —(2) *Op. cit.*

El campanar i l'absis de l'Excol·legiata de Sant Feliu

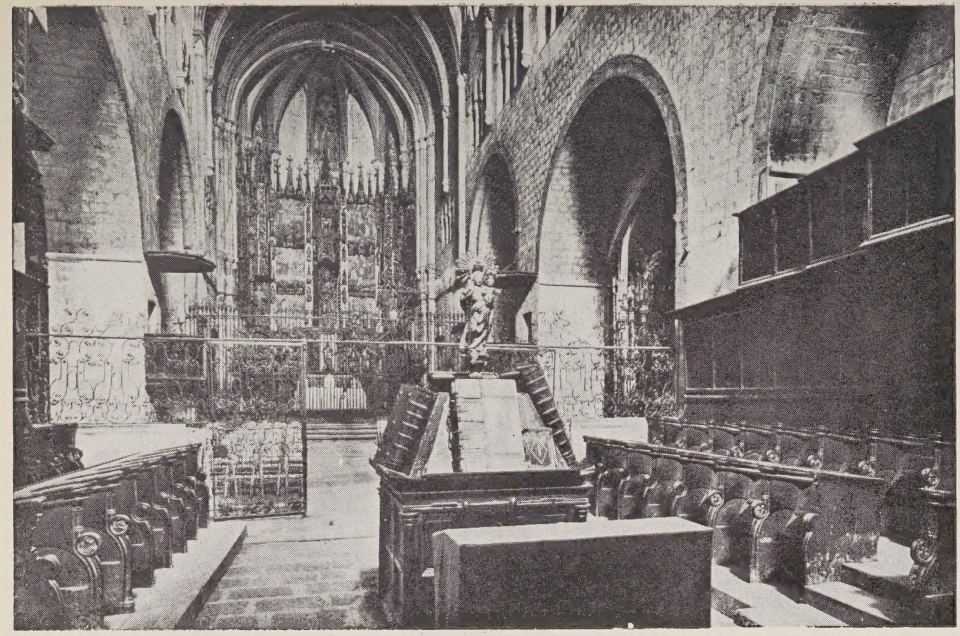

INTERIOR DE L'EXCOL·LEGIATA DE SANT FELIU

Cl. Soc. Atr. Forasters,
de Barcelona

Altres escriptors, potser sense tenir en compte la gran diferència que hi ha entre la manera de construir dels ibers i els romans, creuen que la muralla ciclòpia de Girona és romana, construïda en el segle III a. de C. «Es poc definida i precisada», escriu un d'ells, «l'arqueologia romana del segle III abans de J. C., a la que s'hauran d'adjudicar monuments que s'han assenyalat com de temps anterior o posterior. El prejudici micenià darrerament s'ha ensenyorit de la voluntat dels arqueòlegs, desviant l'estudi dels segles III i II abans de J. C., als que pertanyen monuments tan importants com les muralles dites ciclòpies de Tarragona, Girona, Mur i altres» (1).

Malgrat l'autoritat del citat publicista, sembla més fonamentada l'opinió del doctor Bosch i Gimpera, segons el qual els murs ciclopis gironins, com els de Tarragona, poden ésser atribuïts al segle VI^è-IV^è a. C. (2); conclusió que ha estat deduïda després d'un detingut examen de la tècnica constructiva de les muralles tarragonines, emparentades amb les gregues d'Empúries, i de l'estratigrafia allí existent; així hom ha donat un gran pas per a la solució del problema. Potser si fossin fetes excavacions en el lloc on hi ha els murs ciclopis de Girona, hom podria arribar a la mateixa conclusió.

Aquests forasters als quals es refereix Puig i Cadafalch són els qui, davant la sorpresa dels

(1) Carreras i Candi, *Geografia General de Catalunya. Catalunya* (Barcelona). — (2) *Prehistòria Catalana* (Barcelona, 1919).

primitius habitants del país (els mateixos potser de les coves de Sant Julià de Ramis, d'Anglès i de Llorà), posen rudimentàriament els primers carreus de la que, sota la dominació romana, serà la «Ciutat llatina» i després la Girona cristiana, on tindran plena florida l'art romànic i el gòtic, on les arts i les lletres faran esplèndida eclosió, i on l'esperit patriòtic inspirarà altes gestes i heroics sacrificis.

En el llarg rosari dels segles, en la ruta lenta i penosa vers la civilització, aquests homes ombrívols que apareixen davant la imaginació mig nus, coberts amb pells, d'aspecte concentrat i ferotge, que han de lluitar amb altres homes encara més retardats que ells i amb tota mena d'enemics naturals, procurant-se amb penes i treballs les coses més necessàries a la vida, assenyalen ja a Girona un moment important, aportant-hi una certa cultura i una organització social i política que, per bé que embrionària, ni els mateixos romans no podran destruir.

Nosaltres no podem pas pensar sense certa emoció en aquest moment llunyà i imprecís en què uns homes l'origen dels quals encara ens és inconegut i tal vegada ho serà sempre més, vénen a establir-se en aquestes terres, entre la muntanya i el riu, i funden Girona, aprofitant els elements que ací troben. Davant l'home de les cavernes, que encara es troba ça i lla, però que ja va desapareixent, ells representen una superioritat ben palesa. Quan aquests primitius constructors posen els primers carreus de les muralles ibèri-

ques, utilitzant les pedreres verges del país, podem dir que ja comença a dibuixar-se en l'aire la silueta de la Ciutat futura, que anirà aixecant-se a la vora del riu Undàrius, en el qual es reflectiran totes les seves glòries i tots els seus dolors.

Construccions medievals

La Torre de Gironella.—Imponent, en un dels llocs més elevats de la ciutat, aquesta torre primitivament formava part del recinte romà. De la seva solidesa donarà idea el fet que els jueus gironins fessin llurs préstecs sota la fórmula de: «mentre resti en peu la Torre Gironella».

«E d'amunt, sobre tot», diu el cronista Desclot, «al pus alt loc de la ciutat... ha una torre qui és molt bella, fort e alta, de gros mur, de pedra e de calç. E ha nom la Torre Geronella; e aquí es la major força de la ciutat...»

L'antiga fortalesa va esfondrar-se sobtadament el dia 31 de maig del 1404 i fou reconstruïda l'any 1412. El 1462 va refugiar-s'hi la reina Joana amb el seu primogènit el príncep Ferran, assetjats per les forces de la Generalitat de Catalunya i defensats pels pagesos de remença. El governador Pere de Rocabertí va fer-hi construir aleshores un cinturó de marlets, els quals foren enderrocats l'any 1640.

La Torre de Gironella va ésser teatre d'heroica resistència durant el setge de 1809, i els francesos

varen destruir-la, per ordre de Napoleó, en abandonar la ciutat, l'any 1814.

«Presó de reis, refugi de jueus perseguits, palau de bisbes soldats, orgull d'una ciutadania generosa i batalladora, el seu nom va sempre unit amb el dels defensors i dels màrtirs de la grandesa de la pàtria, i és evocadora de la vida i de la fortitud dels Cardona, Verntallat, Sampsó, Rocabertí...» (1).

Des de la Torre de Gironella, embolcallada d'eura, el viatger contempla la vall de Sant Daniel. El paisatge és idíl·lic i suau. Hi ha tota una gama de tons verds, grocs i rogencs, uns camps de línies fines, unes muntanyoles coronades de pins. I abaix, prop del Galligans, el convent de monges benedictines, amb un hort espaiós i alegre i un claustre que hom endevina com un dolç recés.

Aquesta vall (Bertrana ho ha dit molt bé) «és una petita meravella pessebrística. Talment un hom l'albira íntima, entendridora i pura. Ensementada de casetes pintoresques, com de suro, solcada de torrents manyacs i viaranys abscondits, rodejada de comes suaus, arrecerada per bosquets i embellida per quintanes, flaira a molsa i esparreguera» (2).

L'ànima s'abstreu allí dalt en la contemplació. I la Torre de Gironella, amb les seves ferides cobertes d'eura i amb els seus grans blocs escrostonats que rodolen pels pendissos, apar aleshores més ombrí-

(1) Monsalvatge i Pla, *Terra de gestes i de beutat. Girona.* — (2) *Foranies gironines (El meu amic Pellini i altres contes).*

vola, més imponent, més dramàtica en la seva desolació inenarrable...

El castell de Montjuïc.—El castell de Montjuïc va ésser construït l'any 1653, «a expenses de Sa Majestat», per tal de defensar la ciutat contra els repetits atacs dels francesos en aquella època. La muntanya al cim de la qual s'aixeca el castell s'anomena Montjuïc (primitivament s'anomenava Barufa), per haver-hi hagut en una de les seves faldes el cementiri de la jueria gironina.

El castell formava un gran quadrat, tenia fossanes i camins coberts en tot el seu perímetre, dominava la ciutat i el pla, i degut a l'escassa vegetació de la muntanya, tenia molts avantatges de visualitat i seguretat. El defensaven quatre torres exteriors, estratègicament construïdes, des de les quals hom dominava els camins accessibles.

L'any 1675, en les guerres amb Lluís XIV de França, Montjuïc va ésser pres pel mariscal comte de Schömberg, el qual va retirar-se després inopinadament.

Durant la guerra napoleònica, Montjuïc fou un dels principals objectius de l'enemic per tal de vèncer la tenacitat heroica dels defensors de Girona. En el mes de juliol de 1808 el general Duhesme, amb 8.000 homes reforçats per la divisió Reille, atacà el castell i el baluard de Sant Pere, i fou desallotjat d'aquella muntanya, el 16 d'agost, pel comte de Caldagués. En el mes de juny de 1809 els francesos varen establir dues bateries contra el castell, intentaren assaltar-lo en la nit del 4 al 5

de juliol, i varen repetir llurs furiosos atacs en la nit del 7 al 8 del mateix mes. La guarnició va haver d'abandonar-lo el dia 11, convertit gairebé en un munt de ruïnes.

Durant aquella lluita varen desenrotllar-se episodis heroics com el del noi Llucianet Ansió, que, malgrat d'haver estat greument ferit, no va voler deixar de tocar el tambor, fins que varen esgotar-se les seves forces, per tal que els seus companys poguessin lliurar-se de les bombes [1].

Una de les torres exteriors (la de Sant Joan) va volar, per descuit d'un artiller, el dia 8 de juliol, causant 18 morts i 6 ferits. En aquella ocasió va demostrar el seu admirable tremp d'ànima l'heroïna Maria Àngela Bivern, de la Companyia de Santa Bàrbara.

Les pedres de Montjuïc, llegim en el llibre de Monsalvatge i Pla, «solament han sentit vora seu el bes de la mort i l'empremta de les bales; cada una ha copsat l'engúnia del darrer moment d'un moribund, i es sent dintre seu l'eterna maledicció d'un fat dolorós : elles no han sentit encara la carícia acaronadora dels camps fecunds, de les fruites saboroses, de les flors esclatants, de tot el que s'enriola al bes del sol i canta la cançó esplendorosa de la Vida».

Avui en la gran plaça d'armes del castell i pels seus pendents i els seus voltants pasturen tranquilament, sota la llum rosada de la posta, els xais i les ovelles, i els pastors cerquen refugi,

(1) Carles Rahola, *Visions Històriques*.

mentre la pluja cau o el vent es desferma, sota les voltes que se'n van a terra... Potser, sota les tremoloses estrelles de les nits d'hivern, la tramuntana furiosa, en passar damunt les ruïnes de Montjuïc, tributa el seu homenatge, en una lamentació profunda, als qui, als dos costats de la bretxa sagnant, varen lluitar orbament, amb odi instintiu, per a agermanar-se després en la mort.

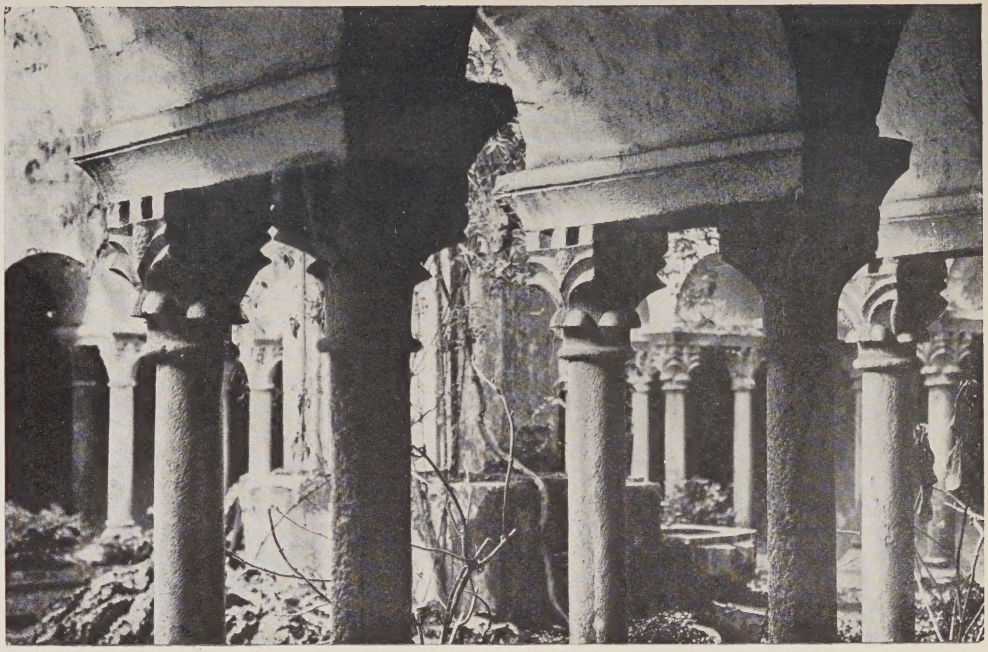

Claustre del Monestir de Sant Daniel (segle XIIIè)

Cl. Institut d'Estudis Cat.

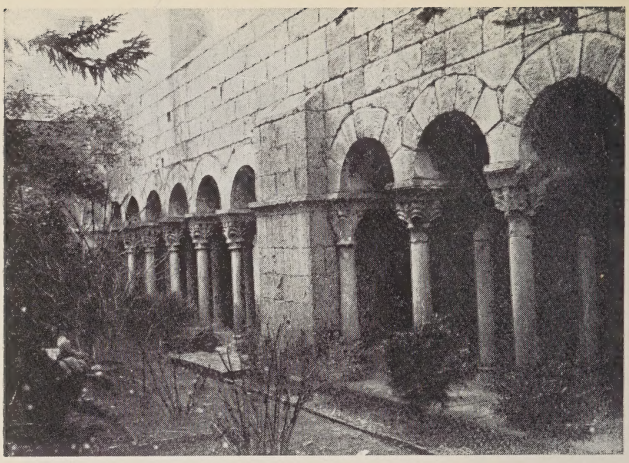

Claustre romànic del Monestir dè Sant Daniel (s. xiiiè)

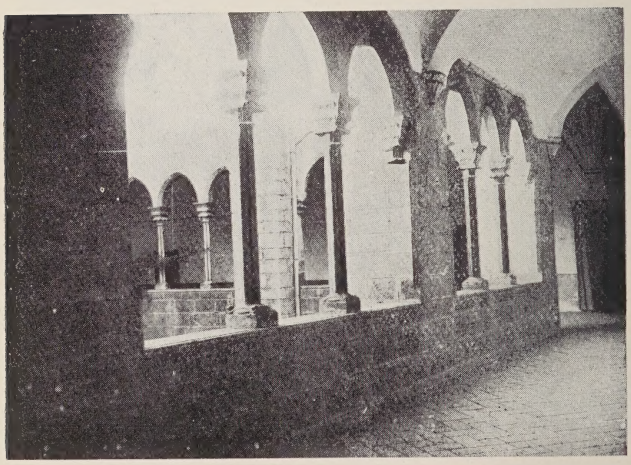

Claustre gòtic del Monestir de Sant Daniel (s. xvè)

Cl. G. Gaillard

V

ELS MONUMENTS I EDIFICIS CIVILS

Art romà

El mosaic romà.—Aquest mosaic fou descobert l'any 1876 al pla de Girona, a la torre de Bell Lloc, i pertany, segons el P. Fita, al segle III de la nostra era. El tema són els jocs hípics del circ romà; les dimensions, 7'08 per 3'42 metres. Es sobretot interessant aquest mosaic per haver-se conservat la part que representa l'*oppidum,* per on entraven els carros en lluita, i la *spina,* veient-s'hi clarament el *pulvenar,* que s'aixecava sobre la porta *pompae,* i les *carceres,* on els carros esperaven el senyal per començar la cursa.

El dibuix del mosaic representa el moment en què, assolida la victòria per un dels lluitadors, acaba un *missus* o carrera, que cloïa un dels actes en què es dividia l'espectacle.

Les inscripcions de les quadrigues són gregues llatinitzades. Hi ha la signatura *Cecilianvs fecit,*

nom que es repeteix sovint a les làpides de Tarragona i als epigrames de Marcial i que podria ésser, com indica Puig i Cadafalch, d'un artista català.

Es de doldre que una obra tan remarcable de l'art romà a la nostra terra, no pugui ésser estudiada i admirada en el mateix indret o en altre lloc on pogués ésser degudament conservada [1]. Si un dia, per un bell atzar, l'arada dels nostres pagesos va tornar insospitadament a la llum, després de tants segles, aquest mosaic representatiu d'una de les cabdals festes romanes, no fou pas amb el designi que tornés a ésser colgat, sinó per tal que poguessin admirar-lo tots els qui senten la noble curiositat de les coses que foren.

Art musulmà i romànic

Els Banys Arabs.—Prop de l'Excollegiata de Sant Feliu, a les Caputxines, hi ha un dels monuments més interessants de la ciutat: els Banys Arabs. A la curiositat que desvetlla la seva contemplació s'afegeix quelcom de misteriós, pel caràcter de rigorosa clausura d'aquell convent. El visitant resta admirat en veure tot d'una aquell templet bell i harmònic, amb les seves esveltes columnes amanyagades per la dolça llum que davalla de la cupulina.

Heus ací com el descrivia Laborde a principis

(1) Ja fa temps que el mosaic de Bell Lloc està tapat amb teules.

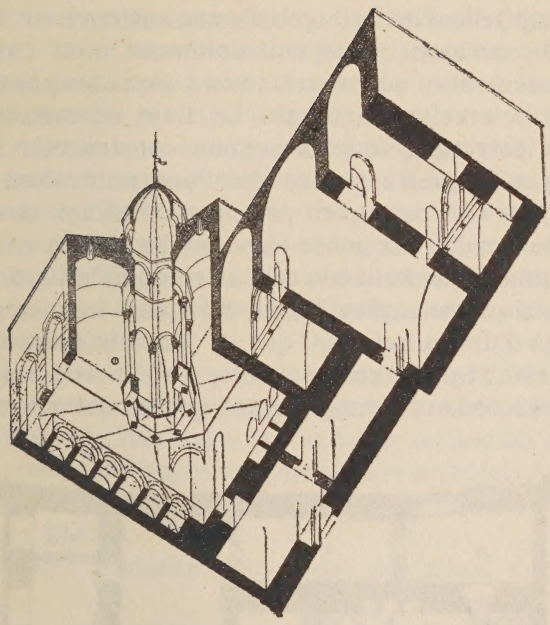

PERSPECTIVA DELS BANYS DE GIRONA

(Extret de *L'Arquitectura Romànica a Catalunya*, de J. Puig i Cadafalch)

del segle passat: «Aquesta construcció es compon d'un estilobat octagonal, a una alçada de recolze, damunt del qual s'aixequen vuit columnes ornades de capitells d'un bell treball, que sostenen un àtic també octàgon; altres vuit columnes molt curtes reposen sobre aquest àtic i són coronades per una cúpula esvelta i lleugera. La llum es comunica pels intèrvals d'aquesta segona construcció. Les pedres d'aquesta cúpula són d'una naturalesa esponjosa i no carreguen pas massa l'edifici; la volta de la sala neix sobre els capitells de les grans columnes i descriu una corba prolongada i ardida; en els quatre angles, forma un pany trencat per mitjà d'un arc rebaixat que és junt als murs collaterals: tot és executat amb pedra molt formosa que recorda un brunyit igual que el del marbre.

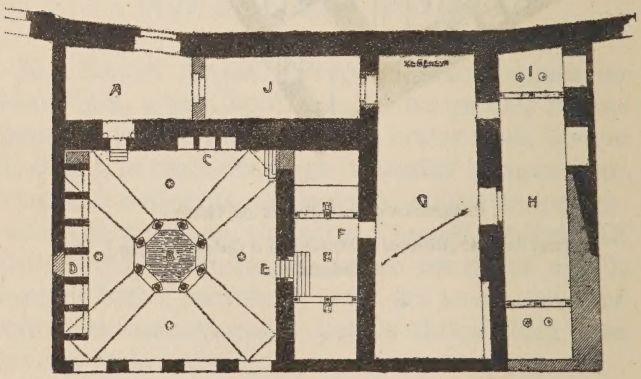

PLANTA DELS BANYS ARABS

(Extret de *L'Arquitectura Romànica a Catalunya*, de J. Puig i Cadafalch)

Els quatre costats són foradats per quatre portes: una d'elles és adornada amb moltes columnetes adossades als murs, del damunt de les quals surten les cintres o arcades que es tornen a ajuntar a la volta. Les columnes reposen sobre banquetes, sota les quals hi ha obertures que potser servien per guardar el calçat dels qui entraven als banys, el mateix que els nínxols que hom veu sobre la cara lateral, a la dreta, servien per guardar llurs vestits» (1).

Avui ja no es pot veure el conjunt del monument com el veié Laborde, car la sala al mig de la qual s'aixeca el templet ha estat desfigurada amb altres construccions.

Un benemèrit cronista gironí, Enric C. Girbal, va demostrar documentalment que els Banys Arabs són del segle XII^{è} i foren restaurats a les darreries del segle XIII^{è}, per haver estat fets malbé quan la invasió del rei de França Felip l'Ardit, l'any 1285 (2).

Puig i Cadafalch ha posat de relleu, després

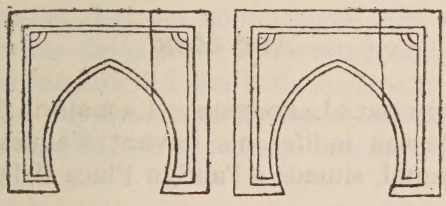

ARCADES DELS BANYS ARABS

(1) *Op. cit.* — (2) *Estudio histórico-artístico acerca de los llamados Baños Arabes, de Gerona* (Girona, 1888).

d'una acurada investigació, que aquest monument és musulmà, però executat amb temes romànics, com els mateixos capitells, que tenen totes les característiques de la tretzena centúria. «Difícilment», diu, «en cap edifici català es trobarà que la influència moresca arribi més enllà en el conjunt arquitectònic, mentre és nul·la en els detalls i en els temes decoratius» [1].

Aquest monument ha estat salvat, per fi, gràcies a una iniciativa ben acollida per la Diputació de Girona, el president de la qual i l'abadessa de les Caputxines varen signar, el dia 8 de març d'aquest any, l'escriptura de conveni per a separar de la clausura religiosa, restaurar i habilitar per a la visita pública els Banys Arabs.

Ara el que cal és que la restauració, parcial o total, sigui feta amb un gran seny i amb tota cura. Sortosament, a parer dels tècnics, han estat trobades en algunes dependències de l'austeríssim cenobi tots o gairebé tots els elements que integraven aquella original construcció.

Art gòtic

La Font dels Lledoners.—La majoria dels vianants passen indiferents davant d'aquesta font monumental, situada a l'antiga Plaça dels Lledo-

(1) *L'Arquitectura Romànica a Catalunya.* Veg. també, del mateix autor, *Els Banys de Girona i la influència moresca a Catalunya* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», 1913-1914).

ners (avui de Santiago Rossinyol), prop del palau del Bisbe i de la Catedral... Tanmateix, aquesta font, ha dit un dels arquitectes estrangers que l'han vista (Schulcz Ferencz, 1868), «és la més important de totes les fonts públiques de l'Edat Mitjana que jo conec a Espanya».

Construïda pel bisbe Bernat de Pau (1436-1457), aquesta font no té a penes altre motiu decoratiu que el paó heràldic d'aquest prelat, al dos costats del frontis i al mig : aquest darrer sobremuntat per la mitra. L'aigua hi era portada d'una deu que s'ha perdut o està obstruïda, des de la muntanya del Calvari, per una llarga conducció, i rajava per la boca de tres testes de lleó, avui completament desfigurades.

El nom d'aquesta fontana prové dels lledoners que hi havia en aquella plaça i que foren arrancats, com els arbres d'altres indrets, amb motiu dels setges de 1808 i 1809.

Amb molt bon encert, aquesta font va ésser arranjada temps enrera per l'Ajuntament i hom hi va fer unes plantacions. Ara torna a ésser bon xic abandonada. (Per què no mereixen més amor les coses belles del passat?) Una restauració acurada no seria pas difícil. I fóra bell, certament, que l'aigua pura que davallava de cap a Les Creus tornés a brollar-hi, joiosa i clara, com en altres dies.

La Casa de la Vila.—Aquest edifici, situat a la Plaça de la Constitució, no devia estar mancat d'interès; però avui és difícil de retrobar el seu antic caràcter a través de les innombrables modi-

ficacions que ha sofert. La part més antiga és del segle xvè. Schulcz Ferencz remarcà que la part més important era el vestíbul, on hi havia els pesos i mesures de la ciutat, al qual hom entra per tres grans portalades. El saló de sessions, verament sumptuós, fou restaurat l'any 1916. Tot ell és de nobles materials. Es remarcable el plafó d'estil del Renaixement.

Al fons de l'edifici consistorial hi havia la capella de Sant Miquel, construïda l'any 1493 i enderrocada el 1860 amb motiu de la restauració de l'antic teatre de les Comèdies. En aquesta capella hi havia la campana del rellotge de la ciutat, amb aquesta curiosa inscripció : *Dominando el abominable Napoleón en 1813, mientras sus esclavos repicaban por la celebridad de los días del tirano, se rompió esta campana, y reinando D. Fernando 7.º en 1816, de órden del Muy Ilustre Ayuntamiento, fué renovada, siendo comisionados D. Ramon de Manresa y D. Joseph Mercader. — Esteban Puig, Gerundense, me fecit* (1).

La façana de la Casa de la Vila no té la grandiositat que escauria i que podria tenir, sobretot si fos adquirit, per a ampliació dels serveis municipals, l'edifici del costat, en el qual hi havia instal·lats el Banc i la Taula de la ciutat, concedits per la reina Maria, com a lloctinent general d'Alfons IV, l'any 1443.

Hom ha tingut fa poc l'encertada idea, digna

(1) Carles Rahola, *Les commemoracions napoleòniques (La dominació napoleònica a Girona).*

d'imitació pels propietaris d'altres casals gironins, de treure l'arrebossat que tapava i enlletgia la pedra picada i els escuts de la dita façana, novament ennoblida.

Entre les dependències de la Casa Consistorial hem de parlar especialment de l'Arxiu, que és molt notable, instal·lat en el segon pis i arranjat fa poc. Conté nombrosos documents en lletra gòtica i relligats en volums anomenats *Llibre Verd, Llibre Groc* i *Llibre Vermell* (aquest darrer, del temps d'Alfons I, és el més antic); els manuals d'acords són des de l'any 1345, per bé que, malauradament, en manquen alguns; un llibre de còpies de «privilegis i notícies curioses», i un altre de «privilegis i memòries de la ciutat»; una nodrida col·lecció de lletres reials, i una altra de pergamins consistents en privilegis, concessions, escriptures, etc., alguns dels quals es remunten al segle XII^{è}, i, de l'època moderna, la documentació de la guerra i la dominació francesa.

No cal dir que hom ha tret, i encara pot treure, un gran profit dels documents d'aquest arxiu per a la història local. Els nostres historiadors n'han tret materials abundosos i interessants. N'hi haurà prou de recordar, entre els gironins, Julià de Chia. Eduard C. Girbal, Emili Grahit, Celestí Pujol i Camps i Joaquim Botet i Sisó, els quals, que nosaltres recordem (ens dol de dir-ho) a penes han tingut continuadors a Girona, malgrat la florida dels estudis històrics a Catalunya en aquests darrers anys.

Es conserva també a la Casa de la Vila la glo-

riosa bandera del regiment d'Ultònia, que surt en les grans solemnitats cíviques i religioses.

Art neoclàssic

Casa de Correus i Telègrafs. — La majoria dels serveis públics estan installats en antics convents. Entre els moderns edificis públics cal esmentar, ultra el Banc d'Espanya, a la carretera de Barcelona, el de Correus i Telègrafs, el qual està situat al començament de l'avinguda de Jaume I i té un aspecte força monumental. La façana és de rajola vermella, amb columnes de pedra picada i grups escultòrics al mig, en el primer pis. Els capitells de les pilastres i les carteles del cornisament són de formes geomètriques. Corona l'edifici una airosa cupulina. El dia de sant Narcís de l'any 1920 fou posada la primera pedra, però les obres no van ésser acabades fins al 1922, i el 1.er d'abril començaren de funcionar-hi, per fi, els serveis de Correus i Telègrafs, que han quedat dignament installats.

Teatre Principal. — Aquest teatre va ésser construït l'any 1860 i inaugurat el dia de Sant Narcís del mateix any amb l'òpera *La Traviata* de Verdi. L'Ajuntament va posar-li el nom de Teatre de la Reina, a honor d'Isabel II. Destronada aquesta dama, arran de la revolució del 1868, hom va canviar aquella denominació per la de Teatre Principal, perfectament vulgar i demo-

cràtica. (¿Per què no anomenar-lo, per exemple, Teatre de la Ciutat?... El Teatre hauria d'ésser, de nom i de fet, noble expansió de la ciutadania gironina, democràtica i aristocràtica alhora, sense els baixos instints plebeus que de vegades hom constata en tots els estaments socials).

El Teatre Principal forma part del conjunt d'edificacions de l'Ajuntament, la qual cosa acaba de donar-li encara un caràcter més ciutadà. Hom hi puja per una ampla graonada de pedra. Hi ha platea i tres pisos. La gran sala té 17'60 m. de llarg per 17'20 d'ample, i una alçada d'uns 13 m. El sostre, de forma esferoidal, és de fusta d'avet revestida de tela. Al centre, dins d'un gran cercle, hom veu la figura d'Apol, pare del Dia, marxant per l'Equador, en el carro del Sol tirat per quatre cavalls. Tot a l'entorn hi ha les figures de las muses Euterpe, Erato, Talia, Melpòmene i Terpsícore, al·legories de les arts i corones de llorer amb els noms de grans poetes, dramaturgs i compositors. Cal remarcar també la sala de descans.

Aquest teatre, que hauría d'ésser l'orgull de Girona, reuneix excel·lents condicions òptiques i acústiques, i ofereix, sobretot en les solemnitats assenyalades, un bellíssim aspecte. Des que fou construït, hom hi ha fet diverses reformes i reparacions. L'any 1928 foren tretes les llotges de la platea i augmentat el nombre de butaques.

Fou autor dels plans i director de les obres del Teatre Principal l'arquitecte provincial senyor Martí Sureda; va pintar el sostre i les decoracions l'escenògraf català Eusebi Lucini.

Segons les dades publicades per Girbal, el Teatre de Girona tenia, quan fou inaugurat, una cabuda suficient per a 1.050 espectadors. Hi havia 209 butaques, 30 llunetes, 20 seients fixos i 20 llotges a la platea, 19 llotges al primer pis (la del mig per a l'Ajuntament), 19 al segon i dues llotges, 69 seients fixos i 360 entrades generals al tercer pis [1].

Monuments commemoratius

Malgrat de les seves gestes, només hi ha dos monuments d'aquesta classe a Girona : el dedicat als defensors de la ciutat en els setges de 1808 i 1809 i un altre també commemoratiu de les mateixes gestes. El primer és al mig de la Plaça de la Independència i representa, en un grup escultòric de bronze, obra de Parera, el general Alvarez i el paisanatge en lluita contra l'invasor. El segon fou construït a l'angle SO. del baluard de Sant Francesc de Paula, prop de la Ronda del Dr. Robert, i consisteix en una columna estriada que recolza sobre un sòcol murat, decorat amb escuts, i sobre el capitell de la qual es dreça un lleó de pedra.

A més d'aquests dos monuments, i sols pel valor anecdòtic que té, esmentarem una migrada columna de pedra que hi ha al mig de la Plaça de l'Hospital i que, per la data que porta, un hom endevina que fou collocada allí per a com-

(1) *El Teatro en Gerona* («Revista de Gerona», 1893).

memorar la Constitució del 6 de juny del 1869 (la «nostra vertadera declaració de drets», segons Adolf Posada); aquesta columna va ésser jurada pel rei Amadeu de Savoia el dia 2 de gener del 1871.

No manquen a Girona personalitats i obres dignes d'ésser perpetuades en pedra o en bronze al mig de les noves vies ciutadanes. Un senzill monument a Tomàs Mieres, p. e., representaria el respecte a les consuetuds jurídiques gironines. Una sòbria estàtua de Lorenzana simbolitzaria l'agraïment de la ciutat a aquest bisbe benefactor. (Per cert, que ja va ésser projectat aquest monument i que, amb aquest designi, el genial escultor Miquel Blai, cap a l'any 1894, va modelar en guix el bust d'aquell il·lustre prelat i va fer un projecte que es deu conservar, segons el mateix autor va dir-nos, al Museu ó a la Diputació).

També escauria un petit obelisc, amb una inscripció lapidària, a l'edil esclarit (si poguéssim saber el seu nom) que va tenir la bella pensada de poblar i ordenar la Devesa, i a l'arquitecte i el jardiner que varen realitzar-la.

Els nobles casals gironins

Casa Carles.—Aquest casal, porticat, dóna un noble caient a la Plaça de la Constitució. És una de les poques cases senyorials gironines que s'han conservat com en altres temps, amb les seves grans sales i les seves galeries, on poden ésser

admirats sumptuosos mobles d'època i valuoses obres d'art, i el seu jardí recollit.

En el palau de Carles s'han estatjat, segons llegim en un dels historials del seu arxiu, «des de temps immemorial», reis i prínceps i mariscals, com Suchet, duc d'Albufera, en temps de la dominació francesa; Ferran VII, en tornar del captiveri de Valençay, l'any 1814; la reina Maria Cristina, en venir de l'emigració l'any 1844, amb les tres infantesses; el rei Amadeu de Savoia, en 1871; el venerable Joan Bosco, en 1886...

L'any 1802, «per especial privilegi», foren col·locades novament a la porta principal de Casa Carles les grans cadenes que podia usar com a demora reial. Aquestes cadenes simbòliques ja fa molts anys que han desaparegut; però encara hom pot veure a l'entrada les argolles de les quals eren penjades.

Casa Pastors.—Fou construïda a les darreries del segle xvi^è^ per a instal·lar-hi el Seminari. Després passà als senyors de Pastors. Durant el setge de 1809 fou estatge del general Alvarez de Castro, com podem veure per una làpida de marbre inaugurada pel rei Amadeu de Savoia l'any 1871. Conservà en part el seu antic esplendor fins a les darreries del segle passat.

Ja fa alguns anys que aquesta casa, que tant contribueix al bell conjunt de la plaça de la Catedral, és propietat de l'Ajuntament i hi són installats els serveis de justícia.

Casa Solterra (avui de Puig).—És una de les cases senyorials del Carrer de Ciutadans. Són remarcables la seva entrada, les seves sales, el seu jardí, amb una galeria gòtica, que ha estat reproduït per Santiago Rosinyol en alguns dels seus quadros.

El dia 7 de setembre de 1493 varen estatjar-s'hi els Reis Catòlics quan anaven a possessionar-se dels comtats de Rosselló i Cerdanya. El 14 de gener del 1710 aquesta casa va ésser molt ben aparellada per a rebre-hi l'arxiduc Carles d'Austria; i hom va fer-hi també molts preparatius, a començaments del 1808, per rebre-hi com calia a un gran personatge, Napoleó, que havia anunciat la seva vinguda a Catalunya.

Casa Burgués.—És al començament del Carrer de la Força. Són notables la seva entrada i la seva escala, en la qual es conserva un bell fris del Renaixement. Sobre una porta hom pot llegir aquesta patriòtica llegenda: *Omne solum forti patria est.* Una de les filles d'aquesta casa va maridar-se amb el general O'Donnell, comte de La Bisbal, heroi de la guerra contra els francesos i exiliat després per les seves idees liberals. En aquella mateixa època varen refugiar-s'hi les monges benedictines del monestir de Sant Daniel, que, com hem dit, fou convertit en hospital militar.

Casa Martínez Davalillos.—Al carrer de la Cort Reial hi ha una altra casa interessant, sobretot per les columnes del seu pati d'entrada i per

les pintures que encara es conserven en una de les seves sales. Aquesta casa pertanyia a Felip Martínez Davalillos, de la Reial Mestrança de Ronda, el qual, essent alcalde de Girona, aconseguí el privilegi per a què l'Ajuntament pogués ostentar la medalla dels setges. Sembla que Martínez Davalillos fou un dels ascendents dels comtes de l'Asalto, barons de les Quatre Torres i marquesos de Grinyó. Posseïa el susdit cavaller altres casals a Girona, com el del final del Carrer de l'Albareda que avui pertany al senyor Josep de Ribot, el qual l'ha restaurat en part, amb tota cura, treient-ne les lletjors que s'hi havien afegit i posant al descobert els carreus de pedra picada que ennobleixen l'entrada.

Casa del marquès de Camps.—Aquesta casa, situada gairebé a l'entrada del Carrer de l'Albareda, es compon de cinc cases petites que l'any 1641 varen refondre's en l'actual. És esplèndida, discretament senyorívola i molt ben distribuïda, amb un gran jardí i una galeria de tres arcs, assolellada. Entre els vells records, que tantes coses suggereixen, serva unes inscripcions fetes a les parets de la gran sala pels francesos que s'hi allotjaren, ara fa més de cent anys.

La noble casa de Camps evoca, entre altres, la figura de Josep Ramon de Camps i d'Avinyó (avi de l'actual marquès de Camps), el qual va distingir-se en els setges de 1808 i 1809, mentre el seu pare Francesc de Camps i de Font representava la ciutat, en comissió especial, a les corts de Ca-

dis. Una filla d'aquest, Narcisa de Camps i d'Avinyó, fou capitana de la gloriosa Companyia de Santa Bàrbara.

El temps, que tantes mudances porta, ha respectat aquest casal gairebé tal com fou en temps passats.

Palau dels Agullanes (avui casa de Fontcoberta).—Aquest casal està situat quasi en la part més baixa del conjunt monumental de la ciutat, al peu de les escales de Sant Martí i prop del Carrer dels Ciutadans. Una esplèndida arcada de punt rebaixat dóna entrada a un gran pati pel qual hom entra al palau. Els murs són ferms, en gran part de pedra; els contorns d'obertures, balconades i balustrades són de pedra picada.

Hi ha un jardí i un gran hort adossat. «Es tracta», ha dit l'arquitecte Jeroni Martorell, «d'una construcció de grans dimensions, traçada amb amplitud d'esperit i afinat gust artístic, com ho eren generalment els palaus senyorials dels segles XVII^è i XVIII^è».

El 20 de febrer del 1642 va allotjar-se en aquest casal, que aleshores era de Martí d'Agullana, el mariscal de Brezé, lloctinent del rei Lluís XIII de França i virrei de Catalunya. Aleshores fou tan ben aparellada la casa, que restà «per aposentar lo mateix rei» [1].

Tres noies de la casa Agullana, Francisca, Mag-

(1) *Memoria de la entrada del Sr. Mariscal de Brézé* (Manual d'acords de l'Ajuntament, de 1642).

dalena i Oròsia, varen prendre part en un certamen poètic celebrat l'any 1622 a Girona, la darrera amb una poesia catalana i castellana, imitació del Petrarca.

La visió del conjunt urbà de la Casa dels Agullanes i construccions veïnes «és un dels records més plaents i vigorosos de la visita a Girona» [1]. Aquest edifici va ésser catalogat per l'Institut d'Estudis Catalans, amb el nom de «Palau del Vescomtat», entre els monuments d'interès artístic i històric.

ALTRES CASES SENYORIALS.—Esmentarem, finalment, l'antic Palau de l'Ardiaca a la Plaça dels Lledoners; el casal de Bernat de Cardona, davant la Porta dels Apòstols, de la Catedral; la casa de Ferrer, estatge de l'Ateneu de Girona, al carrer de les Sabateries Velles, amb unes interessants pintures murals del vuitcents; la casa dels senyors Eres de Puig, al mateix carrer, amb una ampla portalada i una escala senyorívola; la casa de Berenguer, al Carrer de Ciutadans, en la qual va organitzar-se l'Associació Literària, que tant d'esplendor havia de donar a les nostres lletres; la casa de Massaguer, quasi contemporània, al mateix Carrer dels Ciutadans, adquirida fa poc per la Cambra de la Propietat Urbana, en els baixos de la qual hi ha el Banc de Préstecs i Descomptes...

(1) Jeroni Martorell, director del Servei de Conservació i Catalogació de Monuments de l'I. d'E. C., *Informe sobre el Palau del Vescomtat,* 1917 (Arxiu de la Diputació de Girona).

Els casals restaurats

Vàrem aludir en un altre treball a les cases nobiliàries de Girona dels segles XVII^è i XVIII^è, «algunes assenyadament restaurades, d'altres destruïdes o profanades amb bàrbares restauracions...» (1). Val la pena de donar a conèixer algunes de les primeres amb alguns detalls. Heu-vos-les ací.

Casa Pérez Xifra.—Aquest casal, antic estatge dels Caramany i els Foixà, situat a la Plaça de l'Oli i a la pujada de Sant Martí, estava molt mutilat i havia servit per a distints usos. Pertany als dits segles, per bé que en la part baixa hi ha rastres de construcció del s. XVI^è. La seva rehabilitació fou duta a terme refent tot el possible l'antiga distribució, acusada perfectament per les voltes. Al pati hom descegà uns arcs de bona època, penjà un passadís o llotja sobre volta i hi afegí unes piques i una balustrada de gran caràcter, que donen al conjunt, noble com en altre temps, un vell sabor.

Casa Salieti.—Es un notable conjunt arquitectònic de les darreries del segle XVI^è, situat al Carrer de Ciutadans i format per un pati, una sala-estrada, una galeria claustral i una saleta veïna.

El pati d'aquest casal fou graciosament arranjat; hom va tornar a construir l'escala que donava ac-

(1) *Girona.*

cés al primer pis, i descegà unes arcuacions sostingudes per dobles columnes de secció lobulada, d'una perfecta elegància. Hom consolidà i completà una escala penjant sobre el pati, que salta sobre unes mènsules de triple encavallament. A l'interior fou en part rehabilitat l'enteixinat d'una folgada sala-estrada de tota l'amplària de la casa, i refet totalment un altre enteixinat gòtic, amb decoració d'època, que hi havia en una saleta veïna.

Unes vitralles, uns reixats i unes escaients rajoles vidriades acaben de donar caràcter a aquest formós casal.

Casal de la Caixa de Pensions.—Aquest immoble, d'una composició i estructura completament banals en els seus inicis, ha estat reformat amb tota cura i presenta aspectes ben interessants, entre els quals cal citar la portalada de pedra de la façana, d'un gust molt personal, els escaients esgrafiats dels balcons centrals, amb allegories de la previsió i l'estalvi, que fan pensar en els frontis de les monumentals edicions tipogràfiques del segles XVII^{è} i XVIII^{è}, i els dels plafons i fris de l'àtic, amb atributs de determinats estaments socials els primers i un vers d'Horaci el segon. El rètol i el fanal de la cantonada dels carrers de Sant Francesc i del general Primo de Rivera són un bell treball de repujat que, lluny de desentonar, ve a fondre's amb la façana, esdevenint un element més del seu conjunt o composició arquitectònica.

A l'interior hem de remarcar el vestíbul i escala

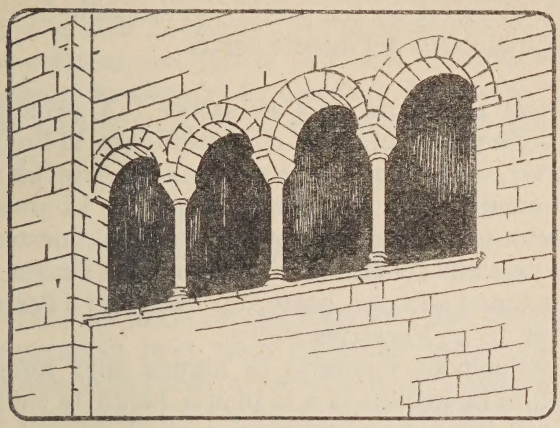

FINESTRALS D'UNA CASA PROP DE LA CATEDRAL

de la Biblioteca per a la Dona (que són d'una gran simplicitat i harmonia de línies, ensems que d'un admirable valor decoratiu), els vestíbuls de la dita biblioteca, i altres detalls escampats arreu d'aquest immoble ennoblit.

CASES MASÓ I GAVALDA.—La rehabilitació d'una i altra és resolta en un estil planer i propi del carrer de les Ballesteries, on estan enclavades.

En la primera, la part baixa de la façana és d'un remarcat gust comarcal, i més encara ho resulta l'entrada, amb els seus respatllers de rajola de cartabó, reixa de quadrícula i capelleta de rajola i guixos abarrocats.

La segona és resolta amb el material dit *argerata* (ceràmica de to metal·làic oxidat), que és sens

dubte el secret del seu reeixit agermanament amb les altres cases del mateix carrer.

Casal del Banc de Catalunya.—A principis del segle passat hi havia en aquest casal la Fontana d'Or, nom d'una fonda esmentada sovint en els documents de la dominació francesa. Li donen sobretot un aspecte senyorívol els bells finestrals amb capitells romànics, a la façana del Carrer de Ciutadans i a la part posterior, que dóna a l'estret Carrer de les Ferreries Velles.

Notablement restaurat fa alguns anys aquest casal, hi ha instal·lada a la planta baixa la sucursal del Banc de Catalunya, i en el primer pis tenen adequat estatge la Cambra del Comerç i de la Indústria i l'Associació Patronal, amb una magnífica sala d'actes, on s'han celebrat notables exposicions d'art i hi han estat donades interessants conferències.

Casal del Banc Urquijo.—Aquest casal, situat a la pujada del Pont de Pedra, havia pertangut a la família d'Alfons Gelabert, excel·lent dibuixant i gentleman vuitcentista, i després al senyor Francesc Monsalvatge, el qual va instal·lar-hi a les darreries del segle passat una de les sucursals de la seva Banca Olotina. Després, fa pocs anys, aquest immoble fou restaurat amb tota esplendidesa pel Banc Urquijo, que hi té instal·lada en els baixos la seva sucursal.

La més gran i la millor part de l'obra dels Monsalvatge, pare i fill, historiador l'un i escriptor i

artista l'altre, va ésser produïda en aquest casal, on ja fa molt de temps que l'Ajuntament va acordar col·locar una làpida dedicada a l'autor de les *Noticias históricas del Condado de Besalú,* sense que encara hagi estat executat aquest encertat acord.

Nous casals gironins

Casa de Maria Ribes Creuet.—De novíssima construcció, té el valor d'entonar magníficament amb els vells i senyorívols casals que s'alcen a banda i banda del Carrer de la Força. Malgrat de tractar-se d'una casa de lloguer, ha estat resolta amb nobles materials i aprofitant tots els que sortiren del munt de runes provinent de la vella casa de Ciurana, que ocupava el seu lloc. Tota ella és una glossa dels bells casals gironins dels segles XVII^{è} i XVIII^{è} que encara resten en peu i als que cal retre el millor homenatge, com el Casal dels Agullanes, Casa Carles, Casa Vinyes, etc.

En la part semiexterna d'aquest immoble, vestíbuls i escala, notem igual pruïja i el mateix encert. I hem de dir que la nota moderna de l'ascensor no detona pas de la resta de la construcció, que té igualment altres detalls (capelleta, respatllers de ceràmica, etc.) no pas massa desproveïts del regust i l'essència de l'arquitectura del segle XVIII^{è}.

Casa Gispert-Saüc.—El seu estil alegre i caso-

là s'avé amb l'indret de la nova Girona on està situada (Avinguda del 20 de Juny) i té la virtut de recordar-nos el fet significatiu de la creixença de la ciutat per la incorporació dels propietaris forans. Resolta la seva decoració amb rajola vidriada de dibuixos blaus-ocres, la pedra semi-rústega, els motius d'uns nuats de corda per tota decoració en relleu, i el domini del blanc de la calç al llarg de les façanes, dóna tota ella la impressió de la casa pagesívola elevada a categoria ciutadana, malgrat que les línies i els motius arquitectònics no tinguin res a veure amb els de les masies foranes.

Cases Dalmau i Pla.—Són dues cases noucentistes, construïdes prop de la muralla de la Mercè, molt ben situades i d'un acurat bon gust, amb un gran jardí la primera, que domina la ciutat. Bell recer, confortable i acollidor, en la solitud i el silenci d'aquell indret.

Farinera Teixidor.—Aquesta fantasiosa construcció de la carretera de Santa Eugènia presenta solucions ben atrevides en substitució dels clàssics elements arquitectònics tan emprats, com basaments, cornises, motllures, requadres, etc. Revela un esperit molt abrivat i independent, però també conscient i apte per a proveir-se d'allò que sembla voler arreconar, i que tanmateix no abandona : el sentit ponderatiu.

La Devesa

Un dels més bells i grandiosos monuments de la ciutat és la Devesa, parc ciutadà, deliciós lloc d'esbargiment, com pocs n'hi ha a la nostra terra.

En conjunt la Devesa té unes 40 hectàrees. Unes sis hectàrees formen el Camp de Mart, on l'Ajuntament té projectada la construcció d'una piscina per a banys públics, amb aigües del riu Ter, i un estadi. Dues hectàrees han estat habilitades per a jardins (Jardins Victòria Eugènia), en els quals són d'admirar les més belles varietats d'arbrat i de floricultura. Altres dues hectàrees formen places que solen ésser utilitzades per a esports. Nou hectàrees, per fi, constitueixen els grans passeigs, de plàtans altíssims, en un dels quals, l'anomenat Passeig Central, o d'Alfons XIII, s'aixeca una plataforma de pedra, on dóna els seus concerts la banda militar.

Al N. de la Devesa passa el riu Ter, que fins a les darreries del segle passat, abans d'ésser construït el pont de ferro de la carretera de Girona a Les Planes, hom travessava mitjançant una barcassa que ha donat nom a aquell indret (La Barca). A l'O. hi ha una plaça de «toros», que pertany al terme de Santa Eugènia de Ter. Al S., en part, la Devesa està limitada pel riu Güell. A l'E. resten vestigis de la lluneta de Bournonville, destinada actualment a alguns serveis municipals.

La Devesa, «paisatge format pels homes i creat

per Déu» [1], recorda el pla i la distribució dels grans parcs francesos. Hom no sap ben bé el seu origen, però sembla que és almenys de les darreries del segle XVIII^è. L'any 1808 hom va fer-hi importants tales d'arbres, motivades per necessitats de la defensa, i en temps de la dominació napoleònica fou en part repoblada. Els plàtans dels seus passeigs varen ésser plantats ara fa uns 75 anys.

Els escriptors que han visitat Girona han dit bellament la seva admiració a aquest parc magnífic. Un d'ells, Gabriel Alomar, ha escrit: «La Devesa és una delícia de parc, que sembla esperar, sota la branca dels oms, el pas de les parelles. A l'ombra de frescals avingudes, tribus de bohemians acampen l'estesa dels carros i el pul·lulament prolífic de les criatures. La blancor gentil d'una figurina sobremunta un brollador al bell mig d'una clariana temptadora. Hi ha com a besos divagant en l'aire, i preparats a encomanar-se a les boques, tot passant... Hi ha piuladisses que diríeu comprendre, entre blau de cel i verd d'arbredes. Hi ha sorolls d'aigua que no sabeu si són del riu o de la suggestió de belles fontanes i reguerols perduts entre verdesca. Hi ha delícies que us desmaien a un revolt de camí, com a espaumes d'amor. Hi ha remoreigs que us inviten al departir filosòfic amb l'amic digne d'entendre-us, o al balbuceig amorós amb la dona digna de què li obriu l'ànima i li consagreu el cos. Pel clar de dos polls altíssims, la

(1) Laureà Dalmau, *La Devesa a la Tardor* (*Terra de gestes i de beutat*).

ciutat, campanars, edificis somrients, escaloneig de carrers, se us mostra. I us arriba la rialla sonora d'un infant, la nota perduda d'una cançó, el sotragueig d'un carro, el cridar d'una mercaderia...» (1).

Bella és la Devesa de Girona, en la primavera triomfant; a l'estiu, en què les grans voltes de fullatge ens resguarden dels potents raigs del sol; en l'agonia daurada de la tardor, amb les fulles d'aram que encatifen el sol; bella, sempre bella, àdhuc en la mateixa desolació hivernal...

Dos esperits enamorats de la ciutat, Monsalvatge i Pla, han dit llur devoció al gran parc gironí, en una inspirada pàgina de la qual reproduïm aquest paràgraf: «Devesa de Girona: lloc de recolliment i d'esplai; lloc d'ensomni per als artistes i lloc d'esport per als joves gironins que retroben en tu noves energies i nous delits. Ets una paradoxa constant de la ciutat; però ets alhora una part essencialíssima d'ella. Nosaltres, que havem viscut en tu hores inoblidables, no sabríem imaginar-nos una Girona sense el consol falaguer de les teves obagues i frescors, dels teus jardins misteriosos i dels teus viaranys d'ensomni» (2).

Un altre bell esperit, Tomàs Garcés, l'ha evocada així, tot passant, en una tarda dominical: «Guaiteu la Devesa, abans el tren no hagi deixat encara els arbres i la Seu. La Devesa, om-

(1) *Sportula* («El Poble Català», Barcelona). — (2) *Terra de gestes i de beutat. Girona.*

brejada i opulenta a l'estiu; descarnada i opulenta, quan llangueix la tardor. Les branques de la Devesa són més altes que enlloc: volen abastar el cel, com les agulles d'una catedral. Vora els recs, es drecen joncs i lliris. Per les amples avingudes, sota la tarda pàl·lida del diumenge, les noies passegen i riuen, amb llurs vestits virolats, presoneres de les seves mateixes rialles» (1).

En poesia ha inspirat també la Devesa (conhort de caminants, refugi de somniadors, jardí d'enamorats, recer de meditabunds...) estrofes inoblidables.

Ella és com una catedral immensa, amb les seves grans columnates d'arbres, amb les seves altes voltes de fullatge, amb els encensers de les seves flors, amb els seus sons profunds d'orgue, quan el vent, amb els seus corsers alats, passa en la nit i commou la ciutat silenciosa...

(1) *Op. cit.*

INDEX

Pàgina

Advertiment 7
Bibliografia 11

I. Notícies geogràfiques

Importància i situació de Girona . . . 19
Població 21
Natalitat i mortalitat 21
Divisions administrativa i eclesiàstica. . 24
L'escut i els títols de la ciutat. . . . 24
Estructura geològica del sol de Girona . 26
Topografia de la ciutat 28
Les cases gironines 41
Impressió de la ciutat i el paisatge . . 44
Clima 48
Comunicacions 50

II. De la història de la ciutat

Prehistòria 55
Edat Antiga 58
Edat Mitjana 70
Edat Moderna. 91
Edat Contemporània 105
Les monedes i els segells de Girona . . 108
Els principals setges de Girona . . . 118

Pàgina

III. Els monuments religiosos

Art romà 121
Art romànic 124
Art romànic, gòtic i Renaixement . . 130
Art romànic i gòtic 146
Art gòtic 148
Art Renaixement 152
Art gòtic modern 157
Esglésies i capelles de Girona obertes al culte 158

IV. Les fortificacions

Construccions primitives 163
Construccions medievals 167

V. Els monuments i edificis civils

Art romà 173
Art musulmà i romànic 174
Art gòtic 178
Art neoclàssic. 182
Monuments commemoratius 184
Els nobles casals gironins. 185
Els casals restaurats 191
Nous casals gironins 195
La Devesa 197

UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL
00033363789